

Румен Вълчев

**ГЛОБАЛНОТО
ОБРАЗОВАНИЕ**

Книга за учителя

Първа част

Център „Отворено образование“
София, 2012

СЪДЪРЖАНИЕ

Глобализация. Взаимозависим свят	3
Образование	59
Развитие	75
Социална справедливост	95
Глобално гражданство	119
Глобално образование	150
Глобални проблеми	181
Глобалният учител	221

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ. ВЗАИМОЗАВИСИМ СВЯТ

„Нека не очакваме нищо от 21 век, 21 век е който очаква всичко от нас“

„Бъдещето няма да е от една единствена мечта, а от множество мечти“

ПИЕР ПАОЛО ПАЗОЛИНИ

„Където и да се намира, мъдрият човек е у дома си“

ДРЕВНА МИСЪЛ

„Глобалният свят е индивидуализиран, където субектът се обръща към множество лични траектории, планове и индивидуални маршрути, които съчетават паметта, ума и въображението, ретроспективата и перспективата“

АЛЕН ТУРЕН

„Аз съм той и ти си той и ти си аз и ние сме всички заедно“

БИЙТЪЛЗ

„Нуждата от все по-разширяван пазар за нейните продукти подгонва буржоазията по цялото земно кълбо. Тя трябва навсякъде да заседне, навсякъде да се настани, навсякъде да установява връзки.

Чрез експлоатацията на световния пазар буржоазията е придала космополитичен облик на производството и консумацията на всички страни. За голямо съжаление на реакционерите – тя е

изтръгнала изпод нозете на индустрията националната почва. Старинните национални индустрии са унищожени и всеки нов ден ги доунищожава. Изтикват ги нови индустрии, чието въвеждане е въпрос на живот за всички цивилизовани нации – индустрии, които вече не преработват домашни сурови материали, а сурови материали от най-далечни зони, и чиито фабрики се консумират не само вътре в страната, но и във всички континенти. На мястото на старите нужди, задоволявани с местни произведения, идват нови, за задоволяването на които са необходими произведенията на най-далечни страни и климати. На мястото на старото локално и национално самозадоволяване и затвореност идва всестранна съобщителна система, всестранна зависимост на нациите една от друга. И каквото става в материалното производство – същото става и в духовното производство. Духовните произведения на отделните нации стават общо достояние. Националната едностранчивост и ограниченост става все повече и повече невъзможна и от многото национални и локални литератури се образува една световна литература. Тя принуждава всички нации да усвоят буржоазния начин на производство, ако не искат да загинат; тя ги принуждава да въвеждат у себе си така наречената цивилизация, т.е. да станат буржоа. С една дума, тя си създава свят по свой образ и подобие.“ (1)

Както и подобава за едно пророческо произведение, Манифестът набелязва развития, които тогава в разпокъсаната, неизлязла от феодализма Европа и за големия все още неовладян и неподелен свят, са само очертани, развития, които съдържат в себе си образа на бъдещето. Глобализацията на производството, потреблението, промените в националните икономически и политически структури, глобализацията на потребностите, невъзможността за национална или общностна изолация, взаимозависимостта между нациите, глобализацията на технологическите открития, на интелектуалните продукти всички тези главни теми на съвременния глобален свят са отбелязани в този удивителен пасаж.

Времето на големите социални и политически проекти и наративи изисква обобщения, но предугаждането на процеса, породен от зараждащия се капитализъм, е удивително.

Теорията на Маркс е основа за схващанията на противници на разглеждането на глобализацията на света като нов процес – те виждат в нея само закономерното развитие на капиталистическия начин на производство, затова и доловен при същностния му анализ от Маркс.

За други текстът е свидетелство, че процесите на глобализация са и характеристика на света от неговото начало, един стремеж към изпълване с отношения и хора на достъпното за времето пространство, процес на овладяване на света, на което продължение днес сме само свидетели.

Ето и езикът на описване на света в нашето съвремие: „като осъзнаваме дълбоко факта, че глобалните неравенства се запазват и че основните права на човека, включително и правото на образование,... не са осъществени за много хора... фундаменталното и необходимо преобразуване на формите на неустойчивото производство и потребление, което е изискване, за да се постигне устойчиво развитие, може да бъде осъществено, само ако гражданите имат достъп до информация, разбират и са съгласни с необходимостта да действат и участват активно в политическите процеси...ние живеем във все по-глобализиран свят, където трансграничните проблеми трябва да бъдат решени със съвместни, многостранни политически мерки, които включват гражданското участие на всички равнища.

Предизвикателствата за международните солидарност, справедливост, демокрация и права на човека трябва да бъдат посрещнати с твърда увереност.“ (2)

Глобалният свят е реалност, социалната и политическа революция, която е трябвало да бъде негово следствие, не е станала, но усилията този свят да бъде подреден, продължават.

Когато днес говорим за необходимостта от глобално образование, подразбираме идеята за съществуване на един глобален свят, за осъществяването на един процес на затваряне, на взаимопроникване, на заживяване на света като едно цяло или както определят като „процес, който засилва възприемането на човечеството като единствена, глобална общност на вярата – общност на съдбата“ (3), и в който хората трябва да се обединят, за да оформят бъдещето си, да бъдат творци, а не жертви на глобализацията.

Някъде от 80-те години на миналия век глобализацията става употребявано понятие. Опитът с него да се затвори един процес на обединяване, смаляване, насищане на света с отношения води до най-различни интерпретации. Както посочва Браян Търнер, „докато изследванията на глобализацията разцъфтяват, все още съществува малко съгласие относно природата на глобализацията и нейната посока.“ (4)

Постигнато е най-общо съгласие за някои от основните изменения на глобализацията и е важно да ги приведем в нашия опит да разработим модел на глобално образование или образование за глобализацията се свят.

Едно широко определение е глобализацията като исторически процес, характеризиращ се с:

- като разпростиране на социалните икономически, политически и икономически дейности през границите, така че събитията, решенията и дейности в един район на света са значими за индивиди и събития в друг район на света;
- Интензифициране и нарастваща сила на взаимните връзки в почти всяка сфера на социалното съществуване;
- Ускоряване на трансграничните взаимодействия и процеси, развитието на световни системи на транспорт и комуникация умножава скоростта или бързината, с която идеите, новините, стоките, информацията, капиталът и технологиите се движат около света;
- Нарастваща екстензивност, интензивност и скорост на глобалните взаимодействия, която се свързва с дълбоко смесване на глобалното и локалното, така че локалните събития имат дълбоки глобални последици и глобалните събития сериозни местни последици, като се създава нарастваща, колективна чувствителност или съзнание за света като споделяно социално пространство, представляващо глобалността или глобализма. (5)

Друга важна характерна черта на глобализацията е превръщането на света от свят на отделени национални държави в свят на споделяно социално пространство.

Мануел Кастел отбелязва: „светът преминава процес на струк-

турна трансформация в многобройни измерения: технологично, икономическо, културно, институционално... Концепцията на глобализацията е, че живеем в общества, в които ключовите функции са определени от глобално артикулирани процеси, които имат способността да оперират като цяло в реално или в избрано време. ... Комуникационните и транспортните технологии, глобално взаимосвързаните медии, световното разпространение на Интернет... са материалната основа на глобалната взаимозависимост... При този прочит процесът на глобализация е емпирична начална точка. Той включва

- Съществуване на глобална икономика – глобална зависимост на финансовите пазари, интернационализация на производството, управлението и разпределението на стоки и услуги от ядро на многонационални компании и техни помощни мрежи; международна търговия като главен компонент на икономически растеж; интернационализация на науката, технологията и на ноу-хау като източник на производителност и на конкурентност за фирмите, районите и страните; сегментирана интернационализация на работната сила и формиране на глобален трудов пазар;
- Система на глобални медии, характеризираща се с взаимните отношения на глобалните и локалните процеси на комуникация в една взаимозависима многослоеста система. Системата на глобални медии е в основата на появата на глобално разпространявани, местно усвоявани културни процеси;
- Управление на околната среда като планетарен проблем, характеризиращ се с необратими вреди, причинени от неустойчивото развитие и изискващ противопоставяне на това влошаване чрез глобална дългосрочна консервационна стратегия;
- Глобализация на правата на човека и възникване на проблема за социална справедливост за планетата като цяло;
- Глобалната сигурност като споделен проблем, в т.ч. разпространение на оръжията за масово унищожение, на глобалния тероризъм и на практиките на политика на страх под претекст на борба с тероризма.“ (6)

Според Ян Пакулски „глобализацията означава увеличена взаимозависимост в световен план, причинена от интензивното, преграчващо границите циркулиране на капитали, стоки, информация и хора, което се улеснява от информационно-компютърните технологии... Отличителна черта на настоящата глобализационна вълна е съвпадането на информационната (комуникационната) революция с пазарна либерализация и политическа интеграция (особено в Европа)... а новата глобална световна политика е в много отношения подобна на глобализиращата се световна икономика.“ (7)

Макар че не съществува общоприето определение на глобализацията ние може да следваме определянето на някои от нейните очертания от Джеймс Бекфорд:

„(1) увеличаваща честота, обем и взаимна свързаност на култури, стоки, информация и хора през времето и пространството.

(2) увеличена способност на информационните технологии да намаляват и да компресират времето и пространството (оттук идва понятието „глобално село“).

(3) дифузия на рутинни практики и протоколи за преработване на глобалните потоци от информация, пари, хора и стоки.

(4) поява на нови видове глобално съзнание или идеологии на глобализма, които дават израз на социалната взаимосвързаност като космополитизъм“ (8)

Антони Гиденс определя глобализацията като „интензифициране на световните социални отношения, което свързва далечни места по такъв начин, че местните събития са формирани от събития, случващи са много надалеч и обратно.“ (9) В анализа Гиденс съпоставя „четири елемента – икономическо производство на стоки, механизми за наблюдение и контрол, организация на насилието и извличане на ресурси от околната среда. Като резултат са четирите главни институции на модернизацията – капитализъм, наблюдение, военна сила и околна среда. Те са използвани да опишат четирите измерения на глобализацията – световна капиталистическа икономика, национални държавни системи, световен военен ред и международно разделение на труда.“ (10)

Важното при Гиденс е, че той обръща внимание как тези институти пораядат рискове – колапсът на механизмите за ико-

номически растеж, нарастването на тоталитарната власт, ядреният конфликт и екологическите бедствия.

Според едно от най-издържаните определения „новата концепция на глобализацията е в разбирането в пространствени категории като разширяване на транспланетарните и свръхтериториалните връзки между хората.“ (11)

Характеристиките на глобалността са две:

„1. Транспланетарни връзки – има ги отдавна но днес са интензивни и многобройни както никога преди.

2. Свръхтериториални характеристики на глобалността – това е ново явление. Тези връзки излизат извън териториалната география.“ (12)

Глобалността е начин на свързване на цялото земно пространство и означава социални отношения между хора и групи от хора, които са в различни точки на земята.

Общото и важното за нас в тези определения е, че глобализацията е качествено нов процес, който обхваща целия свят, като интензифицира връзките и отношенията във всяка една област. За разлика от неотдавнашното минало вече светът, а не националната държава стават арена на тези отношения. Процесите на икономическо развитие, политическите процеси, процесите на отношения с околната среда, процесите на упражняване на контрол, процесите на общуване и комуникация, културните процеси вече се случват в нова среда и започват да придобиват качествено друго измерение – глобално

За разлика от миналото тези процеси обхващат не една страна на социалния живот или дадена част от пространството, а целия живот и то навсякъде.

Взаимната връзка, характерна в дадени моменти само за тесни общности, за държави или за империи и други сложни и териториално огромни образувания, днес става определяща за същността на цялата глобална система.

Оттук и предметът на глобално образование е изследване на света в неговата глобалност, на неговите проблеми и взаимни връзки с цел развитие на глобално съзнание за неговото функциониране и изграждане на нагласи и поведение като частичка от този глобален свят.

При опита да се изследва и определи същността на глобализацията трудностите идват от невъзможността да се разработи цялостен модел, което може да стане като синтез на усилията на различните социални науки.

Първоначалната теоретична вълна се занимава „с дебати относно концептуализацията на глобализацията, нейната основна динамика и системните и структурни последици като светски процес на световна социална промяна.“ (13)

Важно е да си дадем сметка, че в литературата „съществуват твърде малко защити на глобализацията като прогресивен процес: повечето от тях и почти всички главни дела в тази област са твърде критични към глобализацията и я считат за негативен и деструктивен процес, по същия начин както Маркс разглежда капитализма като сила пред която всичко, което е солидно, се изпарява.“ (14)

Това отрицателно възприемане на глобализацията играе своята роля и при определяне на предмета на глобалното образование – нямаме съгласие за същността, обсега на глобалните процеси, за измеренията на глобалното съзнание, за това как трябва да бъде преподавана глобализацията, каква да бъде теоретичната основа на предмета, как насъбраният негативизъм да бъде преодоляван в образователен план. С други думи големият въпрос при глобално образование е неговият характер – възможно ли е образование за разбиране на един сложен свят с всичките си противоречия и динамично развитие, като положително ориентиран процес? Как един свят на кризи, конфликти, напрежения и противоречия да бъде изучаван? Докъде в този опит за преподаване и учене за света трябва да има място науката и докъде идеологията, какъв да бъде балансът за утвърждаване или отхвърляне на съществуващите противоречия и несправедливост, и докъде да се образова за промяна на света и за участие в тази промяна?

Дълбоките двигатели на глобализацията са:

- променящата се структура на глобалните комуникации, свързана с информационно-технологичната революция;
- развитието на глобални пазари на стоки и услуги, свързани с новото разпространение на информация по цял свят;
- натискът на миграцията и на движенията на хората, свърза-

ни с промените в моделите на икономическо търсене, в демографията и в деградацията на околната среда;

- края на студената война и дифузията на демократични и потребителски ценности в много райони на света, придружавана от реакции срещу този процес;
- появата на ново по тип и форма глобално гражданско общество с кристализиране на елементи на глобално обществено мнение.“ (15)

* * *

Изучаването на глобализацията се осъществява на три големи вълни.

Първата вълна, в края на миналия век е глобалната – изследователите се стремят да концептуализират глобализацията, изследват нейната динамика и последствия. Като при всяко ново явление следва и вълната на скептицизма – въпросът не е има ли глобализация, а наистина ли тя е уникална или е просто етап от развитието на капитализма?

Третата вълна изследвания е насочена към институционалната промяна и съпротивите, които среща глобализацията. Навлиза се в конкретните форми, в които протича този многостранен процес, набляга се на смесването на глобалното и на локалното.

При четвъртата вълна, съответстваща на постмодернистките виждания, ударението е върху изследването на идеите, на комуникацията, на конструирането на глобализацията, на търсене на алтернативна глобализация. (16)

За разбирането на теориите на глобализацията е важно да се разбере, че тя е форма на съществуване на съвременния свят и оттук естествено различните развития да оставят отпечатък върху различните теории. Периодът на края на миналия век е период на икономически растеж, на увеличаваща се търговия, на демократизиране на света. Затова преобладава разбирането на глобализацията като положителен процес.

Първото десетилетие на 21 век започва с тероризъм и приключва с глобална криза, което придава съвсем друга окраска – ударението в изследванията е върху отрицателните последствия на глобализацията.

Това се отразява и при глобалното образование – нагласите на хората, които преподават и на тези, които подготвят учебните материали също се променят, а за една нова област, която при това формира нагласи проблемът е изключително сериозен.

* * *

Ако глобализацията е процес на интензифициране и установяване на транспланетарни връзки, зад него стоят няколко фактори.

На първо място, развитието на капиталистическото производство с неговите глобални пазари, носещи повече печалби; с глобалното установяване на цени и използване на разликите в данъчните системи; с глобалния аутсорсинг, намаляващ разходите по производството.

Процесът на регулиране с възникването и утвърждаването на различните правителствени и междуправителствени агенции, които регулират инфраструктурата и улесняват глобални икономически акции; с либерализиране на трансграничните трансакции и от страна на държавите; със създаването на законови гаранции за собствеността на глобалния капитал, с установяване и по-нататъшно развитие на механизми за световно управление и с транспланетарно стандартизиране на технически норми, законови принципи и административни процедури.

Глобализацията не е само икономически или политически феномен, но и поражда промени в съзнанието, които съответно ускоряват или забавят нейния протичане. Започва да се оформя глобално съзнание като отношение към света, към природата, към хората, характерно за глобалността. Традиционните национални идентичности и съзнание се променят. Както казва Шолте“ „Националното „ние“ се конструира в противовес на „чуждите други“ в рамките на глобалното пространство“. Започват да се утвърждават и различни нетериториални идентичности в рамките на транспланетарни мрежи.

Глобализацията се определя и от промените в знанието. Шолте посочва възникването на антропоморфно мотивирана визия на планетата като дом на човешката раса, на научна концепция за обективните истини като нещо задължително в транспланета-

рен мащаб, използването на икономическа ефективност, която е аргумент за премахването на ирационалните териториални деления.

Като цяло процесът на глобализиране на света, на изграждането на глобална система или мрежа от връзки и взаимозависимости, която става все по-наситена, е противоречив. Не може да е и другояче, тъй като глобализацията е процес на развитие на света, а самият той е изтъкан от противоречия, конфликти, неравенства. Усилването на връзките и взаимните зависимости води до увеличаване на някои от тези противоречия, до нови конфликти, но и до опити за промяна на параметрите на функциониране на света, за използване именно на неговата взаимна свързаност и цялостност, за обосноваване на нови идеи и проекти за развитие.

Въздействието на глобализацията върху света като цяло, както и върху отделните процеси и страни, поражда огромни проблеми, но и също възможности за намиране на нови решения, на нови развития.

Както видяхме в основата на глобализацията от Маркс и до наши дни е идеята за глобализиращия характер на капиталистическото производство.

Развитието на капиталистическото производство в един овладяен, силно технологичен свят означава отхвърляне на войните, на организираното насилие. В същото време ограничеността на ресурсите и унищожаването на природата поставят граници пред растежа на производството; правят конкуренцията по-ожесточена, изкарват я извън традиционните икономически или политически граници; придават ѝ културен характер, а арена за нея става целия свят.

„Ортодоксалното либерално мислене от демократичната теория на мира до либералния институционализъм счита икономическата глобализация като преимуществено омиротворяваща сила, създаваща условия за системна взаимна зависимост между демократичните капиталистически държави и следователно демократични общности на сигурността, вътре в които организираното насилие излиза от употреба.“ (17)

Същевременно наблюдаваме ожесточена конкуренция в планетарен план, която силно се подпомага от съществуващите национални политически механизми.

Проблемът за противоречивия характер на глобализацията е, че тя се осъществява в свят, пълен с неравенства, противоречия и конфликти, „в чиито рамки Северът и Югът са увеличаващо свързани от потоци, хора, стоки, образи, микроби, оръжия и нелегални дейности, а демократичният мир е сериозно застрашен... Самите мрежи, които поддържат войната не могат да бъдат лесно изолирани и криминализирани по отношение на мрежите, които характеризират мира; и двете са част от процеса на глобално развитие.“ (18)

Както казва Джагдиш Бгахвати „самата идея, че глобализацията е външно смекчаване на вечните борби, които обричат капитализма и че глобализацията е всъщност капиталистическа експлоатация на слабите нации, не само доставя вътрешна връзка между глобализация и капитализъм, но и прави глобализацията инструмент за експлоатация на слабите нации.“ (19)

Накратко, глобализацията не може да бъде извадена от контекста на теории, идеологии, практики, борби, истории, въпреки че в нея често се вижда „краят на историята“

Въпреки че „глобалният капитализъм е най-висшата икономическа система за увеличаване цялостния обем на богатството, но тя също така може да създаде пропасти в богатството между страните и също вътре в дадена страна.“ (20)

Характерът на капиталистическото общество е първият белег и проблем на глобализацията. Той придава отпечатък на развитието, както и на влиянието, което глобализацията оказва на глобалното общество и на отделни негови страни.

Глобализацията е процес на обвързване, на затваряне на света, но в същото време остават старите механизми, които движат отделните общества. Споменахме капиталистическата икономическа система, но остават непроменени и всички политически, социални, културни институции на националната държава.

Глобализацията поражда промени, но в същото време светът се съпротивлява, а съществуващите институции често се обръщат против този процес. Доколкото основната част от света е капиталистическа, един от парадоксите е, че като отчитат историческите развития страните от Третия свят се съпротивляват срещу глобализацията на всички равнища, защото смятат, че тя ще ги доведе до нови форми на зависимост.

Вътре в капиталистическия свят силите за промяна се превръщат често и в най-яръсти критици на глобализацията и именно заради нейния капиталистически характер. Капиталистическият глобален свят (каквото Маркс не предвижда в своята теория) задава ограниченията и противоречията на глобализацията, но в същото време често не се поставя въпросът за антикапиталистическа алтернатива.

Глобализацията е не само идентифициране на връзките в транспланетарен план, но и тяхното осъществяване в мрежа. „Мрежови подход, фокусиран върху взаимните връзки и обмени между места или възли в различни части на земното кълбо. Тези възли на власт и на безвластие, могат да бъдат разположени както в центъра, така и в периферията.“ (21)

Идеята за мрежовото общество (теория, развита най-пълно от Мануел Кастел) е логично последствие от определението за глобализация като интензифициране и транспланетарност на връзките в съвременния свят. Именно мрежовият характер на отношенията в света е качествено нов момент и това е резултатът от глобализацията. От една страна, мрежовият подход подсказва как „културата, икономиката и политиката, както и други области, са преобразувани в рамките на схеми на зависимост.“ (22). От друга страна, невероятният ръст на комуникационните мрежи през последните десетилетия дава материалната основа, върху която много големи мрежи могат да процъфтяват за първи път. Теорията на мрежовото общество дава идея за неравномерния характер на развитие на съвременния свят. То предполага центрове и периферии, области на бързо развитие, на съсредоточаване на власт и на влияние, възникващи в далеч по-динамичен порядък отколкото в миналото и огромни области на така наречената периферия, в които живее все по-голям брой маргинализирано население. В този смисъл мрежовото общество е добра метафора на глобалния капитализъм.

* * *

Глобализацията или процесът на уплътняване, интензифициране, глобализиране на отношенията между хората и организациите съвсем естествено има голяма разграждаща сила, докол-

кото това означава преобразуване на отношенията на всички равнища – като започнем от връзките, които насищат личното пространство на отделната личност, и стигнем до връзките и отношенията между отделните общности и държави. На практика това означава реструктуриране на подредбата на социалното пространство навсякъде.

„Глобализацията едновременно руши и изгражда. Ако искаме да бъдем по-точни, тя реструктурира личното пространство и оттук следват заплахите за идентичността, свързани тясно с традициите, стереотипите в мисленето и в поведението, при веригите на принадлежност към локалното и националното.“ (23)

От гледна точка на социализацията и на образованието проблемът е огромен. Изчезва увереността в модела личност, който трябва да бъде постигнат с известните му измерения – на нагласи, на поведение, на възприемане, на общуване. Дори в рамките на дузината години, през които индивидът преминава през формалното образование, промените са огромни и непредвидими. Младият човек успоредно с училище принадлежи към най-различни мрежи, които му оказват различни влияния, спрямо които училището като институция често е безсилно или безпомощно. Същото се отнася, както ще видим по-нататък, и за институции като общността (подлежаща най-вече на културната глобализация), на държавата и нацията в един свят, където наднационалните, трансгранични и транспланетарни и връзки и отношения придобиват все по-голямо влияние.

Именно трансформиращият характер на глобализацията е този, който поражда съпротиви и страхове, този, срещу който се реагира, въпреки, че това често е тактика на отчаянието, която е по-скоро емоционална отколкото рационална и с ограничени шансове за успех.

Преобразуващият характер на глобализацията в един свят, където отслабват политическите и национални механизми за поставяне на индивида в зависимост, прави възможно възраждането на религиите, на различните движения на съзнанието, дори и в известен смисъл на повторното развитие на гражданското общество. Пред неумолимата логика, рационалност и безлична сила на глобализацията въстава духът – на личността, на общността, на нацията.

Глобализацията означава качествено нова мобилност като същевременно парадоксът е, че глобализацията не винаги се приравнява към физическо движение и прекрачване на граници. Образованието става все по-необходимо за успешно осъществяване и развитие, свързани с необходимостта от мобилност в глобализиращия се свят, в сложните конфигурация на отношения и променяща се среда. Вярно е и обратното – липсата на образователен ценз очертава границите на много от възникващите мрежи, както и районите, оставащи в периферията на глобализирания свят.

* * *

Глобализацията поражда и още един парадокс – в един глобален свят, където населението нараства неудържимо и където човек освен пленник на националните рамки, стереотипи и митове, става зависим от по-общии проблеми и рискове, изглежда, че ролята му като личност в този свят на връзки и безбройни отношения намалява.

Свързаната с тези процеси загуба на твърда идентичност предполага, че глобализацията благоприятства появата на аморфни маси от хора, идентифициращи се с глобални културни стилове, все по-изолирани от променящите се общности и държави, хора, които лесно могат да бъдат моделирани и индоктринирани.

Същевременно глобализацията поражда процес на индивидуализация. В общество с увеличаващи се рискове, в ситуация, когато индивидът е изправен пред големия мрежов все по-неразбираем и опасен свят, се засилва необходимостта от действия, за защита и за развитие на собствената личност, за използване на различните видове права и свободи, за реализация на собствения потенциал и интереси. Тази реализация обаче изисква солидарност, подкрепа, установяване на нови връзки, каквито глобализацията е в състояние да предложи чрез особеностите на установяващите се мрежи. За Улрих Бек „централно заключение на рефлексивната модерност и на рисковото общество е реконституирането на индивида като най-важен мениджър на риска, замествайки важността на семейната група и на социалната класа, които преди това абсорбират широко разпространените рискове.“ (24)

Затова и условие за развитие на този тип глобализация е утвърждаването на културата на правата на човека, на развитие на човешката личност (от домашното възпитание, през училището и до свободната реализация в един все по-сложен и рисков свят).

* * *

Глобализацията отваря пространства за индивида или общността, но пространства, изпълнени с превратностите и предизвикателствата на живота в мрежа. Тя свързва хората по най-различни и често невъобразими начини, а често разрушава считаните като че ли за вечни естествени начини на близост с околните; тя изолира човек и го поставя пред нелеки избори и същевременно му носи удоволствията на споделяната универсална култура, моди и начини на поведение.

Самото осъществяване на глобализацията също е противоречиво:

„днес границите, национализмът и протекционизмът, локалността и етничността, изглежда определят епоха на радикална деглобализация: дезинтеграция и предаване на глобализма.“ (25)

Преди атентатите на 11 септември настроението на повечето социологии към възникващия свят е оптимистично. „По-скорошните писания започват да наблягат на милитаризма, войната, тероризма, робството, наркотиците, престъпленията като също важни измерения на глобалния процес.“ (26)

С други думи днес глобализацията се разглежда далеч по-балансирано, с нормалната доза конюнктурност, но това е подход, който дава възможност за многостранно отношение към процеса.

* * *

Ако нещо не подлежи на съмнение, това е взаимодействието глобално-локално в наши дни. Взаимната зависимост, осъзнаването от индивида на глобалните зависимости и влияния в неговия малък свят, както и влиянието на локалните процеси на хода на глобалното развитие е общоприето твърдение.

Първите, които забелязват това са антрополозите, но до истинската диалектика на взаимодействието глобално – локално има дълъг път. Често досега водеща е идеята за „доминиращата глобална сила, която се стоварва върху местната култура“. Оттук до идеите за културна хомогенизация и културен империализъм разстоянието е твърде малко.

Както твърди Робертсън: „Глобалното не е само по себе си противостоящо на локалното. По-скоро често се смята, че локалното в същността си е включено в глобалното. В това отношение глобализацията, определена най-общо като компресиране на света като цяло, включва и свързването на локалностите. Но тя също така включва „изобретяването“ на локалността в същия смисъл на идеята за изобретяване на традицията.“ (27)

Както стана дума хомогенизацията и стандартизацията са най-честите описания на глобализацията в културната област:

„Ранните формулировки на глобализационната теория през 80-те години приемат често или, че процесът е еквивалентен на неизбежно налагане на културна стандартизация или че тази форма на глобална стандартизация фактически включва процеси, които са чиста американизация.“ (28). Оттук е близо до идеята за културен империализъм, разпространяващ се от центъра към перифериите. Други теории наблягат на способността на периферията, на групите от периферията да се съпротивляват на такава доминация и да запазват локалната култура. „Днес моделът на потоците или на мрежите разглежда глобализацията като процес, при който културните стоки се движат през глобалното по увеличаващо се сложни и взаимосвързани траектории и тяхното значение се произвежда чрез процес на хибридизация и конвергенция.“ (29)

Темата за хомогенизация и стандартизация, за национална, локална и глобална култури е и една от централните при изследването на глобализацията и е особено важна в образованието. В училище сега съществува възможност за отхвърляне в процеса на глобално образование, на тесните, идеологически формулировки, на едностранните зависимости, на идеите за неизбежните подчинявания и за необратимостта на глобалните процеси.

Самата роля на западния модел като доминиращ и която предпоставя културния империализъм, подлежи на преоценка след

случващото се в първото десетилетие на 21 век – отстъпването на Европа, относителното намаляване мощта на САЩ и съответното развитие на азиатските държави дават достатъчно основания да не затваряме глобализацията в идеологически рамки, а да я виждаме като действително световно взаимодействие и на взаимно обогатяване на култури, като далеч не едностранен процес. Както остроумно в това отношение отбелязва Филип Стивънс: „глобализацията е нещо, което богатите страни причиняват на останалия свят – разбира се за общо добро. Днес тя започва да се възприема като нещо, което някой друг прави на тях.“ (30)

* * *

Глобализацията – интензифицирането и универсализирането на връзките – е невъзможна без новата комуникационна среда, без новите технологии.

След пространството, създавано от печатаното слово, което революционизира света през 16 век, днес сме свидетели на нова революция. Създаваното пространство за общуване, за осъществяване на връзки, за развитие на проекти и дейности все повече наподобява съществуващата реалност. Характерните параметри на този свят са неограничената възможност за връзки, за достъп до хора, идеи, информация, увеличаващата се възможност за реализация в това пространство, за развитие на собствената личност.

След всички колективни форми на съществуване, които човек създава, за да развива себе си и да овладява света, днес за пръв път той създава реалност, която му позволява да бъде физически сам, да се развива самостоятелно, да черпи развитието си от информация, идваща по електронен път. Самото еволюиране на предаваната информация подсказва нейната възможност все повече да наподобява или дори да надхвърли често информацията, която носи реалният свят. За пръв път човек се озовава между два конкуриращи се свята и това е новият проблем за образованието. Опитът да се овладее виртуалният свят за целите на образованието е с малки шансове за успех, а възможностите на младия човек да се потопи в мрежата са неограничени. Нещо

повече, и в света на възрастните често е трудно да се отличи виртуалното пространство от истинското.

Медиаторската сила на средствата за масова информация изкривява или понякога дори забранява достъпа на човек до реалността. Парадоксално, в момент, когато човек е с възможности-те на науките да изследва света, той бива откъснат от него.

Самият факт на банкрутиралите понастоящем държави и хора е не само признание за несъобразяване с действителността, но свидетелство за живот в измислен свят, крепящ се по-скоро на виртуални, а не реални основания.

Бързината на създаване на глобални мрежи поразява в сравнение с предишните бавни понякога десетилетни опити за изграждане на човешки връзки, а сме само в началото на този процес. Животът в мрежа поставя под въпрос ролята на учителя, ролята на систематизираното образование. Как се гради идентичност, когато човек пребивава паралелно в различни светове – действителния и виртуалния – и често не може да прави разлика между тях? Дори когато и преживява или участва в реални дейности, протичащи в други области (спорт, музика, мода), той консумира така лустросани продукти на реалния свят (футболни отбори, олимпийски игри), че е трудно да се каже дали те са плод на реални или на чисто изкуствени развития.

Действително „интернет позволява колективната идентичност и колективното действие да се проявяват отвъд големи географски разстояния.“ (31), но както се вижда тази способност размива границите на реалността.

„Хипертекстът известява идването на глобалния гражданин, който е свързан с другите граждани чрез публичните пространства на мрежите.“ (32) Но голяма част от тези глобални граждани са рожби на медийни продукти, на идеологически концепции, на „зарибяване“ или моделиране чрез средствата за масова информация и мрежата.

Парадокс е, че реалните проблеми и бедствия често получават виртуален отговор и традиционното реално участие на човек в събитията започва да отпада (човек проявява солидарност като изпраща смс-и или послания по мрежата). Светът на посредниците и на каналите за участието на гражданина става прекалено голям и неясен.

Другата характеристика на тази виртуална реалност и на контактите в нея е, че „новите интернет общности представляват твърде различен вид публика от тази в миналото, защото до голяма степен те са пост-национални и краткотрайни.“ (33) Тази краткотрайност и незакоотвеност в реалното пространство обърква човек. На времето виртуозните баскетболисти и шоумени от Харлем Глоб Тротърс завладяват света, но представляват ясно определен и глобален търговски и медиен продукт, който се продава и за който няма съмнение, че това е изкуствен продукт. Днес големите футболни отбори също обикалят света, съставени са от играчи – медийни звезди и продукти – и все по-често се заличава границата между реалност и продукт, реално и изкуствено изпълнение.

Така бъдещето на глобалната виртуалност и на интернаутите в нея не е много ясно – между възможността за солидарност, за експресни акции, за увеличено общуване, за саморазвитие и реализация и между поглъщането, подчиняването на ръководения от правилата на печалбата и на получаването на удоволствия виртуален свят.

* * *

Самото завладяване и овладяване, достигането до физическите граници на света, поражда рискове. Крайността на света прави планетата тясно място за много хора, а прекомерното развитие изчерпва ресурсите и отново увеличава рисковете от сблъсъци и конфликти.

Периодът, в който човек се превръща в господар на планетата, и е периодът, когато положението му е най-неустойчиво. Глобализацията води до това, че икономическите, политически, екологични заплахи, които досега са проблем на отделните страни, днес са реални в глобален план. Глобалните проблеми, пред които се изправя човечеството са рисковете, които развитието носи.

Както подчертава Улрих Бек „Ускоряването на процеса на модернизация създава пропаст между света на невъзможния за пресмятане риск, в който ние мислим и действаме, и света на несигурностите, които ние създаваме и които също не могат да бъдат пресметнати. Миналите решения за ядрената енергия и настоя-

щите решения за използването на генна технология, човешка генетика, нанотехнологии и други освобождават непредвидими, неконтролирани и в крайна сметка некомуникабелни последиствия, които в крайна сметка застрашават целия живот на Земята.“ (34)

Определението на уязвимост е „състояние на висока изложеност на известни рискове и неизвестности в комбинация с намалена способност за защита срещу тези рискове и неизвестности и за справяне с техните негативни последиствия.“ (35). Механизмите за справяне с рисковете, характерни за племето, рода, националната държава, съюза от държави днес са изчерпани. Работникът няма защитата, която носи синдикалното членство, пенсионерът чувства намаляващата защита от страна на държавата на благоденствието. Ролята на съществуващите институции като агенции за защита намалява, а се проявяват и новите глобални рискове, пред които не е изградена система за защита. Вижда се колко са ограничени възможностите дори на механизъм като Цели на хилядолетието за развитие, който в голяма част от случаите би следвало да бъде приложен и да действа без никакви свръхусилия и средства.

„Управлението на рисковете е за две групи – на едните, легитимни и цивилизовани, трябва да се осигури сигурност; а на другите, нелегитимни и нецивилизовани, трябва да се оцени рискът който те носят.“ (36)

Това, до което достигаем и разбираме на върха на човешкото технологично могъщество и в рамките на отеснелия свят е, че взаимните зависимости правят по-неустойчиви сложните системи. „Все по-интензивната взаимосвързаност, подклаждана от глобализацията, подрива издръжливостта на глобалната система... а разстройството на едно място означава разстройство всякъде другаде.“ (37)

В известен смисъл също е парадоксално, но „най-уязвими са тези, които са интегрирани в глобалните мрежи – особено жителите на съвременните градове; а тези които са най-издръжливи на различните уязвимости на днешната глобализация, са най-слабо интегрирани – именно фермерите.“ (38)

Световното рисково общество не означава, „че всекидневие то е станало по-опасно, а по-скоро се дължи на факта на осво-

бождаването на неконтролирани рискове по три начина: пространствено (някои рискове като глобалното затопляне нямат граници), времево (опасностите на ядрените отпадъци или на генно модифицираните храни са с дълъг латентен период) и социално (трудно е да се знае, кой е причинил риска и не е възможно за националната държава да го контролира).“ (39)

В този смисъл ние сме в глобално пространство, изпълнено с опасности, без очевиден изход. Това е едната страна на рисковото общество. Нашата уязвимост като човешка раса означава увеличени рискове и намалени механизми за справяне с тях.

Същевременно самият характер на глобализацията носи и поводи за оптимизъм. Глобализацията на политиките за справяне с рисковете изисква транснационално сътрудничество и бавно то започва да е факт в области като екологията, пандемиите, борбата с тероризма.

Започва да се налага идеята за човешката сигурност, която има два аспекта. „Първият означава сигурност по отношение на такива хронични заплахи като глад, болести, потискане.“ (40) Към елиминиране на този род несигурност са насочени голяма част от поставените Цели на хилядолетието за развитие. Вторият вид сигурност означава „защита от внезапни и болезнени нарушения на рамките на всекидневен живот – у дома, на работното място, в общността. Такива заплахи, които съществуват на всички равнища на национален доход и развитие.“ (41)

Накрая – доколкото рискът от катастрофи преследва бедните... в нашето общество, изградено на правата на човека и на медиалността „... по-нататъшен аспект на амбивалентността на риска е свързана с глобализацията на съчувствието...която като съчувствието за правата на човека изразява силна вяра в универсалната добродетелност, оптимизмът и идеята, че щастието може да бъде постигнато в този живот, тук на Земята... Същевременно сме свидетели за егоистичната избирателност, с която Западът отговаря на заплахите за световното общество.“ (42)

Но тази глобализация ни отправя към съпътстващите я идеи на социална справедливост, глобална етика и акциите за тяхното осъществяване, които променят или поне отдалечават и намаляват рисковете за част от най-уязвимите хора на нашата планета.

Ако несигурността, конфликта, неяснотите, които те носят, преобладават в нашия свят, то отново проблемът в полето на образованието и на възпитанието е огромен. Как да учим и да възпитаваме в здрав скептицизъм, в реализъм, в приемането на идеята, че възможната загуба е част от нашия рисков свят и от нашия живот?

Как да възпитаваме за живот в рисковото общество, когато нито образованието е приело този факт, нито учителите са готови, особено учителите в посткомунистическите страни, привикнали да възпитават в традицията на оптимистичната визия на социализма, ситуация, която изисква коренно друг тип образование, възпитание и социализация.

* * *

Глобализацията като процес на интензифициране, на глобализиране на връзките и отношенията на хората и институциите, който променя нашия противоречив свят води до различни последствия.

Тя изгражда и руши, установени с вековете връзки, отношения, традиции. Тя обединява хората в глобалното пространство, но изолира често отделния човек, като го лишава от традиционната му среда. Изолира и огромни групи от хора като ги оставя извън своя обсег, на периферията, там, където нищо не се случва, но и нищо не се променя или подобрява.

Тя обогатява притежаващите или получаващите връзки (а чрез тях и информация, познанства, възможности) и обеднява тези, които са изолирани и встрани от обединяването и обогатяването на света.

В света с изчерпващи се ресурси тя увеличава проявите на егоизъм, и възможностите за конфликти, но и същевременно открива място за изграждане на солидарност – и глобална и местна – с неуспяващите, с маргинализираните, както и солидарност за справяне с проблемите.

Тя разделя света на център или на центрове и периферии, но прави същия този свят вътрешно зависим от натрупаните противоречия, неравенства, недоверие, неприемане на другия.

Глобализацията като че ли търси или предполага възникването на център за глобално управление и същевременно създава среда, която е за разцвет на локалното, за оспорване или отхвърляне на едностранно взетите решения за развитие или за налагане на универсални културни, икономически или политически модели.

Тя предполага възникването на обща политика, в чиято основа са сътрудничеството, общото търсене на решения и трайния мир и същевременно в периоди на криза връща актьорите-държави към познатите форми на традиционна геополитика, за която взаимозависимият свят не съществува.

Противоречивата реалност на глобализацията или това което тя внася в раздирания от неравенства, противоречия свят и това прави задачата на глобалното образование и по-трудна, и по-непосилна, и по-вълнуваща и предизвикателна. Очертават измеренията на един възможен свят на мир, социална справедливост и права на човека, но и същевременно няма съгласие нито за пътищата към този свят, нито шансовете за бързото му постигане. За разлика от гражданското образование, което е фокусирано върху националната държава и има смисъл в рамките на нейната цялостност, глобалното образование няма тази опора и сигурност, а е възможно пътешествие в един ненапълно разбираем, странен и често плашещ свят, с всичките последствия, които подобно пътешествие може да носи.

* * *

Глобализацията едновременно се развива във всички области на живота.

Кое е това, което прави света по-различен в процеса на ускорена глобализация?

В областта на производството наблюдаваме процеси като ръст на потребителския капитал, на информационния капитал, на капитала на биотехнологиите на нанотехнологиите, на финансовия капитал, на капитала в областта на личните услуги. Реорганизира се добавената стойност, нарастват печалбите от офшорните зони, разпространяват се транспланетарните корпоративни мрежи и се установяват глобални олигополи.

Глобализацията и новите технологии все повече дават превес на финансовия капитал, на развитието на капиталовите пазари. Либерализацията на икономическите дейности в световен план и следващата я неконтролируемост на финансовите пазари водят до по-голям риск за икономическите дейности. Глобалният свят увеличава възможностите за спекулации, за нерационално икономическо поведение, за възникване на глобални финансови и икономически кризи. Невъзможността за изграждане на политика в глобален план поради противоречията между различните видове капитал, поради кризисния характер на развитие на икономиките, поради противоречия между държавите и поради неравномерния характер на развитие на различните страни прави икономическите кризи спътник на процеса на глобализация.

Глобализацията на кризите води и до глобални ефекти – като обедняване на хората от периферията, до изостряне на противоречия „бедни-богати“, до завъртане на дългови спирали и се характеризира с липса на достатъчно политики, които да противодействат на последствията от икономическите кризи. Либерализмът като идеология е в противоречие с опитите да бъде намерено решение за глобално управление на света в различните области. Глобализацията на икономиката, нарастването силата на азиатските държави, води и до отслабване на позициите на европейските страни, което пък намалява възможностите за досегашното действие на държавата на благоденствието.

В областта на заетостта процесите на глобализация спомагат за откриването на милиони работни места, но същевременно взривяват установените норми за национални пазари на труда. В обществото на знанието глобалният капитализъм не изисква създаването на толкова работни места както преди, а огромният ръст на населението в Азия и Африка е причина броят на работните места да изостава от потребностите. Постоянното търсене на по-добри условия за инвестиране потвърждава неумолимия характер на глобализацията, динамиката на съвременните производства и неясното положение, в което се намират и държави и работници, и капиталисти.

Когато говорим за глобализиране или за глобална икономика, обикновено я свързваме с транснационалните компании, които дават облика ѝ, но в икономиката продължават да съществуват

ват милиони дребни производители и фирми, а в областта на трудовите отношения продължават макар и с различна сила противоборствата между работодатели и работници (обединени или не в синдикати). Всичко това прави и картината на работните условия крайно динамична, а в условията на глобално движение на капитала и невъзможността за работната сила да следва това движение, ги влошава. Постигнатите равновесия в развитите страни между капитал и работници не издържат в ситуация, когато капиталът може да пренася производства другаде. Новите форми на капитал пък не създават класическите възможности за организиране на интересите на работниците, характерни за времето на индустриалния капитал.

В областта на управлението ключов е процесът на реконструиране ролята на националната държава, която вече обслужва не само националните интереси, но и глобални интереси, имащи място на нейна територия, а често и в международен или глобален план. Все по-широко е развитието на наднационалните и междудържавни обединения и мрежи. В рамките на Европейския съюз наблюдаваме не само изграждането на наднационално обединение, но и засилени процеси на децентрализация и на осъществяване на трансрегионални контакти. В известен смисъл ролята на държавата отслабва на национално и международно равнище и съответно на местно равнище като следствие от интензифицирането и транспланетарните отношения. Държавата в много случаи не само не е посредник, но и дори и да може не е най-добрият посредник.

Процесите на регулиране и управление бележат ръст на глобално равнище (няма глобален проблем, за решаването на който да не съществува международна агенция), разширява се публичното глобално управление, а в много случаи сме свидетели на развитие на частните и неформални институции на управление на някои глобални процеси.

Друг аспект на промяната в начините на управление е развитието на глобалното гражданско общество. То се организира около дейности, засягащи глобалните проблеми, но също така се увеличава участието на групи на гражданското общество в наддържавните и частни агенции на управление както и в държавните

дейности. При гражданското общество процесът на глобализация е най-отчетлив от периода до Втората световна война, когато водещи са публични личности, а понастоящем, когато ролята на транснационалните граждански организации и мрежи от граждански организации е неоспорима. Бавно се формира световно обществено мнение, процес, при който глобалното гражданско общество си сътрудничи или търси подкрепа от глобалните медии и е в диалог с глобалните институции на управление, но също така и с националните граждански и държавни институции на управление.

Транспланетарността на връзките засяга и личността на индивида, като наблюдаваме промени в идентичността, в нарастването на нов тип глобална чувствителност (запазена марка в миналото само за малка група хуманисти с широк поглед върху развитието).

Типичните видове обединение на родова, класова, национална основа се променят към обединения по различни признаци – място в глобалната мрежа (център – периферия), обединения на потребителска основа, обединения, свързани с реализирането на ад хок задачи (глобални или наднационални).

Средата, в която функционира индивидът е далеч по-динамична, флуидна, пропусклива, а влиянията на които е изложен, мрежите в които е вплетен или оплетен, са увеличаващи се и често припокриващи се.

Промените в идентичността са по отношение на развитието на множествена или хибридна идентичност (смес на расови, джендър, сексуални идентичности, други идентичности на малцинствата) и на развитие на глобална чувствителност или съзнание. Постмодернистката концепция е добро описание на новата чувствителност и имаме основания да смятаме, че макар това да е опис на случващото се с граждани на развитите страни, това е и възможно бъдеще за много по-голям брой граждани на света.

Настъпващата глобализация е един преходен период по отношение съзнанието на отделния човек – отхвърлящ или изпитващ тежестта или ограниченията на националната идентичност, но далеч от изграждането на наднационална идентичност или на регионална или друг вид конкретна или хибридна идентичност.

Кога и как този преходен период ще завърши и ще се стигне ли до някакви аналози на националната идентичност на глобално равнище, както и ще бъдат ли утвърдени глобални норми и изградени глобални институции е трудно да се предвиди. Настоящият период на глобализиране отваря перспективи, но и съпротивите и центробежните процеси са не по-малко силни.

Глобализацията води до утвърждаване на общество, организирано и ръководещо се от знанието и поставящо овладяването на знанието като основна цел за социализацията на своите граждани. Реално в глобалния свят рационалистският метод на познание (без присъщата увереност в правотата му, характерна за предходни периоди) е господстващ. Самият подход на прилагане на знанието – формулиране на предизвикателствата като проблеми, разработването на публични политики за решаването им (включително и на глобално равнище като „Цели на хилядолетието за развитие“), формулирането на личностното развитие като проект, отношението към самото развитие като процес на решаване на проблеми, са отражение на този подход. Същевременно независимо от огромния напредък на науката, съпровождащите я и появяващи се рискове и социални проблеми правят далеч по-умерени очакванията от приложение на знанието. Обществото на знание в един противоречив свят придобива неговите характеристики. Самото знание и приложението му води до унифициране на процесите в света, до ускорена глобализация, но реализирането му е винаги противоречив процес. Възможно е в бъдеще да бъде установено глобално общество на знанието, където съмненията, съпротивите ще намалеят и ще бъдат канализирани, но дотогава всеки формален напредък в знанието и неговото приложение в практиката води до ожесточени спорове, до проблеми, до поемане на рискове. Не случайно и глобализацията в тази област се характеризира и с антирационалистични реакции – движения за религиозно обновление, постмодернизъм, екоцентризъм. Масовизирането на образованието не отменя съществуването или разпространението на ненаучните форми за обяснение на света, а религиозни фундаменталистски движения процъфтяват и никой не може да предвиди тяхната интензивност и бъдеще.

По отношение на сигурността, която се превръща в основна категория на човешкото съществуване в един свят, където поне формално все повече се зачитат правата на човека, глобализацията носи нов отпечатък. Зачатъците на международно управление на конфликтите намаляват вероятността за въоръжение конфликти между развитите държави и носят възможности за контрол над въоръжаването и за колективно управление. Същевременно военната намеса на развитите страни в страните от Юга, макар често и легитимирана от международните институции, продължава да е сериозен фактор. Установените глобални мрежи правят далеч по-лесно разпространението на средствата за масово унищожаване. Новите наднационални връзки и отношения дават възможности за ограничаване употребата на тези средства, но възникването на други глобални връзки, свързани с определени групи, с тероризъм, с дадени държави или групи правят възможно средствата за унищожение. Подобно и при борбата с престъпността имаме разширени възможности и нови мрежи за противодействие, но същевременно организираната престъпност нараства глобално като резултат от обединението ѝ в най-различни конфигурации (икономически, политически, понякога националистически). Другото, което вече бе отбелязано, е припокриването на различни мрежи, срастване на престъпни кръгове и мрежи с държавни организации и с транснационални икономически организации.

По отношение на околната среда глобализацията представя повратен момент. Нейното осъществяване, установяващите се глобални връзки, интензифицирането на развитието и следващото изчерпване или намаляване на ресурсите водят до качествена промяна в отношението на човек или на човечеството към природата. Глобалното екологично съзнание е породено не само от осъзнаване на опасността от тясно корпоративен, икономически или национален подход към природата или съзнание за опасността, надвиснала над човечеството в най-различни области (недостиг на храни, затопляне, липса на вода, промяна на средата за живеене). Глобалното екологично съзнание се изразява в обединяване на усилията, до солидарни акции за

осъществяване на нова екологична политика едновременно на национално и на глобално равнище. Глобалното съзнание води до ангажиране с други дейности, изискващи глобален подход – като справянето с конфликтите, с ефектите на неравенствата и най-вече на разпределението, с бедността, с епидемиите, със заплахите за човешкия живот, с рисковете. Всичко това предпоставя създаване на наднационални механизми за управление на взаимодействията с природата. Екологията и глобализирането на рисковете водят и до съществени промени в областта на здравето. От една страна сме свидетели на опити за глобално справяне с глобални проблеми (епидемии, пандемии, превенция), а от друга страна самият процес на интензифициране и транспланетарност на контактите увеличава здравните рискове и в индивидуален и в глобален план. Глобализацията води до миграция на здравни специалисти от места, където точно те са най-необходими; до все още неконтролируемо разпространение на стоки, опасни за здравето и до разпространението на много болести.

* * *

Европейският съюз е добър пример за променящата се роля на държавата в глобализиращия се свят. На първо място, държавите-членки влизат в наднационално обединение и следователно се лишават от част от своя суверенитет. На второ място, националните държави в това обединение преминават едновременно процес на децентрализация, засилват се трансграничните връзки в рамките на региони, а в условията на глобализация регионите развиват връзки в рамките на достъпното им пространство и не винаги имат нужда от държавата като посредник. На трето място държавата се включва в решаването на глобални проблеми, върху които тя има само споделена власт в рамките на международни институции. Променящата се роля на национална държава естествено поражда и огромни съпротиви вътре в самия апарат на управление и у самите управлявани. Остава фактът, че „критичните въпроси, които обуславят всекидневното на хората и на техните правителства във всяка страна са като цяло произведени и формираны от глобални взаимозависими

процеси, които прехвърлят сферата на страните, определени като територия под суверенитета на дадена държава.

Съществува нарастваща пропаст между пространството, където проблемите са дефинирани (глобално) и пространството, където те са управлявани (нацията-държава).“ (43)

Кастел твърди, че държавата преживява като резултат от настъплението на глобализацията четири кризи, които засягат институциите на национално управление:

- Криза на ефективността: проблемите не могат да бъдат ефективно управлявани (например, проблемите на околната среда, регулирането на финансовите пазари, борбата с тероризма);
- Криза на легитимността: политическата презентация, основана на демокрацията в нацията държава, е глас на доверие в способността на държавата да управлява своите интереси в глобалната мрежа на правене на политика. Това не може да бъде специфичен мандат, като се има предвид променливата геометрия на правенето на политика и непредсказуемостта на проблемите. Глобалните проблеми не могат да бъдат решавани в националното пространство;
- Криза на идентичността: хората възприемат своята нация и своята култура като нарастващо откъснати от механизмите на политически решения, които се взимат в глобална многонационална мрежа. Тяхното искане за автономия приема формата на съпротива на политиките на идентичност и на културна идентичност като насочени срещу тяхната политическа идентичност като граждани;
- Криза на справедливостта. Процесът на водена от пазара глобализация често увеличава неравенствата между страните и между социалните групи вътре в страните поради способността си да индуцира по бърз икономически растеж в дадени области и да отминава други. При отсъствието на глобален регулиращ механизъм, който би компенсирал нарастващото неравенство, съществуващите държави на благоденствието са подложени на стрес като резултат от икономическата конкурентност, а страните без система за благоденствие изпитват по-големи трудности да компенси-

рат за структурно индуцираните неравенства поради по-малкия капацитет на националните институции да действат като компенсаторни механизми.“ (44)

Държавата в процеса на глобализация преминава криза на идентичността като държава. На второ място, процесите на наднационално обединяване са доста по-бавни и както показва опитът на Европейския съюз много по-трудни дори при държави, намиращи се на сходна степен на развитие и принадлежащи, каквото и да означава това, към една цивилизация. На трето място, в много страни от света (особено в развиващите се страни и най-вече в Африка) се наблюдава процес на формиране на държавност, на изграждане на национални институции, на формиране на национална идентичност и там процесите на отслабване на неизградената държава са твърде противоречиви. Също така ред големи държави въпреки въздействието на тези процеси пазят твърде ревниво своя суверенитет и тъй като това са държави като САЩ, Индия, Китай, Бразилия, Русия, това оказва влияние на целия процес. На четвърто място, без да отдава властта си държавата споделя част от нея с наднационалните институции, създадени на междудържавна основа, част с многонационалните корпорации, част с възникващите организации на глобалното гражданско общество.

При увеличаващите се неравенства между държавите, което е другият факт на съвременността и на глобализацията, трудно може и да се говори за обща тенденция на развитие на отделните национални държави и в бъдеще може да очакваме държави със силен суверенитет и провеждащи реал политика и държави, където отслабването на националната държава ще е правило. От друга страна, дори и на национално равнище държавите все повече се ориентират към справяне с глобалните проблеми като първо се опитват да ги антиципират, да търсят адекватни за националното равнище решения или да търсят поне регионални съюзи за тяхното решаване. Държавите продължават да действат между изискванията на своите региони и изискванията на глобалността и често не са в състояние да защитят интересите на своите граждани или както и досега ги защитават избирателно.

Напредващите процеси на глобализация влияят и върху съществуващия международен ред. Основният въпрос е, че светът трябва заедно да решава глобалните проблеми, а политическите механизми остават на равнище национална държава и обединения от периода след Втората световна война. Промените в характера на националната държава все още не се отразяват върху формалната структура на международния ред. Една от причините е, че големите държави пазят своя суверенитет и съответно провеждат съответна реал политика, а наднационални съюзи като ЕС, колкото и важен да е като модел и като експеримент са изключения. Международното управление на проблемите се отличава със своята непоследователност, липса на визия, борба на различни национални и наднационални интереси и увеличаващо се противоборство между страните от ОЕСД и развиващите се страни и новите икономически сили. При този ред е най-много възможно продуцирането на инициативи като Цели на хилядолетието за развитие, които са твърде ограничени, но дори и в умаления мащаб на общото действие те не се изпълняват.

От друга страна, управлението на глобалните проблеми се характеризира със създаването на междудържавни институции, с нарастването ролята на глобалното гражданско общество и на глобалните медии в управлението на процесите.

Другата особеност на управлението на международния ред и утвърждаването на нормативна структура, в основата на която са правата на човека и поставянето за пръв път на дневен ред реализирането на принцип на редуциране на неравенствата и на осъществяване на социална справедливост. Съчетанието на глобално капиталистическо общество и нормативна структура и на по-скоро близки до социализма идеи за развитие определя противоречивостта на този преходен период в утвърждаването на глобализирания свят.

Националната държава, функционираща в условията на мрежовото общество, продължава да бъде главен актьор и се характеризира „с споделена суверенност и отговорност; с гъвкавост на процедурите на управление; с по-голямо разнообразие на времена и пространства в отношението между гражданите и управлението.“ (45) Същевременно

„Идеята за обвързваща общност е подозрителна като се имат предвид неотдавнашните промени в пространствено-времевите контури на човешкия живот. Както възможността за ясно деление между домашните и международните проблеми се разсейва, така и традиционната тенденция да се описва домашната арена като привилегировано място за реализацията на нормативните идеали и принципи също е проблематична.“ (46)

Възникващата система на световно управление може да се определи като прагматична, основана на нациите-държави, решаваща ад хок или следваща проблемите, не поемаща пълната отговорност за процесите, често контролирана от реалните интереси на големите държави, неспособна да предложи нито визия нито механизми за решаване и политики за глобалните проблеми и следователно не будеща доверието на гражданите и не можеща, както националната държава, да придобие легитимност.

Като цяло в преходния период на утвърждаване на глобалния свят ще продължава това съжителстване на национални държави и разрастващи се наднационални механизми, на институции и коалиции от държави и от групи хора.

Големите проекти като конституирането под някаква форма на световно управление, създаването на система от отношения между държавите и международните институции, развитие и укрепване на нормативната основа на този глобален свят – правата на човека – са неща, които предстоят да се случат или могат и да не бъдат осъществени.

В глобалното управление още могат да бъдат добавени (според Кастелс) установяваните публично-частни глобални партньорства, възникващото движение за глобална справедливост (наследник на движението за глобален мир от 50-те и 60-те години), опитите да се сключи глобален социален контракт на основата на универсална Харта на правата.

Новото и тук, което определя не само формата, но и съдържанието на политическия процес, са информационните технологии и интернет като глобални хоризонтални средства, които дават на публичното пространство и организиращи оръдия и са средство за дебатиране, диалог и колективно вземане на решения.

Глобализацията протича в свят, изпълнен с несправедливости, с увеличаващи се неравенства и с противоречия. Крайността

на света, изчерпването на ресурсите, глобалните рискове поставят по нов начин въпроси като икономическо развитие, разпределение на богатата, живот в неравенствата, и изискват ново решение в глобалните условия.

За това допринасят два фактора.

На първо място, за пръв път се осъзнава взаимната зависимост в един краен свят, с изчерпващи се ресурси. В исторически план в един свят с все още неусвоени пространства, придобитата сила на държавите и наличността на ресурси правят естествени решенията, свързани с насилието, с налагане на собствените интереси, с утвърждаване на неравенства, с опити за подялба на света като ресурс и като пространство. Америка е мечта за нещо различно, но Америка е и убежище в един все още отворен безкраен свят. Африка е мястото за ресурси (хора, изкопаеми), от които може да се черпи неограничено. Неограничаваното икономическо развитие е изходът, когато произведеното не стига за удовлетворяване на потребностите. Войните са изходът, когато се търси постигане на решение със сила.

Днес е достигната граница в подобен тип развитие, която може да бъде прекратена само с фатални последици.

Войните поражда опасения за край на живота в глобален план, насилието ражда насилие, неограничаваното използване на ресурсите води до екологични и икономически катастрофи, а едностранното им ползване до неравновесия и конфликти.

Подобно развитие се превръща в заплаха за света. Мрежовото общество е общество на прехода по отношение на възможностите, които носи със себе си – утвърждаване на неравенства (между райони, групи хора, страни), но и възможност за по-ефективно производство и балансиране икономики, балансиране на страните в рамките на гигантската мрежа от глобални отношения и конкурентност и борба между държавите и организациите без нарушаване на общи правила. Това възможно равновесие е твърде крехко и може да бъде нарушено от природата, както и от обединените в най-различни мрежи хора.

За разлика от миналото с неговите идеологии, оправдаващи потисничеството, неравенствата и насилието, днес светът приема идеята за правата на човека, а нейното осъществяване отри-

ча следването на много рушителни пътища или поне изисква усилия за промяна на условията на човешкото съществуване.

Както и идеята за развитието, така и идеята за правата на човека е идея на развития Запад, така че шансовете за промяна отново се определят от развитите страни. Те доминират и използват глобалното мрежово общество и едновременно те трябва да осъществят промяната.

Други страни и райони в света започва да догонват развитите страни, но до голяма степен не приема тези правила.

В този смисъл големият въпрос е ще успее ли човечеството да приеме идеята на правата на човека и на тяхното реализиране и да промени поведението си или ще продължи да навлиза в спиралата на употреба на намаляващите ресурси, борба за надмощие в икономически и в политически план, затвърждаване на неравенствата и използване технологиите на мрежовото общество за осъществяване на тези цели?

Един от поводите за оптимизъм е в нарастващото глобално съзнание (като в миналото на антикапиталистическото съзнание), което поражда движения за защита на интереси вече в глобален план. Това, което политиците не могат да постигнат сами или с представители на бизнеса, могат да го направят единствено под принудата или със сътрудничеството на гражданското общество.

В този контекст е и въпросът за социалната справедливост. „Нежеланието на богатите и на притежаващите власт да позволят тяхното поведение да бъде обект на безпристрастно разглеждане или да вляят националния суверенитет в ефективни многостранни институции, които могат да бъдат насочени към премахването на световната бедност или към спиране процесите на глобална деградация на околната среда е действително черта на сегашния световен ред... бедните и слабите също защитават принципа на национален суверенитет, като го разглеждат като основна, но неадекватна, защита срещу властта на новите глобални сили; също така те се противопоставят на космополитични понятия като хуманитарна интервенция, защото имат добри основания да считат, че е малко вероятно те да бъдат сред водещите интервенция, а по-скоро да бъдат страни, в които тази интервенция ще се случи.“ (47)

Нашият свят е на неравенства, на потискащи несправедливости и същевременно свят, който формално се ръководи от декларираните принципи на справедливост, на реализация на правата на човека, на демократичното управление. Фактически нашето време е време на борба за утвърждаването на тези ценности в икономически, политически, екологичен план, което би означавало промяна на начина на управление на света, а и на развитието на света.

Затвореният, краен свят, с изчерпващи се ресурси изисква глобални решения, а глобалните решения трябва да се основават на общи принципи.

Това е необходимостта от появяването на глобална етика, която утвърждава солидарността, сътрудничеството, оказването на помощ, социалната справедливост, безусловното зачитане правата на човека.

Разбира се на тази етика противостои етиката на трансформацията се в глобален капитализъм свят, на етиката на неолиберализма, която проповядва индивидуализъм, свобода на индивидуалното и икономическо и социално развитие, приемане на неравенствата като точка за по-нататъшното развитие и удовлетворяване на потребностите. Логиката на неолиберализма е, че при разрушаването в резултат на глобализацията на стари връзки и зависимости индивидуализмът на икономическите субекти е този, който променя света и дава възможности за реализиране на цели като намаляване бедност, включване в световното общество.

„Старите мерки на социабилност, които се основават на географска близост и на споделени ценности са постепенно измествани от новия индивидуализъм на мрежата. Ние наблюдаваме ръст на общностите по избор.“ (48).

Така може да определяме и настоящия период на търсене на адекватна етика за мрежовото общество, за глобализацията се свят, процес от който ще зависи до голяма степен неговото бъдеще и дали ще се утвърдят ценностите на солидарността, сътрудничеството, общото справяне с проблемите, оказването на подкрепа или ще продължи да преобладава етиката на индивидуалното усилие, на свободата на индивида, на общността, на държа-

вата да определят развитието, на свързаните с това конкуренция и борба за постигане на целите, където помощта, солидарността ще са само ценности от периферията.

* * *

Развитието на технологиите и производството води до свят, в който се удовлетворяват потребностите и то все повече в глобален мащаб. Това означава няколко неща. Все повече хора удовлетворяват основните си потребности. Все повече хора удовлетворяват по-сходен начин потребностите си – създават се общи модели, моди.

Развитието на обществото се превръща в развитие на потреблението, а сферата на услугите се разраства навсякъде до гигантски размери. Последствията са ръстът на рекламата, а постоянното обновяващо се потребление става начин на живот, ключова черта на обществото.

Търсенето на нови и нови потребности за удовлетворяване или на нови групи, които да „придобият“ дадени потребности още повече обвързва и стеснява света: пренос на стоки, пребазиране на производства, обмен на културни образци, взаимно опознаване на хората. Капитализмът на потребностите не остава човек, невключен в глобалната си схема.

Оттук е и следващият проблем. Обществото реагира при нарушаване удовлетворяването на потребностите и изисква поддържането, а в повечето общества и достигането на стандарт на живота, който може да е икономически, социално и екологически пагубен. Сметчането на неравенствата чрез удовлетворяване на базовите потребности, чрез изобретяване на масови потребности и масови стоки за потребление е успешна стратегия, която донякъде унифицира света, но всичко това води до нарастващо изчерпване на ресурсите и тук капитализмът стига до първия си значим проблем в ерата на глобализацията.

Нарастащото удовлетворяване на потребностите е под въпрос. То означава запазване на неравенствата, липса на възможности за тяхното сметчане, съпротива както от страна на тези с удовлетворени потребности, които не могат да се откажат от достигнатия стандарт на живот, така и от тези с неудовле-

творени потребности, които са преобладаващата част от населението на планетата.

Обща политика не съществува, а се осъществява от отделните държави, които преследват своите интереси и в този смисъл може да се разбере защо нефтът е жизнен приоритет за САЩ, страната с най-неразумно потребление на света.

Моделът на развитие чрез напompване на потребностите води до огромни рискове, напрежения, конфликти. От друга страна този модел поражда промени в глобалното съзнание и отново тези промени идват от развитите страни оттам, където човек може да постави под въпрос разумността на съществуващите модели на потребление и да се откаже от нещо излишно.

Светът е изправен пред невъзможна задача – намаляване или рационализиране на потребностите на тези, които са привикнали с тях, и да намали очакванията за удовлетворяване на потребности извън базисните на огромна част от населението.

Тази задача, а от нея зависи бъдещето на света, засега не намира решение. По-скоро кризите, а не правителствата и обществото налагат решения (така както стана по време на първата нефтена криза през 70-те години, когато развитите страни рязко ограничават потреблението на нефт и започват да търсят нови източници на възобновяема енергия).

В този смисъл глобализацията дава възможност за удовлетворяване на базисните потребности на огромното мнозинство на населението, но и за преразпределение на потребностите. Също така „глобализацията изисква да преоценим нашето място и принадлежност в един динамичен, вечно променящ се свят с все по-неясни граници, процес твърде сходен с този, който разрушава класическите граници на семейството в съвременните държави“. (49)

Ако погледнем теорията на Маслоу за потребностите, ще отбележим няколко неща. Глобализацията дава възможност за удовлетворяване на базисните потребности с всички условия и трудности на този процес. Обществото е достигнало както в национален план, така вече и в глобален план до идеята, че има праг на базисните потребности, който трябва да бъде общовалиден за всички (например, борбата с бедността в Целите на хилядолетието за развитие).

Глобализацията поставя по нов начин удовлетворяването на потребността от сигурност – за пръв път сигурността на човек не е застрашена в масов план от война, а заплахата идва от формите на вградено, институционално насилие, от неравенствата, създавани в рамките на мрежовото общество, от загубата на ясна идентичност.

Глобализацията влияе и на потребността от принадлежност по парадоксален начин. Тя изолира отделния човек в черупката на удовлетворяваните потребности в неговата непосредствена среда, но същевременно обединява хората по нови начини – чрез мрежата, чрез участие в движения, чрез намиране на хора със сходни потребности и интереси, чрез преминаване на традиционните граници (личностови, общностни, държавни, класови, етнически и т.н.).

Глобализацията дава възможност за преоценяване и за ново отношение и развитие на висшите потребности – за знание, образование, да бъдеш информиран, за саморазвитие, за познание, за самоутвърждаване. С удовлетворени базисни потребности и в свят с по-малко граници, човек има повече възможности за развитие на висшите си потребности, които за разлика от базисните са и неограничени и са алтернатива в света на ограничени ресурси...

Нараства и ролята на образованието, което вече няма поставена цел да формира поданици, войни или религиозни привърженици, а се насочва към висшите потребности и тяхното удовлетворяване – в това е смисълът на образованието на бъдещето. Там, където за цел се поставят реализацията на индивида, развитието на висши потребности, индивидът вече може да създава, да реконструира, ако не елементи от света (което може да прави в група), то непосредственото общество.

„Тези тенденции радикално променят начините, по които индивидът се свързва с обществото си и как индивидите се свързват помежду си за пресмятане, премисляне и планиране. Роуз смята, че индивидите в напредналите индустриални общества развиват индивидуална експертиза, която им помага да взимат решения без помощта на обучени експерти, но в същото време формите на легитимна власт изобилстват. Отвъд очакванията на изолираните, независими индивиди, емблематични за либерализма, тези

политически субекти управляват себе си чрез култура на аз-а, която е широко разпространена (проникваща) в социалната и в политическата област. Дали чрез конфесионални так шоуз или чрез маркетинг на нишите, всеки аспект на личния и политически живот се формира да отговаря на индивида, фокусиран върху развитието и актуализацията на самия себе си и така фундаментално променящ значенията на гражданството, общността и самостоятелността.“ (50)

Въпреки че това са тенденции най-вече за развитите страни, ние виждаме, че глобализацията, мрежовото общество изисква нова чувствителност и самосъзнание.

„Новите граждани на света трябва да имат сетива, сърце и ум за глобализацията. Ако се изразим по друг начин, глобалните процеси влияят дълбоко върху човешката личност и отговорът, очакван от образователната система е точно определен – тя трябва да работи върху сетивата, върху възприемането на глобализацията; тя трябва да подготвя когнитивния капацитет – надеждата, потребностите, мотивацията, локусът на контрол, очакванията.“ (51)

Промененият индивид или променящият се индивид не е просто идеал, а изискване на процесите на глобализацията, на живота в мрежа. Човек има два пътя. Да се откаже да участва активно в този нов свят и тогава се носи по вълните на глобализацията, без да разбира, без да може да променя или опитва да разбере донякъде процеса и да търси своето място в този мрежов свят. Другата възможност е да развива междуличностни отношения, да развива личността си, да участва активно в промени, да оспорва, да търси решения, да бъде повече обществена личност с критично (локално, но и глобално съзнание).

Едно от последствията на глобализацията е началото на развитие на глобално съзнание. Според Хауърд Гарднър: „ние определяме глобалното съзнание като способност и наклонност да поставяме себе си и хората, обектите и ситуациите, с които влизаме в контакт в рамките на по-широката матрица на съвременния свят. Индивидът е с глобално съзнание, когато той се настроява за всекидневни срещи със световни култури, пейзажи и продукти (чрез интернет и други медии или чрез мигриране); поставя тези срещи в по-широката наративна или обяснителна

рамка на съвременните глобални процеси (движение на хора, капитал и идеи, промяна на икономическата, демографска и културна взаимна зависимост) и възприема себе си като актьор в този глобален контекст (действа локално по глобалните проблеми, използва канали на транснационално участие, съпротивлява се на геополитически промени).“ (52)

Глобалното гражданство е заживяване с проблемите на човечеството и изработване на поведение в общността в съзвучие с глобалните изисквания.

Гражданин на страна е обикновено роденият в дадената страна на от родители граждани на тази страна.

Глобалният гражданин е потенциално всеки, който умее да живее в този свят съвместно с другите, познава законите и зачита законите, спазва и пази законите. Всеки, който познава и основните характеристики на този свят. Всеки, който развива и утвърждава собствената си личност и потенциал като приема и зачита различията в света и който умее да проектира собственото си развитие в света. Всеки, който е отзивчив и съпричастен към другите (близки и далечни), отговорен към своите роли в този свят.

Процесът на глобализация за гражданина поражда необходимостта от търсене на корени, на устойчивост във вихъра на промените. Не разпадът на социализма поражда носталгията към миналото, а изтръгването на човек от устоите му и потапянето му в глобалния свят – това е плашещото развитие, предизвикващо паника и движение назад. Махатма Ганди казва „остави прозорците на къщата си отворени, за да може вятърът да духа във всички посоки, но нека основите на дома ти останат стабилни...“ (53)

Върху глобалното гражданство и глобалното съзнание ще се спрем по-нататък. Сега нека отбележим още веднъж и феномена глобално гражданско общество. Както споделя Джагдиш Бгахвати „двете големи сили на 21 век са икономическата глобализация и огромният ръст на гражданското общество, в което са и бедни и богати и те заедно могат да бъдат впрегнати за каузата за подходящо управление на глобализацията.“ (54)

Още Мануел Кастел отбелязва „Социални движения и редови организации, както и различни социални актьори, се опитват да запълнят сегашната празнота на представителство и на леги-

тимация на правенето на политика. Глобалното гражданско общество е общество на правенето. Въпреки, че неговият принос за решаване на проблемите на нашия свят е ограничен поради сегментацията на интереси и на ценностите, в основата на неговите компоненти.“ (55)

В неясния, динамичен, всеобхватен свят на глобализацията очертаващото се гражданско общество е една от силите, която може да преобразува движението на света, характера на световната мрежа и това е новата роля на гражданина на света.

* * *

Усещаме глобализацията чрез глобалните проблеми, които стават част от нашия живот често под формата на заплаха за сигурността, за удовлетворяване на потребностите, за съжителстването ни, за идентичността ни. Чрез разбирането и участието в решаването на проблемите, които се преплитат във всекидневието, е и шансът да променим съзнанието си, да почувстваме света в неговата цялост.

Със сигурност и политиките в поделения на държави свят в близките десетилетия ще се отнасят към глобалните проблеми. Те ще търсят в тях поводи за нови политики или извинения за неуспехите на националните и локални проекти.

Светът днес е свят на проблемите, така както за човек преди столетия светът е бил свят на проблеми като оцеляването, справянето с насилието, изхранването, болестите.

Парадоксално в света на знанието, на технологиите за пръв път масово се дава сметка за проблематичния характер на нашето съществуване и като човечество, и като държави, и като локални общности

Проблемите са във всяка една област: проблеми на удовлетворяване на потребностите, на качеството на живота, екологични проблеми, проблеми на участието в и на човешката общност, проблеми, свързани с правилата на нашия свят, проблеми с контролиране условията на нашето съществуване, проблеми на сътрудничеството, проблеми на идентичността.

Новото е, че точно сега изпъква взаимната връзка на тези проблеми и невъзможността те да бъдат решени индивидуално

или в рамките на съществуващите досега общности. Оказва се, че няма кът на земята, който да е защитен от тях, като разбира се те се изпитват по различен начин. Факт е, че досега механизмите на света са градени така, че тежестта на проблемите да се носи от по-бедните и обезвластените, но във взаимозависимия свят това положение не може да продължава за дълго. Както в индустриалните отношения при класическия капитализъм се достига до идеята за социален контракт, така и тук на дневен ред е необходимостта от договор за нов световен ред. Мрежовото общество, глобалното общество, основано на знанието, не може да бъде управлявано по традиционните начини.

От изключителна важност е фактът, че проблемите дори и не точно пространствено, са поделени между Севера и Юга и то решението им досега е формирано в резултат на вековната доминация на развитите страни. Днес обръщането на баланса на силите, промените в населението на страните, в условията на живот и развитие, във военните баланси, в икономическата мощ води до преразглеждане на нещата. Самото мрежово общество трансформира до голяма част старото противопоставяне Север – Юг, но дори и след развитието на дузина големи държави от развиващите се страни и развитието на градове на Юга като глобални центрове, противоречията по тази ос остават.

За да е решаването на проблемите по-сложно, остават не само старите политически и социални деления, но често, което е и нормално за период на прехода се появяват и развиват нови идеологии и митове за глобалното развитие, които често са с фундаменталистки характер. Неумението за справяне с проблемите на глобалния свят открива вечните страхове за смисъла и трайността на съществуването и фундаменталистки идеи завладяват умовете на стотици милиони хора, което прави рационалното обръщане към проблемите и търсенето на решения по-трудно.

* * *

Така преминаваме и към последната черта на глобализацията – тя е борба на идеи. Зад естественото за всяко социално развитие и процес приемане или отхвърляне се крият обикновено стари идеологии. Твърде често глобализацията се обяснява в кате-

гориите на отминаващия свят (социализъм, капитализъм, а както винаги в периоди на преход се засилват радикалните виждания, популизъм). Неизмеримостта на глобализацията, разбира се, е пречка за изграждането на каквато и да е цялостна теория, обясняваща процеса в стила на големите концепции на 19 век. Все пак глобалното изисква обяснения на това равнище, които макар и да не носят белезите на издържани, цялостни научни теории, запълват дефицитите в знанието и в разбирането на света и в идеите за неговата промяна.

В динамичната обстановка постоянно се променя характерът на концепциите – глобализацията или се разглежда песимистично или се набляга само на нейните отрицателни влияния и все по-малко са оптимистичните теории в сегашния период на непреставаща икономическа криза.

За разлика от миналото теориите са повече обяснителни и далеч по-малко подбуждащи към действия. Често може да видим и действия (като тези на антиглобалистите), зад които няма много теория, а са израз на неприемане, противопоставяне и отхвърляне на случващото се или движения на фундаменталисти, които се опитват да реализират утопиите си.

От гледна точка на теориите глобализацията е разглеждана от всички модерни течения

Либерализмът се фокусира върху ролята на пазара и разглежда глобализацията като резултат от техническия прогрес и появата на поддържащите растежа инфраструктури.

Политическият реализъм набляга на отношенията върху държавите, а глобализацията се обяснява като резултат от съперничество между големите държави и хегемонията на САЩ.

Марксизмът и неомарксизмът традиционно обръщат вниманието към производството (производителни сили) и върху класовите отношения, а глобализацията е естествен продукт на капитализма.

Конструктивизмът набляга на социалното конструиране на реалността. Глобализацията се обяснява като реконструиране на социалния свят.

Фокусът на **постмодернизма** е изследването на властовите отношения в знанието. Глобализацията се обяснява като последствие от империалистическия характер на рационализма.

Феминизмът изследва отношенията между половете и обяснява глобализацията като продукт на начините на поведение и на патриархалните зависимости. (56).

Според Шолте преобладава **еклектичният подход**, който черпи идеи и вдъхновение от различните подходи и, който може да бъде окачествен със следното:

„Растежът на транспланетарните и свръхтериториални отношения е свързан тясно с четири процеса:

- В областта на производството – преход от капитализъм към хиперкапитализъм;
- В областта на управлението – преход от етатизъм към полицентризм;
- В областта на съзнанието – преход от национализъм към плурализъм и хибридна идентичност;
- В областта на знанието – преход от рационализъм към рефлексивен рационализъм.“ (57)

Както подчертават Дейвид Хелд и Антони Макгрю „споровете за глобализацията са оформени от две оси на несъгласие. Първата засяга оспорваната интелектуална хегемония на концепцията на глобализацията в социалните науки: нейната дескриптивна, аналитична и теоретична стойност. Втората засяга ценностите и нормативните средства: дали на етическа основа глобализацията като политически проект или идеал трябва да бъде защитавана, трансформирана, дали трябва да се съпротивяваме или да я отхвърляме.“ (58)

Така първият континиум на анализа противопоставя глобалистите (които приемат като основа за обяснение на ставащото глобалните форми на анализ) и на скептиците (които приемат като основа държавните или социални форми на анализ).

Таблица

От комбинацията на тези четири гледни точки се очертават четири подхода към глобализацията.

„Глобализацията е действително съществуващо условие и е благоприятна за политически реформи и преобразувания.

Глобализацията трябва да се приема сериозно, но е нова форма на доминация, срещу която трябва да се съпротивляваме, както и да се осъществяват големи политически проекти за да се преправи света съгласно космополитните универсални принципи (критични глобалисти).

Към идеята за глобализация или нейната предполагаема доброкачествена природа се отнасяме с голям скептицизъм и вместо това фокусът е върху продължаващата централност на държавната власт за подобряване на човешките съдби (етатисти).

Привилигироването на глобалното се отхвърля и се набляга на смесването (преплитането на процесите на глобализация и локализация, но с нормите и средствата на вкоренения космополитизъм) (глокалисти).“ (60).

Хоризонталният континиум е между космополитното и комунитарното форми на етическо обосноваване. Спорът е дали светът се превръща в една добра глобална общност или остава да функционира като свят на „добри национални или местни общности“.

Това деление е разбира се най-общо, но то показва действително противоположните разбирания за същността или за съществуването на глобализацията като процес. Както ще проличи и по-нататък много от съществуващите обяснителни схеми за света продължават да бъдат използвани и основанията са, че говоренето за глобализация е пресилено в три посоки: „като описание на социалната реалност, като обяснение на социалната промяна и като политически проект.“ (61)

Според скептиците концепцията за глобализация е повече като разказ, дискурс, съгласие за означаване на някои общи явления отколкото като реално протичащ процес

Аргументите на противниците на глобализацията са:

- Ръст на многонационалните компании, съпроводен с пониско заплащане, с безработица, с преместване на производства заради печалбата, с нарушаване на правата на човека, които се изплъзват от контрола на правителствата, с

- непрозрачно вземане на решения, които облагодетелстват привилегированите групи;
- Разделение – богато малцинство – бедно мнозинство;
  - Разрушаване на местните култури, традиции, универсализация;
  - Манипулиране (неограничена власт) – медиите обслужват интересите на групите, притежаващи власт;
  - Потребителското общество е цел на глобализацията;
  - Глобализацията означава глобална престъпност;
  - Експлоатация на природните и на човешките ресурси;
  - Изключваща глобализация – много маргинални групи и нации;
  - Глобализация означава финансова криза. (62)

Разбира се, тук може да се посочи и традиционната марксистка или неомарксистка критика за глобализацията като съществуващ, но вторичен процес, при който същността на капитализма остава непроменена, а тя е, която определя световното развитие.

Въпреки всичко и скептиците се съгласяват, че глобализацията като дискурсивна конструкция на социалния свят може да бъде ключова за разбирането на настоящата епоха.

Сред признаващите и опитващи да използват глобализацията като съществена характеристика на света и като основа на цялостен социален анализ се разграничават различни категории

Реалистите поставят под съмнение, че промените в конструирането на международния ред ще преодолее логиката на реалполитиката. Както изглежда това е един и от аргументите на марксистките критици на глобализацията – несъобразяване или пренебрегване на категориите на реална власт, която произтича от същността на капиталистическите отношения.

Дебатът между теориите и обясненията се прехвърля в сферата на културата (хомогенизация на културата или продължаващо развитие на националните култури) и в икономиката (където се оспорва влиянието на глобалния пазар, на новите центрове на икономическа власт – многонационалните корпорации, ролята на държавата и кризисното развитие на системата). (63)

Според глобалистите идеята за глобална политика намалява различията между вътрешна/международна политика и между-

териториално/извънтериториално измерения, а международното право може да бъде разглеждано като опит за създаване на космополитен закон, който ограничава властта на отделните държави. (64)

Скептиците очакват нови силни военни конфликти (войната създава държавата и държавата създава войната) за разлика от визията на глобалистите за един свят, в който военните конфликти между държавите в центъра престават въпреки, че конфликтите с малка интензивност са част от този първи период на глобализацията се свят. Войната за глобален надзор се води от главно демилитаризирани общества с ограничени цели и най-вече в териториите – периметър на Запада. От тази гледна точка глобалистите смятат, че „за да може потенциалните заплахи от конфликти да бъдат посрещнати (а те могат да дойдат от различни страни), противопоставянето им изисква повече отколкото вътрешна сигурност и трябва да включва глобална инфраструктура за наблюдение.“ (65)

Космополитите твърдят, че в един гъсто населен взаимозависим свят етическите задължения и отговорности не са териториално ограничени, а напротив, трябва да преминават границите. Зоната на демократичния мир е по-скоро проекция на състоянието между развитите държави, където демокрацията, взаимната зависимост и мултилатерализмът взаимно се усилват. (66)

По отношение на екологичните промени панел от 2005г. показва че сред учените (67) само 9,4% силно вярват, че промените в климата са резултат от човешка дейност. Скептично настроените към глобализацията учени твърдят, че развитията са силно преувеличени. Според тях проблемът е, че разходите за поправяне на резултатите от човешката дейност са немислимо високи (необходими са огромни средства за намаляване само с част от градуса на средната годишна температура на Земята).

Въобще въпросът, както и при изследването на всички глобални проблеми, е, че при такива глобални явления всичко може да се оспорва. Проблематични са данните на точните науки, да не говорим за тенденции и конструкции за глобални процеси. Затова различните теории за глобализацията по-скоро изразяват схващанията на авторите и техния опит и са отражение на господствалите досега теории – либерализъм, реализъм– консер-

ватизъм, социалдемократия, марксизъм, радикален марксизъм

Неолибералите са за индивидуална свобода и инициатива като вече тяхното поле е целият свят, а съвременният техен проект е чрез осъществяване на цялостна икономическа реформа известна като Вашингтонски проект. Той предполага, че традиционните държави стават невъзможни единици в световната икономика и изисква комбинация от

фискална дисциплина, преориентиране на публичните разходи, данъчна реформа, финансова либерализация, единни и конкурентни курсове на обмен, либерализиране на търговията, отвореност към преки чужди инвестиции, приватизация, дерегулиране, осигурени права на собственост. В един реформиран вариант в резултат на съпротивата срещу силно либералните икономически идеи на Вашингтонския консенсус, особено по време на криза, се добавят правна и политическа реформа, изграждане на институции за регулиране, антикорупция, гъвкавост на трудовия пазар, споразумение за световната организация за търговията, финансови правила и стандарти, ненамеса в режимите на валутен обмен, намаляване на бедността. Единствената социална цел е намаляване на бедността, като общата идея е, че икономическата свобода с минимално регулиране ще донесе желаното обединяване на света от икономиката и търговията и благоденствие. (68)

Либерални интернационалисти смятат, че политическата необходимост изисква и ще спомогне за установяването на по-кооперативен световен ред, свързан с международно сътрудничество, разпространение на демокрацията. Според тях необходимостта от глобално управление не означава световно правителство или световен федерализъм, а глобалното управление е набор от плуралистични договори, чрез които държавите, международните организации, международните правни режими, неправителствените организации, гражданските движения и пазарите се обединяват, за да регулират или управляват аспекти на глобалните дела. (69)

Институционалните реформисти отиват крачка по-надалеч. За тях глобалните проблеми и кризи показват, че общият (глобален) интерес може да бъде най-добре защитен от осигуряването на благата на глобално равнище в съгласие с теорията за пуб-

личните блага. Съществуващите наднационални институции са недостатъчно силни да осъществяват това поради правни дефицити (светът е сума от индивидуални независими държави); съществува „пропасть на участието“ – съществуващата международна система не е в състояние да осигури равностойно и пълноценно участие на всички водещи глобални актьори (правителствени и неправителствени) и дефицит на мотивацията. При отсъствието на наднационална структура, която да регулира снабдяването и използването на глобални публични блага, много от държавите водят самостоятелна политика в своя полза. Логически резултат от идеите на реформистите е осъществяването на форма на глобален социален договор и на осъществяване на глобален трипартизъм при решаването на проблеми (представители на правителствата, на гражданско общество и на бизнеса).

Глобалните трансформатори твърдят, че няма нищо неизбежно при глобализацията и тя може да бъде по-добре управлявана като едновременно се цели процес на двойна демократизация: вътре в страните и в международната общност. Гражданите трябва да имат достъп до различни политически общности на различни равнища. Необходими са инвестиции в инфраструктура на човешката автономия – здраве, околна среда, образование, благосъстояние. Те се обявяват за „глобализация с човешко лице“ и за ефективно справяне с проблемите на тези, които са в най-лошо състояние.

Етагистите (протекционисти) неоконсерватори считат, че силни държавни структури осигуряват ефективно участие в глобалните пазари, като същевременно се обявяват против глобализъм, доминиран от американците. Обратно, неоконсерваторите в САЩ са за едностранно надмощие на страната за предотвратяване на появяването на нелиберални и недемократични сили.

Както се вижда, глобализацията е проект на Запада, а понякога извън западния свят се наблюдава обикновено политика на национализъм, съпроводен с антиамериканизъм, и обявяване против доминираните от Запада и най-вече от САЩ глобални институции.

Радикалите също анализират глобализацията се свят като доминиран от големите капиталистически сили (държави, корпорации) и се опитват да изградят проекта си на по-ниско равнище

като се създават условия, в които хората контролират по-добре живота си и своите общности. Оттук следва преходът към глобално гражданско общество. Визията на глобалния свят е отдолу нагоре и за реализирането ѝ трябва да се оказва натиск върху държавите за по-голяма откритост и за осъществяване на оформящата се нова транснационална солидарност. Това, което наричаме глобално гражданско общество, заявява Мери Калдор, „може да бъде описано чрез взаимодействието на тези групи, мрежи и движения, които дават своя глас за участието на индивидите на глобалните арени и които действат като... трансмисии между индивида и глобалните институции.“ (70)

Тясно свързани с радикалите са и контестаторите на глобализацията като темите им са: социално включване на маргинализираните хора; доверие и човешка сигурност, индивидуална свобода и изграждане на политическа общност. (71)

Както се вижда теориите наблягат на различни страни на процеса на глобализация, търсят различни решения, но всички се отличават със социален конструктивизъм и търсят решения за бъдещето.

Както казва Ервин Ласло в своята книга „Точката на хаоса–Светът на кръстопът“: „Ние живеем в хаотична система, по-точно, в хаотичния прозорец на решения на трансформиращата се система. В нея ние не сме пасивни наблюдатели, а ключови участници. Нашата задача не е да предскажем какво ще се случи, но да повлияем върху системата, така че това, което ще се случи в някаква степен да отговаря на това, което бихме искали да се случи... Необходимата нагласа за това е активизмът“. (72)

Бележки

1. Маркс и Енгелс „Комунистически манифест“ Изд.БРП. София, 1948
2. The Lisbon Declaration for Improving and Increasing Global Education in Europe to the Year 2015, North-South Center, Lisbon, 2012.
3. Globalization Studies, Routledge, 2011,p.22
4. Bryan S.Turner, Theories of Globalization, in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.5
5. Globalization/Anti-Globalization, David Held & Anthony McGrew, Polity Press, Cambridge, 2007. p.3

6. Manuel Castells, „Global Governance and Global Politics“ in Political Science&Politics, January, 2005.
7. Jan Pakulski, Global Elites, in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.333.
8. James Beckford, Social Theory and Religion Cambridge University Press, 2003, p.119.
9. Bryan S.Turner, Theories of Globalization, in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.12.
10. Anthony Giddens, The consequences of modernity, Cambridge, Polity press, 1990, p.64.
11. Jan Aart Scholte, Globalizacja, Humanitas, Warszawa, 2006, p.4.
12. Jan Aart Scholte, Globalizacja, Humanitas, Warszawa, 2006, p.53.
13. Bryan S.Turner, Theories of Globalization, in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.12.
14. Thomas Kushman, The Globalization of Human Rights, in Globalization studies, Routledge international headbooks, 2011, p.595.
15. David Held, Global Governance: Apocalypse soon or reform, in Globalization theory, Cambridge, Polity Press 2007, p.242.
16. вж. Globalization Antiglobalization p.8.)
17. Globalization Studies, Routledge, 2011, p. 32.
18. Globalization Studies, Routledge, 2011, p. 32.
19. Jagdish Bgahvati, In Defence of Globalization, Oxford University Press, p.22.
20. Patrik Aspers and Sebastien Kohl, Economic Theories of Globalization in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.57
21. Smitha Radhakrishnan, Limiting theory in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.27
22. Patrik Aspers and Sebastien Kohl, Economic Theories of Globalization in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.59.
23. Smitha Radhakrishnan, Limiting theory in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.30.
24. Smitha Radhakrishnan, Limiting theory in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.30.
25. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007. p.2
26. Bryan S.Turner, Theories of Globalization, in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.10.
27. Robert Robertson, Globalization social theory and local culture, London, Sage, 1992, p.35.

28. Bryan S.Turner, Theories of Globalization, in Globalization Studies, Routledge, 2011, p.5.
29. Globalization Studies, Routledge, 2011, p.66.
30. Jan Nederveen Pietersee, History and hegemony, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.102.
31. Lior Gelernter & Motti Regev, Internet and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.62.
32. Lior Gelernter & Motti Regev, Internet and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.62.
33. Bryan Turner, Globalization and its possible futures, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.660.
34. Ulrich Beck, Risk Society, London 2002, p.40.
35. Peadar Kirby, Vulnerability and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.128.
36. Peadar Kirby, Vulnerability and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.121.
37. Peadar Kirby, Vulnerability and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.123.
38. Peadar Kirby, Vulnerability and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.124.
39. Peadar Kirby, Vulnerability and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.129.
40. Peadar Kirby, Vulnerability and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.130.
41. UNDP 1994, Human Development Report, New York, Oxford University Press, p.23.
42. UNDP 1994, Human Development Report, New York, Oxford University Press, p.23.
43. M.Castells, Global Governance and Global Politics, in Journal of Political Science and Politics, January 2005.
44. M.Castells, Global Governance and Global Politics, in Journal of Political Science and Politics, January 2005.
45. M.Castells, Global Governance and Global Politics, in Journal of Political Science and Politics, January 2005.
46. Globalization in the History of Ideas First published Fri Jun 21, 2002; substantive revision Fri Jun 4, 2010.
47. Chris Brown, International society and global community, in Globalization theory. Approaches and controversies, Polity press 2007, p.181.

48. Lior Gelernter & Motti Regev, Internet and Globalization, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.62.
49. Globalization in the History of Ideas First published Fri Jun 21, 2002; substantive revision Fri Jun 4, 2010.
50. Smitha Radhakrishnan, Limiting Theory, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.32.
51. Jan Aart Scholte, Globalizacja, Humanitas, Warszawa, 2006.
52. Howard Gardner, From Teaching Globalization to nurturing global consciousness, in Learning in the Global Era, Institute of California press, 2007.
53. Gandhi в Jagdish Bhagwati, In Defence of Globalization, Oxford University Press.
53. Jagdish Bhagwati, In Defence of Globalization, Oxford University Press, p.223
54. Manuel Castells, „Global Governance and Global Politics“ in Political Science&Politics, January, 2005.
55. Jan Aart Scholte, Globalizacja, Humanitas, Warszawa, 2006, p.4.
56. Jan Aart Scholte, Globalizacja, Humanitas, Warszawa, 2006, p.4.
57. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007. p.5
58. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007. p.5
59. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007. c.164
60. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007. c.5the same
61. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007. c.7.
62. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007.
63. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007.
64. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007.
65. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007.
66. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007.

67. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007. p.188.
68. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007. p.191. Our Global Neighborhood е манифестът на либералните институционалисти.
69. David Held & Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization, Polity Press, Cambridge, 2007.
70. Mary Caldor, Global civil society, in Global Transformation reader, 2003, p.560
71. Bryan Turner, Globalization and possible futures, in Globalization studies, Routledge, 2011, p.660.
72. Ervin Laszlo, The Chaos Point 2012 and beyond – The World at a crossroad“ 2006.

ОБРАЗОВАНИЕ

Обществото на знанието

Съвременното общество е глобално общество на знанието. Общество на знанието, защото развитието на всяка една област на обществения живот, а също така и личното развитие на човек, започва да се основава на целенасоченото прилагане на знанието. Дали човек иска да промени външния вид или живота си или обществото иска и търси промени в характера и посоката на своето развитие, за всичко това се обръщаме към знанието.

Всеобхватността на знанието се основава на глоболизиращото се образование, като процес на унифициране и стандартизиране на образователния процес, в постигането на всеобщо образование, във възникването и утвърждаването на ученето на цял живот. Обществото на знанието е глобално учещо се общество, в глобалния свят всички са учещи, а притежаваното знание и компетенции са универсалният, глобален език на съвременното общество.

Глобализацията и всеобщността на знанието поставят по новому въпроси като тези за характера, за развитието на обвързващия човечеството процес на модерното знание, за неговата целесъобразност, за рисковете и ползите, за смисъла на човешкото съществуване в света на знанието.

Съвременното образование сега се изправя пред няколко ключови въпроси:

- Как да бъде подготвен младият човек за живот в обществото на знанието – несигурно, динамично, рисково, но и общество, стремящо се към постигане на устойчивост?
- Как обикновеният човек да усвои същественото, необходимото от знанието и в личен план и за да бъде част от обществения живот; как лавинообразното, несъразмерно нарастване на знанието да бъде обхванато от училищните програми?

- Как да бъде изградена връзката между знанието и обществото, между знанието и отделната личност, как образованието да бъде ефективен посредник в този процес?
- Как да бъде установена връзка между знанието и практиката, доколкото старият образователен модел учи на неща, които да се ползват за цял живот, като в неизменни условия?
- Как идеята за устойчив живот (не за устойчиво общество) да стане водеща в развитието и в образованието; как знанието чрез образованието да води човек към устойчив, добър живот?

Развитието на знанието води до възникване на идеята за устойчив свят, устойчиви общества, устойчив живот. Устойчив живот означава всички с помощта на знанието и културата да може да живеем в състояние на динамично равновесие един с друг и с останалата част от природата. Да се научим да живеем устойчиво е най-голямото предизвикателство за съвременния човек и съвременния свят, а следователно е и предизвикателство преди всичко за образованието.

В света на знанията образованието не може да е само предаване на знания (дори вече не знаем какви точно трябва да са тези знания). Образованието се превръща в място за придобиване на умения, компетенции за постигане на устойчив живот (личен, на общността, глобален), както и за неговото постоянно създаване и пресъздаване.

От тази гледна точка идеята за устойчивото развитие на човек, на обществото и на света като цяло, изисква и обществени и лични промени и това определя и същността на новото образование в един динамичен свят, в който отсъстват ясни параметри или цели, където неопределеността, несигурността и рисковете съпровождат нашите лични и общи действия.

Както ще видим всички тези въпроси са от изключително значение за осъществяването на глобалното образование – как да усвояваме все по-вечето знания, необходими за разбиране на света, как да се справяме с потоците информация за света, как да осъществяваме своето личностно и професионално развитие, когато сме в хаоса или в примката на мрежите или как процесът на учене да бъде превърнат в процес, който подготвя младия човек

за живот в глобален свят – с много повече влияния, но и с възможности отколкото света в миналото?

Тук може само да се отбележи:

- че образованието никога не е било по-завладявано от идеята за знание, но и никога не е било по-затруднявано как да организира процес на преработване и усвояване на знание, което е съществена негова функция;
- че никога отговорите за взаимодействието и отношенията между знание и образование не са били толкова различни и неопределени;
- че никога образователната теория не е била затруднявана да предвиди развитието на образованието в едно глобално общество на знанието, доколкото досега масовото образование винаги е било мислено в контекста на националната държава и общество.

Идеалът за господство на знанието, проповядван от модерността, е на път да бъде осъществен, но и същевременно никога нашият свят, макар и вече глобален, не е бил по-крехък, по-несигурен, по-неустойчив по отношение на възможностите за развитието си. Една от водещите идеи днес е идеята за рисковете за човечеството като цяло, до които води нарастването на знанието. Огромните възможности, откривани от знанието, крият не по-малки опасности. Знанието осигурява материалната среда на човешкото съществуване и същевременно разкрива огромни простори на несигурността пред груповия живот в най-различен план. „Днес създаваме нови мрежи от знание, свързващи по изумителен начин концепциите една с друга,... създаващи смайващи йерархии на заключения... развиващи нови теории, хипотези и представи, основани на нови предположения, нови езици, кодекси и логика. По-важното е, че сега свързваме данните по повече начини, като им придаваме контекст и вид на информация, освен това съединяваме отделни части от информацията във все по-обемни модели и структури на познанието,.. (1)

Същевременно сме „свидетели на все по-дълбоко и сериозно несъответствие между нашите знания – разединени, разпо-

късани и разпределени между дисциплините и реалностите и между проблемите, които са все повече полидисциплинарни, напречни, многоизмерни, транснационални, глобални, планетарни,.. (2)

Съществува несъответствие между знанията, които човек получава, и възможността да прилага тези знания с цел по-добър, по-устойчив живот. Вероятно сме към края на образователния модел, където човек и знанието са разделени, а образованието е необходимият посредник. Образованието днес е отговорно за въвеждането на човек в света, за изграждането на човек като участник в света, а не като част от някаква производствена система или като поданик в социална система (националната държава). Знанието дава възможност за личностно развитие и развитие на човек като член на обществото. Така че образованието не е вече изучаване на фактите и трупане на знания, а за проблемите пред човек и общността, за начините на решаването или за възможностите за решаването им

Човек може да избере различна професионална реализация и същевременно да се реализира чрез участие в живота на общността, чрез решаване проблемите, чрез участие в политиката, т.е. образованието трябва да дава на човек компетенциите за живот и за реализиране в този свят.

Досегашният образователен модел – традиционно разделящ света, статичен, несвързан достатъчно със социалната практика, изключващ, а не включващ, парцелиран, подготвящ човек за поданство, а не за гражданство губи значението си, както в социален, така и в личностен план.

Образованието се нагърбва с непосилната задача да предаде неясното несигурно знание на младия човек, да изгради цялостно виждане и смисъл, а от фрагментарните знания, от накъсаните образи и представи да изгради обща картина на света – физически, социален, а и света на собствената личност.

Глобализацията на света през последните десетилетия само подчертава важността и значението на този процес и с него се сблъскваме, когато се опитаме да развием глобалното образование като възможност за разбиране на света и проблемите му и за изграждане глобално съзнание...

Знанието в традиционното образование

Разбира се, съвременното образование е все още образование, създадено и развито за един вече отминаващ свят. Нека припомним неговите основни характеристики.

При сегашната образователна система подготвяме индивиди за специализираното парцелирано капиталистическо общество, за пазара. Образованието е преди всичко предаване на знания частични, откъснати от контекста и от практиката, без перспектива, без обвързване с ценности. Неутралното знание, планините от знания обременяват учещия се и често не носят смисъл, нямат значение. Затова така образованите хора днес са ограничени, неподготвени за социален живот и дейности. Те не получават визия за света, нито за себе си в света, и обикновено не може да прилагат знанията си, освен тези, които са тясно инструментални. Образованието или усвоените знания и умения не допринасят за качеството на живота на човек. Така образованието помага за развитието на личности, които живеят нездравословно, неекологично, несоциално, които не изграждат и развиват своя свят във връзка с другите.

Образователната система приема модела на развитие на обществото — модел на екстензивно развитие, на увеличаване броя на заниманията за единица време, за предаване на повече знания за единица време и като абсолютен обем, за увеличаване на броя години, прекарани в училище.

Парадоксално, но точно в момента, когато системите в развитите общества отчитат почти стопроцентно участие на младите хора в задължителното образование, когато те физически вкарват всички млади хора в училище, става ясно, че това е наистина акт, изразяващ по-скоро задължение и принуда, а не свободен избор.

Фрагментаризирането на знанието (вековните предметни деления) в училище поставя под проблем класическото социализиране на човека. Образованието се опитва да направи непосилното като с помощта на предметната раздробеност на учебното съдържание се опитва да помогне изграждането на цялостна личност.

Задача на образованието, на социализацията на човек в глобализирания свят е овластяване на младия човек, подготовка за

различните му роли в неопределен, динамичен, постоянно променящ се и същевременно отворен свят, в който глобалните проблеми стават част от конкретната съдба на човека.

Това е и един от главните проблеми за традиционното образование в епохата на знанието и на глобалността. Колкото по-всеобхватна и рационализирана е образователната система, толкова тя става по-неспособна да подготви човека на съвременното общество и толкова оставя място за стихийното социализиране.

„Познанието на човек се състои в определяне мястото му във вселената, а не в отделянето му от нея. Ние сме едновременно в природата и извън нея – мисленето и съзнанието, чрез които опознаваме материалния свят, ни отделят от него. Тази склонност да анализираме, да разчленяваме, за да се върнем, трябва да синтезираме — т. е. познанието е процес на диференциране и интегриране на нашата човешка съдба на възкресяване на човешкото, прогонено от раздробеността на научните дисциплини,.. (3)

На практика образованието отразява тези процеси в знанието, но прекалено закъсняло и опростено. Големият въпрос за опознаване и разбиране на света при съвременното образование трудно намира цялостен, утвърдителен отговор. Предметността и фрагментарността носят трудни за долавяне и усвояване истини за части от света. Върху тях все по-мъчно се гради цялостно разбиране и в това е невъзможната задача на образованието.

Революционният ръст на знанието поставя отделния човек в ситуация на обърканост, като обезвластява традиционния посредник – образованието. За пръв път в масов план индивидът е поставен пред двойна невъзможност. От една страна, е безпомощността по отношение на разбирането на външния свят (локален, национален или глобален) и невъзможността да се обхване многомерното социално пространство. От друга страна отсъства практически алгоритъм, който да помага на младия човек да разбере и присвои света (повече или по-малко функционира успешно в предишните епохи) в масовото образование.

В подобна ситуация се оказва индивидът и по отношение на вътрешния си свят – фрагментаризирането на знанието по отношение на личността е не по-малко и човек объркано се опитва през филтрите на различните видове науки и лъженауки да надзърне в себе си. Тук обаче традицията, опростяването и залага-

нето на простите дадености са по-възможни, отколкото в опознаването на външния свят. Затова и човек е способен да рационализира невъзможно сложното според науките собствено поведение и се изолира от комплексността на големия свят или търси нови посредници на мястото на неуспяващото образование, като ги намира във възкръсващия национализъм, в митологията на родния край, в преднамереното опростяване на света, в морала на референтната група, ако такава съществува, и в споменатите вече митове на масовото общество.

Знанието и трансформацията на образованието

В глобалния свят, в обществото на знанието става проблематична ролята на традиционното образование: то няма съществен принос за разбирането на вътрешния свят на личността и трудно обяснява външния глобален свят; все повече представя опростена, но чужда на отделния обучаващ се схема, която, от своя страна, го отчуждава от себе си (от своя вътрешен свят), от хората, като не може да разбере постъпките им или да изгради здрава основа за общуване с тях и за живот в света като цяло.

В тази ситуация въпросът е как да живеем в този принципно нов свят на знания и на познание? Как чрез образованието да открием тези нови възможности за придобиване на знание и самопознание?

Възможно ли е днес опростяване на случващото се в света и в самите нас? Възможно ли е вникване в собствения ни свят и в света на другия? Възможно ли е познаване на социалните действия или на глобалните процеси на света като цяло?

От отговорите на тези въпроси зависи бъдещето на образователната система – това изтъняващо отражение на съвременното познание.

Знанието е определящ фактор на общественото развитие и нашето общество е във все по-голяма степен учещо се общество. Странно или закономерно отслабването на образованието като система се съпровожда от непрекъснат и повсеместен процес на учене. В обществото на ученето за първи път говорим не за усвояване на определен обем от знания и получаване на дадена квалификация, а за „развитие, за изграждане на способ-

ности, облекчаващи търсенето и придобиването на нови знания, нагласи и метакогнитивни качества.“ (4) В целия противоречив процес на овладяване на знания се стремим да подпомагаме младите хора по управление на собственото образование през целия живот.

„Образователната реформа трябва да се основава на различни концептуализации на знанието и на ученето, където знанието се разбира като глагол (по-скоро отколкото като съществително), а ученето като създаване на знания (отколкото като тяхното възпроизвеждане).“ (5)

Образованието е двигател на новото общество и можем да говорим за реална възможност за второ просвещение, основана на възможността знанията за себе си и за света да бъдат интегрирани и да се даде нова основа за човешкото образование – не като самоцелно търсене на знания, а чрез знанията намиране на собственото аз и на своето място в света.

Превръщането на знанието в основен фактор на социалното и икономическо развитие е съпроводено от едно ново разделение вътре в рамките на съвременните общества – на модерен сектор, основан на съвременното знание; на традиционен сектор на класическите капиталистически производства и услуги и на сектор, обхващащ изключените от тези развития социални групи. Делението на образованието наподобява процесите на оформяне на център и периферии в рамките на глобалното мрежово общество.

Въпреки цялото парцелиране на знанията в училище и откъснатостта от практиката, от проблемите на собствената личност и проблемите на обществото и на света, а може би и точно заради това, все повече идеята за съвременния образован човек е в способността му да схваща нещата в цялост, да търси равновесие между различните начала, да интерпретира и да преобразува, да поема отговорност за собствените си действия, да обвързва придобиването на знание със собственото развитие.

Още Дюркхайм казва, „че целта на възпитанието не е да се дават все повече знания на ученика, а да се създаде у него дълбоко вътрешно състояние, една полярност на душата, която да го ориентира в определена посока не само в детството, но и през целия живот.“ (6)

Съвременното образование не дава посоката на душата, защото е отделено от тенденциите в съвременното познание. Образованието, подготвящо „мислещи глави“ (Монтен), подпомага развитието на общата култура, способността за проблематизиране, за глобализиране, за отговор на предизвикателствата на социалния живот.

Знанието преобразува света, но все още не е променило образованието. Традиционното образование няма възможности за асимилиране богатството на познанието и отваря пътя на примитивните схеми за овладяване и манипулиране на човека.

Предизвикателствата, които поставя развитието на знанието пред съвременното образование, са многобройни. Ключово е предизвикателството за несъответствие между образованието и познанието, за избягване рисковете от опростяването, от прекаленото диференциране на придобиваните знания от вида учебно заведение и социалната среда. Съвременното знание в рамките на традиционния образователен модел води до манипулиране и социално изключване на мнозинството от учещи се, до изграждането на социално пасивни личности, до поставяне под съмнение функционирането на демократичното общество. В този смисъл образованието е ключ или към съвместно споделеното бъдеще, или към бъдещето на неравенствата. Различията между Юга и Севера днес са различия, породени и от образователни фактори, а различията, основани върху образователни фактори и постижения, утре ще бъдат неизкореними.

Съвременното образование не спомага за развитието на необходимата за глобалния, динамичен, променящ се свят рефлексивност. „Ние вярваме, че образование, способно да преобразува идентичности и отношения, изисква учещите се да рефлектират върху техните унаследени референтни рамки, мотиви и практики и да бъдат по-добре информирани за последствията от техните нагласи и действия по отношение за хората, живеещи в неблагоприятно положение като резултат от глобални исторически отношения.“ (7)

Глобалното образование, изграждащо рефлексивни, образовани хора е гаранция за цялостността на света, за установяването на общо разбиране, на общ език на разбирателството, за възможността за избягване или за мирно решаване на глобалните

конфликти и противоречия. Учещото се общество, повече от всяко друго, предопределя потенциала за мирно развитие.

* * *

Новата реалност днес е глобализацията на света. Това е средата в която израства младият човек, където и да се намира и тази среда ще става все по-обхватна, ще присъства и ще определя все по-пряко живота му,.

Следователно социализацията на младия човек е с цел добър живот в глобален, взаимозависим свят и това е едно от главните предизвикателства за образованието.

Изследвахме изоставането на образованието от развитието в областта на знанието, но понякога то изпреварва някои социални развития. Образованието прекрочва тесните предметни деления, а светът продължава да бъде разделен на държави. Образованието дава все повече възможности за активно участие на учещия се за разлика от пасивната роля на гражданите в мнозинството от държавите по света. Образованието се стреми не само да обвърже в цяло различни области на знанието, но и да отвори границата между учене и практика като се отваря към проблемите на всекидневието, на общността, на света. Това отворено образование представлява нов проект за превръщане на младите хора в ефективни граждани на общността и на света, но и образование, което дава възможност всеки да гради своя жизнен проект с негова помощ.

Това все още утвърждаващо се образование цели да подготви младите хора за живот в новия свят, с компетенции, необходими не само за справяне с проблемите на собствената общност или на държавата в която живеят, но и с проблемите на света. Както посочва и Световната банка – растежът, развитието, намаляването на бедността зависят от знанията и уменията, които хората придобиват, а не от годините, прекарани в класната стая.

На един свят с все по-отворени или пропускливи граници отговаря и новото образование без граници – без предметни деления и възрастови деления. Образованието прекрочва не само предметните и възрастови ограничения, но и ограниченията, налагани от групова принадлежност, от идеологиите.

Това е образование, пресъздаващо света, но и образование в което учещите се изграждат своя свят и проектират своето място в общия свят.

Ако младите хора се превръщат не само в пасажери, а в пътешественици и изследователи в един свят с все по-отворени хоризонти, образованието следва да подготвя за това пътуване без граници, където компасът сочи за цел реализиране на правата на човека, развитието на собствената личност в съревнование, в сътрудничество и с помощта и подкрепата на и за другите хора.

Деленията, характерни за традиционното образование изчезват, то се насочва към учене на човек посредством решаване на проблеми, към възприемане на света в неговата цялост. Биологичните, екологичните проблеми са и социални, глобалните проблеми са и локални проблеми, личните проблеми са често и проблеми на общността. Ученето за света е усвояване на тази многомерност, цялостност на света. Новото образование трябва да скъса със стария парцелиран подход към знанието и към света. Човек учи за личния си живот като за осъществяване на многомерен проект, но същевременно така учи сам или заедно с другите и за същността на общността и обществото, към които принадлежи. Ученето е под формата на участие в различни проекти за решаване на проблеми, в които се преплитат социалните, биологичните, физическите измерения на света.

Светът не е както в миналото статичен, който може и е ясно описван и характеризиран, а динамична цялост, в развитието на което всички ние трябва да участваме.

Затова е необходимо ново образование – холистично, интегративно, интердисциплинарно, критично, ориентирано към процесите и проблемите, овластяващо учещите, системно и свързващо, етично.

То е включващо всички и същевременно образование на всички за цял живот. То е учене за устойчив личен и социален живот и развитие.

Новото образование следва да дава на хората компетенции за живот в този нов свят – гъвкавост, творчество, умения за участие, за материално ограничаване (ограничаване на потребностите, самоограничаване), чувство за отговорност, трансперсо-

нална етика, която да подпомага развитието на човека и да доставя взаимна подкрепа.

Това е образование, което носи идеята за живот, приемащ различията, за необходима навсякъде справедливост в отношенията между хора и групи от хора, образование, което съпровожда човека по целия му жизнен път.

Това е и образование което подготвя и младия човек в един глобализиращ се, взаимозависим, но и силно несправедлив свят, свят на конкуренция, противодействия, а следователно и свят, който трябва да бъде променян заедно, за да се чувства човек добре и свойски в него.

Днес светът е на промените. Самите спорове около характера на глобализацията подсказват неопределеността, сложността на света около нас. В този свят на прехода съжителстват нови идеи, процеси, истини наред с остарелите образци и практики на миналите светове и общества.

Образованието се изправя пред ключов проблем – да готви младия човек за живот в промените без да знае точно очертанията и характеристиките на света, за който го готви. Тук старата образователна парадигма на трайни структурирани знания е като че ли привлекателна в тази неопределеност, но и все по-непотребна и дори вредна. Моделът на отворения свят без граници, с неясни перспективи и с не по-малко ясни рискове трудно може да бъде операционализиран в традиционните образователни схеми на обучение– учене, на отношения между учители-ученици, между образователни модели и практика.

Този модел изисква изграждане на една нова чувствителност към света, към проблемите, към околните, към общностите, към ученето като такова, за да може ученето да се преживява като етап от личностното развитие и основа на бъдещето.

Падането на граници поставя под съмнение не само принадлежността, но и бъдещето на много от досегашните социални структури и тяхната валидност в живота на човека – тези на рода, на икономическата класа, на народа и нацията, на пространствената принадлежност на човека.

Поставят се под съмнение и досегашните образователни структури, създадени за потребностите на индустриалното общество, за потребностите на първичния капитализъм, ориентиран само

към печалбата, структури за подготовката на хора с умения за работа, а не за тяхното личностно развитие.

Вероятно в тесните граници на предаваното знание, на индоктриниращото и целящо на изхода послушни поданици и граждани, на подреждащото хората в общностите и определящо като цяло жизнения им път без тяхното активно участие, училище са вече изчерпани

Ако светът е взаимозависим и се основава на взаимодействието, то същото нещо важи и за училището. Отпадат или отслабват йерархични зависимости – преди всичко между обучаеми и обучители; развива се субектността на всички участници в образователния процес.

Отпада и служебната роля на образованието и на неговите жреци – учителите, тяхната изолираност и дори неприкосновеност. Светът на мрежите означава не само разпад на традиционните форми на общуване и взаимодействие, но и настъпването на края на традиционното пространствено-временно подредено образование.

Практически човек днес може да учи всичко и да научи всичко извън рамките на формалното образование – това е първият процес, който го взривява, поставя съществуването му под съмнение.

Вторият факт е възможността човек да установява безкрайни количествено и съдържателно връзки, а следователно и нови възможности за учене.

Моделирането на света с помощта на компютърните технологии, реконструирането на света, означава и цялостно реконструиране на модела на учене – където присъствието в определено време и място за по-дълъг период се оказва ненужно.

Утвърждаващият се модел на учене за цял живот взривява феодалната раздробеност (и съдържателна, и пространствена, и времева) на формалното образование.

Това поставя под съмнение и вторичната функция на училището – като източник на възможности за взаимодействие, за контакти, като място за постигане на подчиненост, за дисциплиниране на младия човек.

Както традиционните армии (друга могъща социализираща институция на отминаващия свят) изгубват смисъл, така става и

с образованието, затворено в рамките на класната стая, на училищната сграда и на ограничените от миналите предавани знания и възможности.

Както светът се обръща все повече към бъдещето без да е в състояние да го предугади точно, но с надеждата да усеща и да може да влияе на възможни развития, така и училището преминава от фокуса към миналото и към подредеността на знанията, към погледа към бъдещето и търсене на пътища за учене и развитие чрез неговото антиципиране и в личен и в групов план

Друга ключова черта на новото образование е навлизането на практиката. Сами по себе си знанията, които са основополагащ елемент на старата система, престават да въздействат или дори да са необходими в статичната им форма. Точно те обаче са обединяващият елемент в училище – привързващ младите хора в класната стая и обричащ ги на заучаване на купища факти и трайни истини.

Навлизането на проектното начало в образованието, на свързаната с него преживяване на ученото и на собствените действия, изисква ситуативни знания, но и осмисляне и рефлексия на практическите действия. Този процес прилича на логиката на овладяването на света като проект (така като социалистическият проект, но лишен от принудата на идеологията). Изграждането на света чрез антиципиране, чрез реализиране на публични политики говори за едно динамично и постоянно преоткриващо себе си общество, а и за необходимостта от динамично образование.

Глобалното образование се явява специален шанс и аргумент за промяна на образователния модел, както въвеждането на ново гражданското образование бе неосъществената възможност за промяна преди две десетилетия.

Глобалното образование се изгражда около ученото и изследването на съдбовни, ключови проблеми и представлява опит да се подготви младия човек или младите хора за живот с проблемите и в проблемите. Търсенето, а не трайните отговори са решението; взаимодействието между учещите и между тях и учителите и средата е важното, а не груповата подчиненост на предоставящия конкретно знание преподавател. Търсенето на глобални или локални решения или разбиране на глобални или

локални проблеми, а не на ясни рецепти, неприложими дори към миналото и немислими за бъдещето, става ключово.

Водещо е изграждането на сензитивност към света, т.е. към проблемите му, за търсене на място, за изработване на поведение, за чувствителност и преживяване на този свят.

Проектът е основа на нова система на образование – обединява, включва, засилва съпреживяването и сътрудничеството, представлява умствено упражнение, насочено към бъдещето. Проектът е движение, процесът на учене се превръща в проект (учене за цял живот), личното преживяване става проект, в проектът учещият се зависи от другите, той/тя съпреживява с тях. Проектът носи със себе си проблеми, поражда любопитство, напрежения, събужда интерес. Проектът е моделиране на света или на част от света. В този смисъл ние започваме да изучаваме света у нас и нас в света.

Утвърждаващото се глобално образование, целта на което е изграждане на глобално съзнание за света и разбиране на света чрез изучаване на проблемите му, е нещо, което отговаря на новите тенденции в образованието. То може да бъде само образование даващо холистично знание (каквото е необходимо, за да се разбере светът) и в този смисъл обединява различни предметни области. То е образование за проблеми, за неща, които се случват и около училище, и в живота на младия човек, и в света като цяло.

Същевременно то е образование, което помага да се усвои компетентността за конструиране на собствения свят и за участие в конструирането на света около нас заедно с другите; за придобиване на компетенции за участие в създаването на нов тип социална среда – основана на повече справедливост в разпределението на ресурсите и на богатата, при която има сливане на индивидуалните и групови интереси, където екологичните интереси имат приоритет, където повече се постига с по-малко ресурси и средства, където отделният човек е с увеличаващ се контрол върху живота си и върху своята среда.

Не на последно място новото образование е образование за бъдещето, което преодолява фокуса към миналото, индустриализма, националната държава и е обърнато към бъдещето, към глобалния свят, към новите форми на знание, към новите начини

за организиране на знанието, както и новите начини за обучение и учене.

То е образование, което изследва връзките, от които е изтъкан съвременният свят; както и образование, което учи на критическо мислене и отношение към света, образование, което предполага изграждане на нагласи за участие, за активизъм, за включеност в света. То не само развива личността на младия човек, но и го обвързва с практиката. Това е образование, основано на проектна дейност, при и чрез която изследването, разбирането на света е проект и търсенето на своето място в този свят е също такъв проект. То е и образование за преживяване на собствената човечност чрез изследване и разбиране условията на собственото съществуване и същевременно развива нагласи на солидарност, сътрудничество, оказване на помощ на хората, различни от младия човек.

Бележки

1. Тофлър, Алвин и Хайди, Новата цивилизация, Политиката на третата вълна, Обсидиан, София, 1995, с. 38.
2. Морен, Едгар, Мислещата глава, 2000, Полис, София, с. 8
3. Морен Едгар, Мислещата глава, 2000, Полис, София, с. 29
4. Иванов Иван, Трансформации в образованието и в обществото, 2001, сп. Педагогика бр.1, София.
5. Vanessa Andreotti, Global Education, Social Change and Teacher Education, in Becoming a Global Citizen, Global Education Network Europe, 2012, p.18
6. Морен, Едгар, Мислещата глава, 2000, Полис, София, с. 8
7. Vanessa Andreotti, Global Education, Social Change and Teacher Education, in Becoming a Global Citizen, Global Education Network Europe, 2012, p.22

РАЗВИТИЕ

Развитието е промяна, насочена към подобряване функционирането на дадената система. Развитието е основно понятие на нашия свят – ние приемаме, че съществуваме като се развиваме и в индивидуален и в социален план.

Нашият свят, в който има толкова много неравенства, болести, неудовлетворени базисни потребности и общества, които искат да догонят развитите страни, идеята за развитието е съвсем естествена. Тя дава представа за посоката, в която обществата и светът като цяло се променят.

Идеята за развитието е обсебила съвременните общества – тя навлиза във всяка една област на живота, от личния свят до глобалния свят.

Идеята за развитието дава възможности за постоянни сравнения: сравняваме традиционното със съвременното общество или степените на развитие на обществата; сравняваме фазите на личностно развитие или на морално развитие на човек. Всяко явление в обществения и в личния живот в нашия свят, или в което и да е от съставлящите го общества и общности, се разглежда на континуума на развитието и бива оценявано по съответния начин.

В глобалния свят, който става достъпен поради глобалните медии, всеки факт и резултат се оценяват през призмата на развитието – то е като разменна монета, мярка за отчитане на напредъка и най-вече на съществуващите различия. Дори и в личен план сме в плен на идеята за развитието – нашето собствено през различните периоди на живота ни; развитието на близките ни и най-очевидното развитие – това на децата. Без тази идея съвременният човек трудно би концептуализирал или осмислял живота си. Времето на застиналите цивилизации на древността и на прекарващи еднообразно живота си хора отдавна е отминало.

Разбира се да се изследва развитието на дадено явление или структура не е никак лесно, защото както ще видим теориите за развитието са най-различни, идеологически, социално, исторически обусловени. Независимо от това, идеята за обществено развитие отразява стремежа, че е възможно да се намери универсална мярка, с която да измерваме напредъка на обществата като цяло или на отделни области, както и допускането, че сходствата между характеристиките на обществата са такива, че те позволяват те да бъдат класифицирани и сравнявани по серия от показатели.

* * *

Самата идея за развитието се появява в индустриалното общество и от една страна носи възможността за количествено измерение пътя на обществата (или на отделни техни елементи), а днес и за качествено измерение на социалните системи.

Развитието винаги има времеви, исторически план – не само се осъществява в даден исторически контекст, но и дава възможност за сравнения назад и за предвиждания и за прогнози или това е стратегическото му измерение.

В известен смисъл развитието, така както го определяме, е понятие, което обединява движението на различните общества, прави ги не само съпоставими, но и част от един общ процес. Не случайно още в началото на появата на концепцията развитието в съвременния свят се отличава от липсата на развитие или крайно бавното развитие на преди съществувалите общества.

Разграничаваме прединдустриалните общества от модерното като използваме противостоящи понятия общност – общество (*gesellschaft gemeinschaft*), предмодерност – модерност, традиционно– индустриално общество.

С появата на марксизма идеята за развитието е опит да се покаже един път на движение на обществата, който намира своя завършък в изграждането на комунистическото общество, а в периода на реалния социализъм е идея за прехода към социализъм, за упадък на капитализма, и за обосноваване преимуществата на социалистическото общество.

По подобен начин идеята за развитието и робуването на раз-

витието и на неговите постижения е вградена в американското общество, където на празното социално и физическо пространство започва борба за най-големи постижения и най-бързо развитие във всяка област.

Идеята за развитието е дълбоко вградена в съвременния свят и без нея просто бихме били загубени в промените, не бихме имали пунктове, към които да съотнасяме, да сравняваме и по този начин да подреждаме света. Поне досега идеята за развитие и самото развитие носи сигурност, увеличаване на благосъстоянието, чувство на безопасност от природните явления, намаляване на проблемите, които стоят пред човека и обществото. Това е идеята на рационализма, за възможното овладяване на света, на конфликтите и противоречията, за справяне с проблемите.

Затова и процесът на глобализация, която обединява или обхваща света, поставя по нов начин проблема за развитието. Глобализацията е другото име на процес на развитие на света като цяло. Не развитието на едно или друго общество, на една или друга обществена форма (строй), а развитието на света като цяло, общите процеси, определящи това развитие.

Така днес светът е развитие и е в развитие.

Вечните въпроси, свързани с развитието – накъде, защо, как и колко – определят същността му като се започне от специалния часовник, който отброява времето до края на света (а и до края на развитието!), и се стигне до милиардите факти, обхванати от статистиките и до разработваните по-скоро за масова употреба различни глобални индекси за развитие в една или в друга област. Всичко е развитие и в процес на развитие, и развитието е всичко – извън него няма нищо, защото не може да сравняваме, а следователно да подреждаме и да разбираме нещата. Чрез идеята за развитието ние конструираме нашия свят и неговите елементи.

* * *

Развитието е същностна идея за индустриалното общество, възникнало на основата на масово и нарастващо производство на стоки за удовлетворяване на потребностите и преобразуващо на невиджани темпове всички области на социалния живот.

Нормално е класическите теории за развитието да утвърждават капиталистическото общество (Адам Смит) и да свързват развитието с нещо положително, с напредък по отношение на пазара, производството, потреблението, който служи на обществения интерес, увеличава богатството, а държавата следва да подкрепя институциите, които не могат да носят печалба за пазара.

Теорията на Макс Вебер разглежда развитието от доста по-различен ъгъл – като целеви процес на рационализиране на поведението, и на стопанската дейност, процес, при който целевите дейности преобладават над дейностите, насочени към ценности.

Почти от самото начало на развиващото се капиталистическо (каквото е и до днес) общество възникват теории, оспорващи този модел, които и приемат и отхвърлят модела на капиталистическо развитие. Теорията на Маркс определя капитализма като висша форма на социално развитие, която глобализира света, но която в резултат на своето вътрешно развитие поражда противоречия, които ще доведат и до нейното рухване и установяване на още по-висша социално устройство.

Периодът на прелома на 19 и 20 век, който е с бурно не само вътрешно развитие на капитализма, но и с експанзия до достигимите предели на света, поражда теорията за развитие на монополистическия капитализъм или империализма, с която практически се очертава цялостната теория на развитието на капитализма. Тази теория е първата с глобален характер, защото империализмът означава пренасяне на вътрешните конфликти и проблеми на националните системи в глобален план, пораждането на действително глобална, но противоречива и обречена капиталистическа формация.

Първото противопоставяне на теориите за развитието в практически план започва да се осъществява след Първата световна война – с установяването на Съветския съюз. То е толкова ключово, защото не става само въпрос за сблъсък между различни концепции и идеи за развитието, а за началото на едно практически противопоставяне на две различни обществени системи (с всички условности на това понятие). През следващите близо десетилетия огромна литература и изследвания са посветени на различни аспекти на развитието в двете системи, както и

на сравнителен анализ. Проблематиката за развитието, за него-вия оценъчен характер става неотменна част не само от научния диалог и на идеологическото и политическото противопоставя-не, но и от дискурса на всекидневието в най-различни места по света.

След Втората световна война теориите за развитието се обо-гатяват и разнообразяват, защото светът става далеч по-много-образен, а индустриалното общество с начините му на произ-водство и на организация прониква навсякъде.

Теорията за развитието получава тласък с появата на „разви-ващите се“ страни, за които е се смята за очевидно, че трябва да изминат ускорено част от своя път за постигане на параметри на живот и на социално-обществено устройство, характерни за „разви-витите“ западни държави.

Явяват се – теории на догонването, националистически тео-рии, теории на развитието, подчертаващи ролята на човешкия капитал.

Започва да се изследват и условията за развитие – ролята на държавата, на човешкия капитал, на ресурсите, на степента на цивилизованост –като се постига известно съгласие в общ план, че развитието на новите по-малки държави изисква свободно, демократично общество, свободна търговия, мир.

Това е разбира се западният модел на развитието, а през ця-лото време в продължение на четири десетилетия е влиятелен и комунистическият модел. Комунистическите теории за развити-ето, въпреки че се обявяват за догонване и изпреварване на ка-питализма (такава е и логиката на двуполусния модел), на прак-тика са фокусирани върху модела за вътрешно развитие – поли-тическа революция, изграждане основите на социалистическо общество (което създава специфичен път на развитие), промиш-леност, военна индустрия, изграждане на структурите на тоталитарната държава. Това е разбиране за развитие като осъщест-вяване на политически проект и самият факт, че то се осъщест-вява изключително в слабо развити капиталистически страни в резултат на политическа промяна дава основание от самото на-чало за издигане лозунга за световна социалистическа револю-ция, въпреки че до самия край на комунизма като организирана система се правят опити за реплики на развитието му в една или

друга слаборазвити или страни на докапиталистически стадий на развитието от Азия и Африка.

Отговорът на тези глобални теории за комунистическо социално развитие е типичен за високотехнологичните западни общества и е свързан най-вече с развитието като икономически растеж. Теорията, чието име се свързва с Уолт Ростоу (и неговите стадии на икономическия растеж от периода на Студената война – 1961г.) е на основата икономически растеж – спестяване, инвестиции по-висок растеж или на отъждествяване на развитието с икономическия растеж. Семьон Кузнец определя икономическото развитие „като дългосрочен растеж на способността за снабдяване на населението на дадена страна с все по-диференцирани блага, като резултат от технологическия прогрес както и институционалните и идеологични промени, свързани с него.“ (1)

За възникващите по това време в резултат на разпада на колониалната система държави е необходима специална теория. Както при комунистическата идея за политически обусловено развитие, някой трябва да даде тласък отвън, докато растежът не започне да стане елемент от общественото и икономическо развитие. Това са така наречените теории за помощта, които подпомагат развитието. Други теории са тези на модернизацията, целящи осъществяването на развитието по пътя вече изминат от развитите страни или осъществяване на „процес на обществени промени в рамките на който по малко развитите общества придобиват черти, характерни за по развитите общества“. (2) Естествено при тези теории, както и при всички теории за развитието на национална основа, е ключова ролята на политическия фактор, на държавата, като друга основна цел на развитието (особено за новите държави без развита политическа и социална структура) е създаването и изграждането на нация. Както при социализма в тези теории модернизацията (развитието като преобразуване и опит за насочването му като следване на вече утвърдени социални модели) играе трансформираща и прогресивна роля. Основният въпрос как да се осъществи модернизацията в страни, където няма голяма част от елементарните условия за стартирането ѝ, е помощта отвън. Класически пример е африканският континент с няколко десетки възникнали държа-

ви,, който на практика се превръща в арена на унищожително противопоставяне на основата на осъществяване на модернизационните модели на развитие на двете системи и като цяло води до изграждане на неефективни държавни структури и появата на аморфни политически и социално общества, неспособни да осъществят процеса на модернизация.

Друга теория за развитието от този период, популярна на Запад (в света на социализма има естествено само една теория с различни осъществяващи я – Китай и Съветският съюз) е тази за недоразвитието. Теория на недоразвитието е смесица на структурализъм, неомарксизъм, а в по-ново време и на теорията на „системите-светове“. Съгласно тази теория, популярна и днес, особено сред критиците на капиталистическата глобализация, доминиращата икономическа теория има отношение само към развитите страни – другаде тя не е норма. Развитието не е хомогенен процес, то е с различни измерения в различните части на глобализиращия се свят. Глобалната система е разделена исторически на силни и на слаби общества. Затова за развитието са необходими стратегии за местно развитие като изграждане на местни отрасли, протекционизъм. Това са теории, които също отчитат глобализацията и изнасянето на структурните проблеми и противоречия на капитализма в световен план.

Теориите на зависимостта са със силен критичен потенциал и както тези на недоразвитието се основават на неравномерното развитие на капитализма. Дос Сантос определя „зависимостта като ситуация, в която икономиките на едни страни се обуславят от развитието и експанзията на икономиките на други. Отношенията на зависимост са тогава когато икономиките могат да се развиват само в резултат на експанзията на доминиращите икономики, което може да оказва отрицателно или положително въздействие.“ (3) Съгласно тези теории развитието и недоразвитието са две страни на една и съща монета в глобален контекст. (4) Тези теории са продължени в концепцията за системите-светове, която определя съществуването на различни за капиталистическото общество страни – централни, полупериферни и периферни. Те се стремят по различни начини да постигнат икономически ползи и така системата свят преминава през експанзия, свиване, криза, промяна.

Очертаващото се безпределно господство на капиталистическия модел възражда либералните теории и особено силно е влиянието на неолиберализма от 80-те години насам. Може да се рискува с твърдението, че идеологията на глобализацията се свят е неолиберализма. Неолибералистите се обявяват против делението от теориите на растежа на развити и неразвити страни. Важното за тях е постигане на развитие на капиталистическите принципи на развитие, икономики, основани на принципа на капиталистическата рационалност. (5). Тези теории са вече от ерата на глобализацията, която за развитите държави изисква скъсване със системата за протекционизъм в световен план и за създаване условия на нарастване на процесите на експанзия на капитали, технологии, култури. От тази гледна точка глобализацията означава висока степен на мобилност на капитала, падане на митническите бариери, свободна търговия, излизане извън съсредоточаването само върху вътрешните народностни черти на развитието.

Реално неолибералните теории се съсредоточават върху икономиката и са реакция срещу комунизма с неговия цялостен подход към развитието, но и се обявяват срещу теориите на растежа на национално равнище. Затова те са за дерегулиране, за деполитизиране на развитието, за намаляване ролята на държавата, която трябва да пази собствеността, спазването на договорите и да развива конкурентни пазари.

В този смисъл това връщане е отричане на необходимостта от специална теория и приемане развитието като неизбежен процес на съществуване на капитализма при осигуряване необходимите условия, свързани със свободата на движение на капитали, стоки, хора.

„Неолибералната глобализация издърпва властта от държавата и местната общност, капиталът се дерегулира и решенията, оформящи живота на хората, в увеличаваща се степен се взимат другаде. При тези условия се губи вяра в модерния проект на прогреса и на развитието, осъществяван чрез прилагането на науката и на демокрацията за рационален контрол над природата и на обществото“. (6)

Светът е доста по-сложен от икономическите теории и тяхната вътрешносистемна правота. Реакциите срещу тях, особено силни след рухването на социализма, са в няколко посоки: раз-

виват се контракултурни, оспорващи капиталистическото развитие теории; теории за националното развитие; теории за развитие, основано на осъществяването на правата на човека и на отчитането на социалните фактори.

Още в началото на 70-те години придобива известност теорията за нулевия растеж, при която за пръв път се обръща внимание на изчерпването на ресурсите и необходимостта от намаляване на икономическия растеж противно на теорията на Ростоу. Теории, за развитието, разработени и популяризирани с подкрепата на Римския клуб поставят акцент не само на икономическия растеж, а и на качеството на живот.

През 90-те години се правят и за социализиране на неолиберализма след като се вижда неговата ограниченост и социалните реакции в много страни срещу провежданата неолиберална политика. Както бе отбелязано и в увеличения Вашингтонски консенсус в неолибералната теория има стремеж за коригиране на политиката на развитие като се обръща повече внимание на особеностите на страните, на вътрешните механизми за ангажиране, вкоренени в съществуващите институции.

Относително нова идея е тази за доброто управление като определящо развитието. Идеята напомня за социалистическата идея за направлявано развитие, за насочване развитието на даденото общество като се постигат оптимални параметри на управление на обществената система

При неолибералната теория за развитие, изповядвана от Световната банка и Международния валутен фонд, се преминава от идеята за структурно приспособяване към идеята за добро управление. За всеки проблем съответства успешен начин за решаване и постигане на административен капацитет.

Значително влияние, не само поради съдържащите се идеи, но и поради успешното осъществяване има и теорията на неоестатизма, която е поддържана от учени и идеолози от развиващите се ускорено азиатски държави. Тази теория отбелязва, че съществува повече от един път в икономическото развитие и че то е основен приоритет на обществото. То се осъществява с помощта на елитарен, евтин не многоброен бюрократичен апарат, който играе водеща роля. Законодателната и съдебната власт остават на заден план, а намесата на държавата е по отношение

на приспособяване към пазара. Развитието се осъществява с големи инвестиции в някои сектори и оставяне на някои сектори на международната конкуренция.

За целите на глобалното образование или както често още се определя образованието за развитие е по-важно, че след изчерпване или преосмисляне и преформулиране на теориите за развитието в края на 80-те години се появяват алтернативни теории за развитието.

Те са обусловени от очевидната неспособност да бъде осигурено социално развитие с чисто икономически механизми, но също и от новата световна ситуация след краха на комунизма, който дотогава предлага на практика цялостен модел за развитие на основата на политическа воля за развитие (най-приближена до него е неостатистката теория).

Новите теории за развитие са обусловени от утвърждаването на демокрацията в световен план (а принципите на съвременната демокрация далеч надхвърлят простото осъществяване на идеите на икономическия либерализъм), както и от развитието на системата за правата на човека, която се утвърждава нормативно в по-голяма част от страните, и в която е заложен по-широк поглед към развитието (развитие на основата на удовлетворяване на основни потребности на всички; развитие надхвърлящо тесния икономически подход; развитие, отчитащо реализацията на икономически, социални и културни права наред с политическите и граждански).

„Подходът права на човека – поставя индивидуалните и колективни права на човека на върха на осъществяване на собственото развитие и в центъра на всяка намеса с цел развитие. Не удовлетворението от външно определени потребности, а правото на хората да избират собственото си развитие е в центъра. Изграждането на капацитет и масовото образование овластяват общностите да избират и прилагат свои пътища на развитие. Последователността на политиката за развитие – се смята за ключова в борбата против бедността. Богатите страни ще престанат да вредят чрез своите търговия, риболов, фискални или селскостопански политики. Последователността на политиката за развитие е централна за всяко усилие да се постигне повече глобална справедливост.“ (7)

При алтернативните теории се задават нови въпроси – какви са целите на развитието, какво представлява нормата в процеса на развитието, кой е субект на развитието, с какви методи трябва да бъде осъществявано развитието, какво става с бедността, с безработицата, с неравенствата при осъществяването процеса на развитие?

Пример за това е определението на човешко развитие на ПРООН като „процес на разширяване на човешките възможности, който дава възможност всички индивиди да се наслаждават на здравословен и дълъг живот, да бъдат образование и да имат достъп до ресурси необходими за водени на достоен живот“. (8)

В Декларацията на Хилядолетието на Генералната Асамблея на ООН, приета на 52 сесия на организацията на 18 септември 2000 г. се подчертава: „Ние вярваме, че ключовото предизвикателство, пред което се изправяме днес, е да се осигури глобализацията да се превърне в положителна сила за всички хора. Докато глобализацията предлага големи възможности, нейните ползи са неравно разпределени, както и цената за осъществяването ѝ. Ние признаваме, че развиващите се страни и страните с икономики в процес на преход срещат големи трудности като търсят отговор на това предизвикателство. Така, само чрез широките и устойчиви усилия да създадем споделено бъдеще, основано на нашата обща човечност в цялото ѝ разнообразие, може глобализацията да стане напълно включваща и справедлива. Тези усилия трябва да включват политики и мерки на глобално равнище, които съответстват на потребностите на развиващите се страни и на икономиките в процес на преход и са формулирани и приложени с тяхното ефективно участие“. (9)

Както твърдят критици на старата концепция на развитие, тя е като един „процес отвътре, линеарен основан на научния и технически прогрес – накратко, на западната парадигма за модернизация. Негативните влияния на така определеното развитие правят трудно да се поддържа, че то е в основата на прогреса. Трябва да се превъзмогне икономическият редукционизъм, защото се игнорират правата на човека, устойчивостта на, както и общите блага, така че тази концепция подлежи на деконструиране“. (10)

Тези теории се стремят също така да излязат извън разбирането за развитието като норма, наложена от Запада: „обявяването за

патология е процес, при който възприеманите структурни, функционални, културни или епистемологични отклонения от прието нормално положение, се приписва на друга група като продукт на отношения на власт и където по-малко притежаващата власт група е осъдена да бъде под нормата по някакъв начин...обявяването за патология е начин на колонизиране, използван за управление, регулиране и маргинализиране или поставяне в състояние на малцинство главно чрез хегемонистичен дискурс.“ (11)

През 90-те години, когато глобализацията на света се развива ускорено, стават популярни теории за социалното развитие като теорията на основните потребности. С нея, освен че цел на развитието е личностното развитие и реализация на човека, се търсят специални средства за преразпределение на печалбите, а самата теория се основава на идеите и на правата на човека и на социалната справедливост. развитието се определя като разширяване възможността за избори и развитие на способностите.

Холистичният модел на развитието се основава на шест принципа: екологична устойчивост, социална справедливост, икономическа ефективност, демократично участие, културно разнообразие, международна отговорност. (12)

Устойчивото развитие предполага нови принципи като.

Принципът на непредпазливостта – там, където съществуват заплахи от сериозни и необратими вреди, липсата на пълна научна сигурност не може да се използва като основание за отлагане на ефективни мерки за предотвратяване на деградацията на околната среда

„Замърсителят плаща“ и поема цената на замърсяването, като се отчита общественият интерес и без да се нарушава международната търговия и инвестиции. Някои смятат, че страните, които в исторически план са били най-големи замърсители, днес трябва да поведат борбата с климатичните промени.

Общи, но диференцирани отговорности – от гледна точка на деградацията на околната среда държавите имат общи, но диференцирани отговорности. Всяка държава трябва да приеме, че има диференциране по отношение на икономическия и технически капацитет и нейния принос към деградацията на околната среда.

Достъп до информация, участие и справедливост. Екологичните проблеми се решават най-добре с участието на всички засегнати граждани на значимо равнище.

Международно управление на общите блага.

Глобални публични стоки/глобални блага. Глобалният океан, атмосферата са общи блага. Потреблението или ползването на благото от един не трябва да ограничава наличността на това благо за друг. Станалото популярно определение „**трагедия на общите блага**“ е въведено от Гарет Хардин през 1968г. и се отнася за новата ситуация, при която хората, споделят общи ресурси или блага без да има отговорен за управлението на ресурсите (която днес е валидна за глобализиращия се свят).

Днес се въвежда ново понятие „**общо наследство**“, а ресурсите се определят като такива, притежавани от всички нации, които се управляват многостранно, а ползите от управлението се споделят от всички и се използват само за мирни цели. Очевидно е, че сме далеч от подобно положение – част от благата и ресурсите са наистина общи, но тяхното управление е на национално равнище.

Междупоколенческа справедливост – или отговорност, която сегашното поколение носи за бъдещите поколения по отношения на ползването и управлението на ресурсите. За да се поддържа развитието в рамките на капацитета на земята, в границите на процесите на реновация и рециклиране, които дават възможност на биосферата да възпроизвежда обновляеми ресурси, да асимилира отпадъците.

Най-сетни ново е разбирането за капитала в тези теории за развитието като се различават три вида капитал: природен(естествен) – гори, вода, въздух, биоразнообразие, изкопаеми; човешки капитал– човешки ресурси, умения и знание; създаден от човек капитал.

Оттук следват и идеите за **слаба устойчивост**, когато природният капитал се заменя с човешки или със създаден от човека капитал и **силна устойчивост**, където природният капитал е съхранен, а степента на използване на ресурси не трябва да надминава тяхната степен на регенерация или възможности за асимилиране. Важното е, че решенията за развитие и за заместване на трите вида капитал трябва да бъдат вземани от обществото.

В този смисъл се говори за капацитет на управление: чрез открити, участнически процеси да се даде възможност на страните да постигнат съгласие относно целите на устойчивото развитие; да се оценяват възможните рискове, както и да се сътрудничи на национално и на международно равнище за управлението на общите блага.

Научният и технологичен капацитет се отнасят до определяне параметрите на устойчивост, носещата възможност на природата, развитие и адаптиране на технологии, за да се осигури развитието да протича в определени рамки. (13)

Типичен пример в това отношение са годишните отчети на ПРООН за човешко развитие, където социалното развитие се разглежда като процес на разширяване на човешките избори. Процесът на развитие трябва да създава за хората разбирани като личности и като групи – среда, благоприятстваща развитието на техния потенциал и даваща им възможност за водене на продуктивен и творчески живот в съгласие с техните потребности и интереси.

През 1992 г. ПРООН обявява че темата за социалното развитие е централна в дебата за развитието. Тази и подобни теории и подходи дават тон на политиките в областта развитие, противопоставянето на различните видове редукионизъм, търсенето на глобално свободна от идеологии форма на управление, която ще осъществява развитието.

В съответствие с духа на времето се появяват и частични теории за развитието, които търсят платформа за изява като джандър теориите, където темите за развитието се насочва към преодоляване на мъжката доминация, към реализация правата на жените;

Екологичните теории на развитието обръщат внимание на натуралните ресурси, на тяхната крайност и изчерпването им, на това, че като публична собственост те нямат разменна стойност и няма стимули за тяхното запазване, а доминиращите обществата групи имат възможност да осъществяват своите краткосрочни интереси за сметка на общите и дългосрочни цели.

При тези подходи развитието се свързва с други глобални проблеми като бедност, замърсяване, недохранване, неравно потребление, дискриминация.

Самото широко поставяне на екологичните проблеми като фактор на развитието, което е и залегнало в Декларацията Дневен ред 21 от Рио до Жанейро (14) води до логичната следваща стъпка в теориите на развитието – търсене на по-общ фактор, който да обединява различните социални фактори.

Концепцията за устойчивото развитие е тази, която съсредоточава и обединява всички подходи, отчитащи социалните фактори на развитие. Поради това тя е доста абстрактна и концептуална, но с голяма политическа и социална стойност. Като термин „устойчивото развитие“ се явява за пръв път в доклада на Световната комисия за развитие и околна среда – рапортът Буртланд от 1987 под заглавие „Нашето общо бъдеще“. (15). Концепцията за устойчиво развитие обхваща две концепции: идеята за удовлетворяване на базисните потребности (и особено тези на най-бедните), както и идеята за технологичните и социалните ограничения на развитието в контекста на способността на средата да удовлетвори бъдещи потребности на следващите поколения. Това придава сила на посланието на концепцията, доколкото обикновено досега всички концепции се съсредоточават върху критиката на минали действия.

ООН даже определя Десетилетие за устойчивото развитие. Както се посочва в Декларация на Генералната Асамблея на ООН от 2002г. „Устойчивостта и устойчивото развитие са свързани с начините на мислене за света и за формите на личностна и социална практика, които водят до:

- Етични, овластени и личностно реализирани индивиди;
- Общности, изградени на ангажирано сътрудничество, толерантност и справедливост;
- Социални системи и институции, които са открити, прозрачни и участнически
- Екологични практики, които оценят и поддържат биоразнообразието и животоподдържащите екологични процеси.

Съгласно теорията за устойчивото развитие е необходимо а установяването на култура на устойчивост чиито основни цели могат да бъдат достигнати чрез глобално образование за развитие:

- Зачитане достойството и правата на всички хора по света, и посвещение за междупоколенческа отговорност
- Уважение и грижа за по-големите общност на живота в цялото ѝ разнообразие, което включва защита и възстановяване на екосистемите на Земята;
- Зачитане на културното разнообразие и посвещение за изграждане на локална и глобална култура на толерантност, ненасилие и мир.“ (16)

„Доминиращото значение на понятието устойчиво развитие е реформаторско и иска да балансира икономическия растеж със социалното благоденствие и защитата на околната среда и не изисква радикално реструктуриране на капиталистическите отношения. Устойчивостта е една от целите, която следва да бъде осъществена наред с продължаващото натрупване на капитал и икономически растеж. Обръща внимание на екологичната и икономическа устойчивост и по-малко на социалната, културна и личностна устойчивост. Предпочита тези промени да се осъществяват не в пряка, а в парламентарна демокрация. Набляга на ролята на експертите (еколози, инженери, икономисти, плановици, адвокати) и на науката. Ценностите са силно антропоцентрични и техноцентристки. Препоръчва формите на либерална демокрация и пасивно гражданство. Поддържа „раззеленяването“ на капитализма.

„Контестаторското значение е радикално и иска да преоформи икономиката и обществото по начин, който зачита екологичните граници и глобалната справедливост. То е за радикална демократизация на съществуващите социални отношения. Нови форми на глобално управление или космополитна демокрация ще защитават добруването на човешката и нечовешката природа, докато удържат икономиката в екологични граници. Търси екологична, икономическа, социална, културна и личностна устойчивост като развива екологичния, социален, човешки, социален, организационен и производствен капитал като се използват подходящи технологии. Търси разпределение на богатството от богатите към бедните и е за пряка демокрация, като средство, което дава възможност на местните общности да реализират свои форми на устойчив живот. Пряката и космополитна демокрация трябва да бъде свързана с активно гражданство.“ (17)

В крайна сметка тази концепция внася в дебата за развитието темата за околната среда и представлява по-скоро политическа метанарация с нормативно ядро.

Едностранчивият характер на теориите за развитието и техния прозападен произход са повод да се появят теории, които оспорват или отричат този модел. Според Ескобар „развитието е като механизъм за производство и управление на третия свят – както и механизъм на организиране на истината за третия свят.“ (18)

Според тази теория западният модел на развитието е гигантско поражение. Развитието се превръща в религия въпреки доводите за увеличаващи се неравенства, бедност, замърсяване на света. Като алтернатива се предлагат местни обществени движения, които да се противопоставят на глобалния империализъм като утвърждават традиционни местни културни ценности

През 90-те години като отговор реакциите на страните от Третия свят Световната банка приема концепцията за социалния капитал като липсващо звено в теорията за развитието. Той представлява мрежи от междуличностни отношения, степенени на доверие, общи морални норми, норми и мрежи, позволяващи решаването на социални проблеми. Това е също силна политически, но доста неясна концепция, която отразява духа на времето и на разглеждането на процесите на глобализация и на промени.

Така стигаме до края на века, когато лидерите на 189 страни в света обявяват „Целите на хилядолетието за развитие.“

Доколкото разглеждаме тази Декларация в специален раздел може само да се подчертае, че тя е основана на доста от изброените теории за развитие и представлява, доколкото е възможно в условията на поделен на държави свят, глобално усилие да се осъществи развитие в доста от посоки: преодоляване на бедността, на дискриминацията, решаване на екологични проблеми, справяне с болести и епидемия и създаване на капацитет за кооперативни усилия за решаване на проблемите на света. Това е историческа декларация, доколкото за пръв път проблемите на света макар и ограничено се декларират и се прави опит за тяхно конкретно решаване.

Теориите за развитието от последните години са свързани с процесите на глобализация. Те отхвърлят фокусирането върху националното развитие и анализите им са глобални – развитие на производството, на пазари, на капитали. В първа глава изла-

гаме основни положения от теорията на мрежовото общество на Мануел Кастел, която е комбинация от анализи повлияни от марксизма и съчетаване с тенденции в развитието на съвременното общество на знанието и на информацията.

Според глобални теории развитието не е стратегия на държавата, а резултат от действието на глобални сили. Китай не е национален успех, а промишлена работилница на света, и работилница на трансграничния капитал. Чрез глобалната мрежа се обясняват устойчивите неравенства

(делението на център и периферии), а възможностите за промяна се виждат в сили неинтегрирани в системата – като развиващото се световно гражданско общество.

В заключение основните елементи на съвременната концепция на развитието са преодоляване на чисто националното разбиране на развитието; изоставяне трактуването на държавите и правителствата като ключови субекти на развитието; въпросите на бедността и неравенствата се оказват в центъра на изследванията, като се търси широка концепция на развитието, обхващаща не само създаването на богатство, но и бедността; правят се опити за създаване теории за глобалното развитие, а не само за страните от Третия свят или в определена област.

Днес концепциите за развитието са далеч по-балансираны, опитват да преодолеят тесния икономизъм; основават се на идеята за реализация правата на човека и на постигане на социална справедливост; стараят се да отчитат глобалната реалност на все по-взаимозависимия свят,

В политически и в социален план тези концепции за развитие влияят на опитите да бъде постигнато съгласие за приоритетите на развитие и да изградени световни политики за развитие (Цели на хилядолетието за развитие).

Разликата според устойчивото или хаотично бъдеще е в ученето.

Затова и образованието за развитие или глобално образование има в основата си изследването на процеса на развитие, на проблемите, възникващи в този процес и на начините за справяне с тези проблеми.

Идеите на глобалното образование се основават на правата на човека, на социалната глобална справедливост и на осъществяването развитието в мирен контекст.

Глобалното образование има за предмет светът в развитие, а целта му е – разбирането на това развитие, изследване на глобалните проблеми, които то поражда в съвременния глобален свят.

Във всеки момент развитието и е основна тема – затова глобалното образование е изследователско образование, насочено към изследване на проблемите, на света като цяло. То е образование за развитие, защото търси отговор на въпроса как и накъде се развива този свят, както и сравнително образование – представя разбиране за съдбата на света и на неговите части и за отношенията и за взаимните зависимости между тези части. Глобалното образование е и образование, насочено към бъдещето, тъй като обяснява посоките и посочва тенденциите в развитието на света и действено образование – наблягащо на нашата роля, на ролята на отделния човек, общност, държава в процеса на развитие.

Най-накрая глобалното образование е и практическо образование – помагащо на учещите се хора да планират и да участват в дейности, насочени към промени, в общността около тях или да изследват как стават промените в различни точки на света. Независимо, че е и идеологическо образование (защото утвърждава определено виждане за света и визия за неговото развитие), то е и хуманно образование, защото търси отговорите на нещата не само на основата на големите идеи за достойнство, права и справедливост, но и по начини, които да утвърждават чувствителност, взаимопомощ, съчувствие и сътрудничество.

Бележки

1. Semjon Kuznets, *Modern economic growth in Population Capital and Growth Selected Essays*, 1973, p.165
2. David Lerner, *Modernization. Social aspects*, in *International encyclopedia of social sciences*, t.9, Mcmillan, 1972, p.83
3. Dos Santos, *The Structure of dependence*, in *American economic review*, t.60 nr.2, 1970, p.231
4. Anthony Payne, Nicola Philips, *Rozwoj*, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2011, s.99
5. Както подчертава авторът на фразата „Вашингтонски консенсус“ Джон Уйлямсон „Разбирането по света е, че Вашингтонският кон-

сенсус представлява мрежа от неолиберални политики, които са наложени на нещастни страни от намиращите се във Вашингтон международни финансови институции, и които водят тези страни до хаос и мизерия.“ Уилямсон първоначално използва фразата, за да обозначи общите политики на международните финансови институции, намиращи се във Вашингтон към страните от Латинска Америка през 1989г. Тези политики са: фискална дисциплина; пренасочване на приоритетите за изразходване на средства към области, носещи бърза възвращаемост и с потенциал за подобряване на разпределението на доходите, като базисно медицинско обслужване, начално образование и инфраструктура; данъчна реформа; либерализиране на лихвения процент; либерализиране на търговията; либерализиране режима на преки чужди инвестиции; приватизация; конкурентен обменен курс; дерегулиране (унищожаване бариерите на входа и на изхода); осигуряване правото на собственост.

6. John Huckle, Educating for Sustainable Development. A Briefing paper for Training and development Agency, October 2006.
7. Advocacy Kit and Development Awareness Raising, DEEEP, Brussels.
8. UNDP, Human Development Report 1998, Oxford University Press.
9. UN General Assembly, 18 September 2000, Fifty-fifth session, United Nations Millennium Declaration
10. Educazione de svilippo, Europedirect, Reggio Emilia, 2011.
11. Vanessa Andreotti, Global Education, Social Change and Teacher Education, in Becoming a Global Citizen, Finnish National board of Education, 2012, p. 20
12. Jens Martens, YaleGlobal Online, 20th September 2010, jensmartens(at)globalpolicy.org
13. US Partnership for Education for Sustainable Development National Education for Sustainability K-12 Student Learning Standards Version 3 – October 2009
14. UNCED Conference, Rio de Janeiro, 1992.
15. World Commission on Environment and development, Our Common Future, Brundtland report, New York, 1987.
16. UN General Assembly, 2002.
17. Huckle & Martin, Environments in a Changing World, p. 235, Harlow, Prentice Hall, 2001.
18. Anthony Payne, Nicola Philips, Rozwoj, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2011, p. 165

СОЦИАЛНА СПРАВЕДЛИВОСТ

„Няма вече иудейин, не елин; няма роб ни свободник; няма мъжки пол, ни женски; защото всички сте едно в Христа Исуса.“

Галатяни 3:28

Най-известният теоретик на справедливостта Джон Роулз „търси природата на справедливостта като пита какви принципи ще изберат хората, ако избират в условия, при които няма да знаят каква позиция ще заемат?“ (1)

Какви позиции ще заемем в един свят, изпълнен с контрасти и неравенства, със страдания, с огромни рискове, свят на взаимозависими държави и хора, свят, достигащ много от границите на ползване на ресурсите?

Отговорът според Роулз е в намирането на принцип, който да ни гарантира, че където и да се появим или каквато и позиция да имаме в този свят, ще живеем в условия, които няма да нарушават човешкото ни достойнство, а основните ни потребности няма да са изложени на риск. Този принцип е в основата на свят, в който ще имаме шансове за развитие на своя потенциал и за неговото реализиране в условията на честно съревнование с другите, ако се стремим да заемем дадена позиция.

Това е идеята за справедливостта, според Роулз. Той я нарича теория на политическата справедливост, защото той не извежда справедливостта от принципите на религия или идеология.

Най-силна е връзката на справедливостта с правата на човека. Социалната справедливост може да бъде определена като „начин, по който правата на човека се изразяват във всекидневието на хората“

Идеята за правата на човека означава приемането на принципа на глобална справедливост – всички сме с равни права като индивиди и имаме право на равни шансове за реализиране на нашите възможности.

Когато правата са нарушени, справедливото решение е усилие и действия за тяхното реализиране. Концепцията за правата

на човека изисква прилагането на принципа за универсална справедливост спрямо отделната личност и предполага правен ред, провеждане на политики и практически действия на всички равнища в съвременния свят за осъществяването ѝ.

Правата на човек са взаимосвързани, неделими и универсални. Осъществяването на глобална справедливост ще означава удовлетворяването на правата на всички именно в тяхната цялост.

Очевидна е и връзката на правата на човека с потребностите. „Влиянието върху неотложните потребности на хората – ако те не са посрещнати животът ще им бъде в опасност. В този контекст ще претърпят сериозни вреди. Ако вторичните потребности не са удовлетворени, те няма да могат да участват напълно в техните общности и техният потенциал за включване в публичния и частния живот ще остане нереализиран. Техните избори ще бъдат ограничени или изчерпани. В този контекст хората подлагат на риск своите жизнени шансове. Ако потребностите, свързани със стила на живот, са неудовлетворени тяхната способност да развият живот си и да изразят себе си чрез различни медии ще бъдат намалени. В този контекст неудовлетворените потребности ще водят до тревожност и фрустрация.“ (2)

Тази различна тежест на потребностите, а и на произтичащите от тях права означава, че безусловно се приема удовлетворяването на ключовите потребности, когато животът е в опасност.

На второ място се набляга на приоритетността на удовлетворяване на потребностите на уязвимите и сред тях – на децата. Удовлетворяването на потребностите на децата се приема за универсално и то е основна причина за глобално разпространение и утвърждаване на идеята за правата на човека.

Другата голяма промяна в условията на човешкото съществуване през последните десетилетия е в утвърждаване идеята за реализиране правата на жените, най-масовото утвърждаване на принципа на глобална справедливост.

Основният принцип на социална справедливост е „справедливо разпределение на ресурси, които да осигурят че всички имат пълни шансове за личностно и социално развитие“, както и правото и възможността на всички да се възползват по равно от ресурсите, дадени от обществото и от природата. Основният

проблем на общество, където е осъществен принципът на справедливостта е не самото разпределение на ресурси, а осигуряването на равни шансове и възможности на членовете на това общество.

* * *

Глобализацията е уникален процес на интензифициране и на транспланетарност на връзките между хората. Този процес променя света и цялостната природа на отношенията между хората и между институциите. Както видяхме в предишната част, посветена на идеята за социалното развитие, каквито и нови модели на развитие да се предлагат при всички тях се стига до едно и също заключение – необходимо е ново регулиране отношенията между хората, между групите хора, между народите, държавите, а сегашната ситуация се окачествява почти от всички като нечестна, потискаща, унищожаваша човешки съдби, пораждаща страдания.

Така в периода след Втората световна война се развива в цялостна система идеята за правата на човека със стремежа в миналото да останат войната и насилието, с посланието, че в един почти унищожен свят започваме да градим нови отношения между хората на основата на вярването, че всички сме с равни права, че трябва да имаме равни шансове, както и свободата да правим своите избори, но и задължението да не нарушаваме тези права.

Днес повече от 60 години след Всеобщата декларация за правата на човека – правата на човека са учудващо утвърдени в международното и във вътрешното право, а все повече и в отношенията между държавите се настоява за тяхната реализация или се осъжда тяхното потъпкване.

Вече трудно може да си представим свят, който не е регулиран от идеята за правата на човека. Това е по-сигурен свят, в който самите ние сме по-сигурни, имаме средства за защита, както и средства, помагачи нашето развитие.

Днес въпросът „може ли нашите отношения да се основават на правата на човека?“ има своя утвърдителен отговор. От Всеобщата декларация следват принципите за поставяне на отделния човек в центъра на всяко действие, намерение, политика,

зачитане на човек и достойнството му, толерантност, сътрудничество, недискриминация, оказване на помощ на хората в неравностойно положение и на тези с нереализирани права, позитивизъм.

Нека не забравяме, че утвърждаването на правата на човека е противоречив и бавен процес, който среща много съпротиви – теоретични, идеологически, социални. Основни аргументи срещу тях е, че те са просто форма на договор между определени кръгове хора, че са празен идеал, че не съответстват на различните култури, че са неосъществими в един поделен и капиталистически свят, че не съответстват на човешката природа, че самите те са неравностойни, за да получат всички ранга на основни права.

Въпреки всичко днес правата на човека са в основата на конституциите на огромен брой държави. Държавни политики целят тяхното осигуряване поне формално в степен, съответстваща на възможностите на дадената страна в момента.

Същевременно осъществяването на тези права продължава да бъде отказвано на милиарди хора. Направена е първата стъпка в новото развитие на човечеството, но общество, което е включило правата на човека в законите си и не ги реализира, продължава да е несправедливо. Защото, и в това е отговорът за природата и същността на справедливостта, ние отричаме правото на равенство на шансове, на зачитане достойнството на всеки човек, на възможностите му за реализация. Днес не става дума за нежелание на мнозинството хора с нарушени права да не ги осъществяват, а за това, че те се раждат и живеят в свят, в който тези права изначално са им отказани и нищо не съдейства през живота им те да могат да ги реализират.

Днес светът е по-различен от този преди близо 70 години. Тогава светът е в развалини, опитващ и надяващ се да заживее мирно и така да намери основата обединение след опустошенията на войната.

Днес живеем в глобален свят, поделен, развит неравномерно, с не по-малки страдания, с господство на насилие и един свят на прага на самоунищожението (военно, екологично).

Нормално е хората в този свят, без да забравят своята Декларация за правата, да търсят допълнителни идеи за обединение.

Ако през 1948г. правата на човека са надежда и пожелание – днес тяхната реализация е един от шансовете за развитие на света и дори за оцеляване.

* * *

В един от многобройните документи– визии на представители на загриженото човечество „Нашето глобално съседство“, се казва: „Да бъдем глобални съседи изисква нови начини за възприемане един друг, както и нови пътища за живот... Най-важната промяна, която хората могат да направят е да променят начина си на възприемане на света... да променим нашият основен ъгъл на виждане и всичко ще се промени – нашите приоритети, ценности, съждения, стремежи. Ние вярваме, че действието да се подобри глобалното управление да се справи със съвременните предизвикателства, може да бъде подпомогнато от общо посвещаване на набор от ключови ценности, които могат да обединят от различни културни, политически, религиозни или философски произход... това ще даде основа за преобразяване на глобалното съседство основано на икономическа размяна и на подобрени комуникации в универсална морална общност, в която хората са свързани заедно с нещо повече от близост, интерес, идентичност или семейство“. (3)

Това е целта, и както при правата на човека, тя е идеална – не икономическа или политическа. Търсене на ценности, които ще обединят хората. Както не социалистическата идея или комунизъмът, а правата на човека са тези, които обединяваха и обединяват хората в този огромен и изпълнен с проблеми свят. От тази гледна точка наред с икономическите промени, промените в съзнанието, промените във възприемането на света са ключови. Затова и централна в този процес на изграждане на нов свят е ролята на образованието и от огромно значение е широкото приемане и утвърждаване „на глобален граждански морал, който да направлява действията в глобалното съседство“. (4) Какви са основанията за подобно виждане? Светът е пълен със страдания, във всеки момент милиони хора страдат, живеят без надежда, умират, а това може да бъде избегнато. Постигнато е и укрепено нормативно съгласие, че една от целите на развитието е

тяхното премахване. Светът е взаимозависим – не може да се изолираме, трябва да живеем заедно. Изискват го рисковете, които заплашват живота ни, изисква го решаването на общите проблеми, изискват го възникващите противоречия, спорове и конфликти. Светът е на крачка от оцеляването и за пръв път тази прогноза е все по-реална. Не остава време за изчакване, а са необходими незабавни действия.

Очевидно е, че старите модели на държавна намеса са недостатъчни. – Проблемите прерастват възможностите за справяне и на най-могъщата държава или групи от държави. Затова ключът за решаването е в глобалното или повсеместно сътрудничество. Съществува нормативна основа това да се случи, съществува или поне се декларира политическа воля, има и технологични възможности това да стане. Светът е динамично и често непредвидимо развиващ се. Няма гаранция че утре една или друга група хора или общество няма да се окаже в отбора на онеправданите и на страдащите.

* * *

Глобалната справедливост изисква и утвърждаването на глобална етика – за това какво е добро и какво лошо, постигането на общи съгласия в тази област „Нашето ново взаимозависимо глобално общество с неговите забележителни възможности да свързва хората по цял свят, ни дава материална основа за нова етика...ако революцията в комуникациите създава глобална публика, ние трябва да оправдаем нашето поведение към целия свят.“ (5)

Какви ценности се предлагат – кое е новото и различното в тях и може ли да се да се обединим около тези ценности. На първо място новата идея е, че тези глобални или отнасящи се за всички ценности са сходни на ценностите, необходими при едно близко съжителство, за добро съседство. Във взаимозависим свят хората трябва да се отнасят към другите, както искат да се отнасят към тях. „**Уважение към живота** – уважението към живота и неговата естествена последица ненасилието са жизнени за добруването на всяко съседство, а днес и за добруването на целия свят. **Свобода** – тя е, която дава на хората възможност да избират пътищата на своя живот и да бъдат това, което могат да бъдат.

Запахата за свободата във всяка част на глобалното съседство трябва да бъде разглеждана като запаха за цялото съседство. **Справедливост** – въпреки че хората са родени в много неравни икономически и социални условия, съществуването на големи различия в техните условия или жизнени шансове е обидно за човешкото чувство за справедливост. Когато хората живеят в по-малко интегриран свят, несправедливостите имат местно или национално значение. Това, което е било приемано за нормално, днес е запаха за глобалния свят. Принципът на справедливост между поколенията подчертава стратегията на устойчивото развитие, която цели осигуряването икономическия прогрес да не се осъществява чрез изчерпването на натуралните ресурси, които поддържат живота на планетата. **Взаимно уважение** – то дава основа за създаване на плуралистично общество, което прави глобалното съседство не само стабилно, но и общество чиито ценности са обогатявани от разнообразието. **Грижа** – една типично семейна ценност или ценност на малката общност днес е глобална – качеството на живота в обществото зависи до голяма степен дали неговите членове са завладени от духа на грижата за своите съседи, все едно дали произхождащ от африканските традиции, мюсюлманското задължение за гостоприемност или от практиките на други култури. **Интегритет** – интегритетът е основата на доверието, което е необходимо в отношението между хората и организациите. Жизнен за подреденото функциониране на всяка организация или общество, интегритетът е от върховно значение за системите на управление на всички равнища – качеството да бъдеш честен и да имаш строги морални принципи – вътрешна последователност и цялостност.“ (6)

Ако погледнем Декларацията за хилядолетието на Генералната Асамблея на ООН от септември 2000г. ще отбележим същите ценности,

„Ние смятаме дадени фундаментални ценности да са в основата на международните отношения в 21 век.

- Свобода. Мъжете и жените имат правото да живеят живота си и да възпитават децата си в достойнство, свободни от глад и от страха насилие, потисничество или несправедли-

- вост. Демократичното и участническо управление, основано на волята на народа, най-добре осигурява тези неща.
- Равенство. На никой индивид или нация не трябва да бъде отказвана възможността да се облагодетелства от развитието. Равните права и възможности на мъжете и жените трябва да бъдат осигурени.
  - Солидарност. Глобалните предизвикателства трябва да бъдат управлявани така, че да разпределят честно цената и тежестта им в съгласие с основните принципи на социалната справедливост. Тези, които страдат или, които се облагодетелстват най-малко, заслужават помощ от тези, които печелят най-много.
  - Толерантност. Човешките същества трябва да се уважават при цялото разнообразие на вярвания, култури, езици. Различията в и между обществата не трябва да бъдат потискани или да се изпитва страх от тях, а да бъдат ценени като ценни активи на човечеството. Трябва да бъде развивана култура на мир и диалог между всички цивилизации.
  - Уважение към природата. Трябва да бъде проявено благоумие към всички животински видове и природни ресурси в съгласие с правилата на устойчивото развитие. Сегашните неустойчиви модели на производство и потребление трябва да бъдат променени в интереса на нашето бъдещо добруване и това на тези, които ще дойдат след нас.
  - Споделена отговорност. Отговорност за управление на световното икономическо и социално развитие, както и на заплахите за международния мир и сигурност, трябва да бъде споделена от нациите на света и трябва да бъде упражнявана многостранно. Като най-универсална и най-представителна организация в света ООН трябва да изпълнява централна роля.“ (7)

Глобалното добросъседство изисква развитието на глобална етика, която се прилага по равно към всички, включени в световните дела. Глобалната етика има „три различни измерения. Разширяване по отношение на пространството – идеята за глобална справедливост; разширяване във времето – идеята за включването на бъдещите поколения, идеята за устойчивостта;

разширяване по отношение на фактите – оценка на влиянието на всички стратегии, частни и политически, местни и глобални, и включването във всички етически контексти на възможността от риск.“ (8). „Тази глобална етика ще спомогне за хуманизирането на безличните действия на бюрокрациите и на пазарите и ще ограничи съревнователните, служещите на индивидите и на групите инстинкти. Казано другояче тя ще помогне осигуряването на международното общество да се напои с граждански дух“ (9). Една от гаранциите за установяване на тези ценности и отношения е развитието на световното гражданско общество в резултат на ръста и взаимодействието на националните граждански общества.

Преосмислянето на мястото на човек в природата и на преосмисляне на отношението ни към природата е една от предпоставките за глобална етика. Социалната справедливост е търсена именно в тези граници – в един свят, където ресурсите се оказват крайни и невъзобновяеми и следователно задоволяването на постоянно растящите и културно стимулирани потребности се оказва под въпрос.

Документ с ясно изразена екологична основа и насочен към устойчиво развитие и постигане на социална справедливост е Хартата на Земята. Както твърдят някои автори. „от нашата(човешка – б.а.) противоречива позиция следва, че ние преживяваме, както натиска на природата или желанието да живеем според природата, и натиска на културата и желанието да се издигнем над суровите реалност на природата. Като намираме устойчиви начини на живот, ние трябва да балансираме между тези две привличания, да упражняваме грижа към останалата природа като се освобождаваме от недоимъка, болестите и рисковата и като създаваме условия за продължаваща ко-еволюция на природата и обществото.“ (10) Оттук преобладаващата етика е антропоморфична, но все повече се налага и другата етика – екоцентрична. Разработената през 1992 Харта на Земята е опит да се преодолеят крайностите на двата вида етика, да се потърси решение, което да отчита необходимостта от запазване на връзката с природата и същевременно поставянето на човек в центъра. „Етиката, подкрепяща Хартата на Земята (уважение към природата; универсални права на човека; икономическа справедливост и култура

на мира) са съвместими със слаб антропоцентризъм, който поддържа добруването на човешката и на не-човешката природа и твърдят, че устойчивото развитие има пет измерения:

1. Екологично – трябва да поддържа екологичния капитал и екологичните ресурси и услуги, от които зависи всеки живот.
2. Икономично – трябва да поддържа производствения или икономически капитал, който създава стоки и услуги, за да посрещне нуждите на хората.
3. Социално – трябва да поддържа социален и организационен капитал или човешката способност за взаимопомощ.
4. Културно – трябва да поддържа културния капитал, културното разнообразие, включително местното знание на хората как да се живее устойчиво.
5. Лично – трябва да поддържа човешкото физическо и духовно здраве.“ (11)

* * *

Демократичното общество е средата за реализиране на модерната идея за справедливостта. Преди всичко това е идеята за политическа справедливост, а не справедливост с произволен характер. На второ място тя се основава на идеята за равенството в политически смисъл, за равните права, която се разширява в политическата, социалната, културната области. На трето място справедливостта е свързана с идеята за осигуряване на равни шансове. Така разбираната справедливост предполага установяването на договорни отношения между членовете на отделните общности, както и между членовете на глобалната общност. Затова в глобален план идеята за глобална справедливост ще може да се осъществи при цялостна демократизация на света. Демократичното общество се основава на идеята за мирно договаряне на спорните проблеми и за предоговарянето им, което дава възможност за реализиране на динамична концепция за справедливостта. Не на последно място демокрацията дава възможността за политическо изразяване на интересите гражданите и на групи и общности и за тяхното мирно съгласуване. В този процес

се включват не само политическите организации, но и организациите на гражданското общество – т.е. интересите имат възможно най-голяма представителност. Демокрацията по този начин дава обществена гаранция за масово признаване на принципите на справедливост, а не на тяхното налагане, както е при другите обществени устройства. И не на последно място демокрацията е предпоставка и основа на добро управление – отговорно, сменяемо, зависещо от интересите на хората. Това е гаранция, че въпросите за конкретни действия се разглеждат в контекста на справедливо намиране на решение – обсъждано, открито, в интерес на членовете, почиващо на обективни, съгласувани критерии.

* * *

Социална справедливост

В нашия свят постоянно се говори за социална справедливост, а колкото и да и е странно постигането на социална справедливост не е било винаги ключова обществена цел, а в много общества социалната справедливост не е част от дневния ред. По принцип социалната справедливост се отнася към равната справедливост или това е концепция, която изисква хората да имат еднакви права и възможности.

Другата голяма идея, свързана със социалната справедливост, е идеята за солидарността. „Под солидарност аз разбирам не само емпатичното признаване на бедствията на другите, но и желание да се стои заедно с другите при намирането на решения на неотложните общи проблеми.“ (12)

В социален план социалната справедливост се отнася до създаването на общество или институции, които се основават на принципите на равенство и солидарност, което цени правата на човека и признава достойнството на всяка личност. В такъв аспект ние оценяваме доколко дадено общество отговаря на идеята за социалната справедливост, доколко то е изградило механизми и институции за реализиране правата на човека и поддържа идеята на солидарността.

„Социалната справедливост означава реализирането на правата на човека като институционален ред в размер, който е ра-

зумно възможен.“ (13). С други думи разумността или рационалността означава, „че участниците в разговор могат да бъдат убедени от по-добрия аргумент и че отношенията на власт и социални йерархии остават на заден план.“ (14) Проблемът, както ще видим е, че постепенното разпространение на западните стандарти за рационалност в глобален план, както и на демократичните принципи и практики, не е неизбежен процес и това поставя под съмнение възможността да бъде реализирана глобална справедливост.

Не случайно съвременната концепция за социалната справедливост се ражда в средата на католическата църква, чието учение съдържа идеята за равенството и за равните възможности да постигнем божие царство. Концепцията се появява през 19 век, когато започват системните критики на капиталистическата система, и продължава да се развива с изостряне противоречията и неравенствата ѝ. Тя присъства и в марксистките концепции, както и в повечето учения за социална промяна. Идеята за социална справедливост е отразена в рамките на социалдемократичния модел, където равенството на шансовете и на политическите права са зададени първоначално.

След Втората световна война, когато са поставени под съмнение основите на човешкото съществуване и се прокламират принципите на правата на човека, идеята за социална справедливост намира в тях своето въплъщение. Равните шансове се разпростират не само, както в началната фаза на демократичното общество върху политическите права, но и върху социалното и културно развитие на човека. В международното право се създават норми, осигуряващи социална справедливост. Задължение на обществото (националната държава) е в съответствие с неговите реални възможности да осигури тези равни шансове в икономическата, социалната и културната области за всеки от своите членове.

След Втората световна война наблюдаваме реализирането на тази идея в няколко направления.

Първото е търсенето на равни шансове от страна на най-различни групи (на първо място – жените и децата, но и на най-различни малцинства – етнически, религиозни, културни и т.н.). На второ място, може да се отбележи опитът да се реализира

принципът на социална справедливост по отношение на ползването на общи блага. В началото на петдесетте години такова благо е мирът, а в края на двадесети век се добавят не само общи ресурси, (въздух, вода), но и се поставя въпросът за общи културни блага. На трето място, парадоксално принципът на социална справедливост укрепва в международен план поради съвместното съществуване на два социални строя. Реализирането на социално справедливо общество става част от идеологическата борба. Държавата на благоденствието е отговор на социалистическата риторика за социалната справедливост.

Друг нов момент е, че след разпада на колониалната система социалната справедливост става основен довод в борбата за преодоляване на неравното разпределение на ресурси най-вече в глобален план. В края на миналия век след падането на комунизма социалната справедливост се изразява в идеята за реформиране на световното капиталистическо общество с оглед на равенство на шансовете и утвърждаване на равните права. Развитието на идеята за социална справедливост е в много често противоположни посоки. Като се започне от фундаменталистски движения, обявяващи се за редуccionистичен вид справедливост (основан на тяхното разбиране за света) и се стигне до идеите на пост-модернистите за социална справедливост по отношение благомото на знанието, на свободния избор, на личностното развитие, т.е. до опити да се откъсне социалната справедливост от тесните материални условия. Целите на хилядолетието за развитие са характерен пример за противоречивото осъществяване на идеята социалната справедливост в наше време. Без да се стига до радикални решения и мерки за реализирането на социалната справедливост, Целите са опит да се смекчат крайните неравенства в шансовете и в условията на човешкото съществуване, като реализирането на социалната справедливост в глобален план остава далечна цел.

Въпреки Целите на хилядолетието за развитие, въпреки масовостта и акциите на световното гражданско общество и дейността на стотици международни агенции, в глобален план социалната справедливост е по-скоро идеал с неясни очертания, който обединява разнородни социални движения, но и среща ред съпротиви на концептуално равнище – от защитниците на либе-

рализма, от тези на националната държава, дори и от социалистите, които я обявяват за опортюнистичен принцип.

Социалната справедливост по принцип днес е светска концепция за разлика от нейното начало, когато има религиозен характер. Социалната справедливост е една от целите на реформаторските движения в Европа и е свързана от една страна с опита за изграждане на демократичен социализъм. В този социален модел са обвързани социалната държава, демокрацията, правата на човека и социалната отговорност. В този смисъл социалната справедливост е част от идеологии, които опитват да променят обществото, както и динамична концепция, влияеща върху социалната практика. Все още преимуществово (извън Европейския съюз) развитието на идеята за социална справедливост е в рамките на националната държава, макар че връзката на социалната справедливост със социалната солидарност може да се проследи още от учредяването на социалистическия интернационал. По отношение осъществяването и защитата на основни права на човека идеята за социална справедливост придобива институционална форма в рамките на регионални организации – Съвет на Европа, Организация на американските държави, Африкански съюз. Класически опит за реализиране на принципа на социалната справедливост с повече от вековна практика е Международната организация на труда, която без да е основана на революционни идеологии, постига радикални решения в глобален план в сферата на трудовите отношения. В световен план е твърде интересно да се отбележи развитието на ООН, която най-вече в институционално все повече се обвързва с изграждането на механизми и институции със справяне с глобалните проблеми от гледна точка на справедливостта. В Европа развитието на Европейския съюз е опит идеята за социална справедливост да надхвърли националните ограничения и да стане в основата на правото на Съюза и на всички общоевропейски политики.

Важното за социалната справедливост от една страна е нейният икономически аспект (под влиянието на синдикалните организации и социалдемокрацията и на по-крайните комунистически движения), изразяващ се в развитието на политики за преразпределение на доходите, за създаване на равни шансове, дори в някои случаи политики за преразпределение на собствеността.

В ново време социалната справедливост се реализира по отношение на премахването на дискриминацията на различните малцинства, при осигуряването на различни форми на социална защита (което е изключително действен аспект на концепцията), а най-пълна проява тя придобива в областта на образованието, където съществува най-добрата възможност за осъществяване на идеята за равни шансове и за подкрепа на развитието на личността. Социалната справедливост е не само концепция, но винаги и социална практика, тясно обвързана с различни реформаторски движения. Движението за социалната справедливост е от изключително значение и за глобализиращия се свят. То води до промени в една или друга област, обединява за осъществяването си големи групи от хора и изисква глобални политически действия.

Обикновено възникващите движения или политически партии се обявяват срещу социалната несправедливост – която е огледална концепция на справедливостта. Социална несправедливост е концепция отнасяща се до прокламирана несправедливост по отношение разделянето на награди и тежести и на други възникнали или утвърдени неравенства. Социалната несправедливост възниква, когато равните са третирани неравно, а неравните са третирани еднакво, както споменава още Аристотел. Процесът на глобализиране на света не само не премахва съществуващите противоречия и неравенства, а и поражда много нови. Съвременният свят е все повече място за възникване на движения против социалната несправедливост, движения за социална промяна в най-различни области. Както винаги по-трудната стъпка е позитивната – прилагането на принципите на социалната справедливост при решаването на един или друг проблем. В рамките на националната държава противопоставянето на социалната несправедливост води до социални движения, до политически борби, до осъществяване на реформи в една или друга социална област. В глобален план осъществяването на социална или глобална справедливост е в зависимост от съвместните усилия или противоборство на националните държави, като често широки граждански движения потикват техните действия. Различните идеологии (неолиберализъм, реализъм, марксизъм); разбират по различен начин осъществяването на социалната справедливост – чрез централно планиране и ръководство, по пътя

на свободните пазарни механизми, чрез провеждането на политика на прилагане на сила. Левите идеологии са за създаване на справедливо общество чрез законодателство и различни програми (за преразпределение, антидискриминационни програми, програми за социална защита), за бъдат маргинализираните групи включени в разпределение на блага и в създаване на равни шансове. Представителите на десните твърдят, че социалната справедливост намалява, когато се създават програми за справянето с нея и особено когато се постановява по-високо облагане на богатите.

Друго деление е на националисти, космополити, реалисти, партикуларисти. Реалистите не признават глобални етически стандарти, а и че държавите са главните актьори в глобалния свят, които преследват собствените си интереси. Няма задължение да се помага на другите, на бедните, освен ако това не е стратегическа цел на дадената държава ии група от държави.

Партикуларистите смятат че има стандарти, но в рамките на дадени групи или култури и не трябва да се прекрочват техните граници. Стандартите на дадена култура, общество са задължителни само за хората в това общество.

Националистите смятат, че взаимни задължения възникват само когато се създават от една ценна асоциация като нацията. Задълженията ни към другите – бедни страни, групи от хора са по-малко неотложни от тези към нашите сънародници. Разпределителната справедливост е проблем вътре в държавата, а не между държавите.

Космополитите поставят моралния универсализъм в основата на глобалната справедливост: притежаваме общи характеристики като членове на човешката общност – следователно, притежаваме постоянни морални нагласи (границите между нации, култури и държави не са важни). Консеквенталистите космополити смятат, че способността да се изпитва благополучие и страдание е споделена основа за морално отношение. Ако някой страда поради липса на благосъстояние, следва да му помагаме. Разстоянията и разликите нямат морално значение. Защитниците на правата на човека смятат, че тези права са формуирани като правни норми и създават позитивното задължение да помагаме тяхното гарантиране.

Днес след отхвърляне на делението на комунизъм и капитализъм парадоксално се увеличава влиянието на религиите върху формулирането на концепцията за глобална справедливост. Това идва от моралната празнина, оставаща след краха на социализма, и поставянето под въпрос моралния прогрес при капитализма (с оглед на огромните неравенства). По-особената роля на църквата, на религията като изразител на мислене в универсални категории определя характера на дебата. Принципи на християнството са святост на живота и достойнство на личността, помощ и подкрепа за бедните и подложените на риск.

Идеологията на освобождението е и призив за социална справедливост. Посланието на църквата е социална справедливост за хора с равни права пред бога и солидарни в неговото име. Днес е време тази концепция да бъде реализирана на земята. Посланието е, че това става чрез промяна на мисленето, на съзнанието, чрез активно поведение на вярващи. Универсалният характер на църквата води и до идеята за глобална справедливост

Като цяло глобалната справедливост е в основата на целево действие за намаляване на неравенствата и за по-балансирано разпределение на шансовете по цял свят. Глобалната справедливост означава напускането на тесния фокус на общността или нацията и търсенето на изграждането на справедлив световен ред чрез многостранни действия за притъпяване на настоящите неравенства, което ще доведе до подобряване глобалното добруване и стабилност.

Разбирането за глобална справедливост съдържа идеята за глобална стабилност, за избягване на глобалните рискове за развитие на човечеството, както и на отчитане на справедливостта във времеви план – не само сега или по отношение на минали действия, но и с оглед живота след нас на земята. Глобалната справедливост е в осъществяване на пространствена и времева връзка между хората. Връзката между настоящето и бъдещето поставя идеята за устойчиво развитие като израз на справедливостта в развитието.

Както се вижда, това е глобална идея и с огромни политически последиствия, която съдържа в себе си напрежения между справедливостта и човешката свобода и право на избор, човеш-

ката намеса и свободата на развитие не само на отделния човек, но и на общността, свободата и ограниченията при стремежа за удовлетворяване на нарастващите потребности, притежаване плодовете на собствения труд и мотивация за дейност, неограниченият растеж и необходимостта от ограничаването му в условията на ограничени ресурси и по-силно разпределение, свободата на човека и суверенитетът на националните държави и увеличаващата се взаимна зависимост и съпровождащата я необходимост от сътрудничество и взаимна помощ.

Глобалната справедливост поставя въпроса за съществуването и реализирането на глобални блага и за глобални интереси. В условията на крайност и на уязвимост на света, на ограниченост на ресурсите глобалната справедливост е съвсем адекватен критерий за оценяване на развитието. За пръв път неравното разпределение на богатствата се сблъсква с ограничеността на ресурсите и за невъзможността неравенствата да се минимализират по пътя на неограничаваното развитие.

Идеята за глобална справедливост е различна от идеята за социална справедливост, реализирана само в рамките на националната държава.

Нашият свят е далеч от съгласие за разбирането на глобален интерес или за правното регулиране на глобалната справедливост.

Идеята за глобална справедливост е свързана с оказването на помощ. Досега оказването на помощ е в рамките на йерархия – оказваме помощ първо на най-близките и към тях имаме задължението да го правим. След това оказваме помощ на тези от общността, а в съвременния свят и помощ в рамките на националната държава. Помагането на други извън границите на националната държава все още е приоритет на религиите и не е правно регламентирано. Дори поетите минимално задължения за отделяне на 0.7% от брутният продукт на развитите страни за държавите в нужда, все още не е изпълнено. Единствено Европейският съюз осъществява последователна политика на отделяне на помощ за страните в нужда, но този пример е изолиран в рамките на развития свят.

На глобално равнище също може да разграничаваме между глобалната справедливост като идея, като социална практика и

като социално движение. Движението за глобална справедливост е широко и доста аморфно социално движение, което обхваща все повече хора, главно от развитите страни, като се обявява против последствията на корпоративната глобализация или се противопоставя на глобализацията в този ѝ вид. Парадоксалното или новото е, че то критикува корпоративния глобализъм без да поставя под съмнение основите на капиталистическото общество – икономика и демокрация. Това движение за глобална справедливост е в основата на възникването и на развитието на световно гражданско общество. Представители на гражданското общество могат да се обединяват или да преследват едновременно различни каузи – борба с бедността, помощ за Африка, решаване на военни конфликти, борба срещу ограничаването на свободите в интернет, борба против пандемията и т.н. Гражданското общество изгражда най-различни коалиции за глобална справедливост, които често са само граждански, но понякога включват и държавни структури.

Ролята на държавите при осъществяването на принципи на глобална справедливост е също различна. Преди всичко държавите днес представляват интересна мозайка – от доминиращите САЩ, които са за демокрация до южноамериканските държави, управлявани в името на леви идеологии; от демократичните държави, обединени в Европейския съюз до развиващите се бурно азиатски държави. Реално държавите оформят дневния ред на постигане на справедливост в световен план, те определят механизмите за това движение напред, както в случая с Целите на хилядолетието за развитие, и създават международни институции, които се стремят да реализират принципите на глобална справедливост в отделни области.

Глобалната справедливост става част от световния език за решаване на проблемите и никой не може да я пренебрегва. Ситуацията е твърде сходна с правата на човека, реализирането на които днес определя посоката на световното развитие.

Осъществяването на глобалната справедливост е динамичен процес, който се характеризира с постепенно прехвърляне стандарти от държавите или общността от държави към гражданското общество и към частния сектор и обратно. При корпорациите започва да действа Глобален договор (15), разработен от ООН,

който все повече фирми спазват. Въпреки че неговото нарушаване не води до официални държавни санкции, възможно е фирмите нарушители (или отделни техни политики) да бъдат подложени на натиск от страна на международното гражданско общество, на местни политически сили и на местни граждански и синдикални организации.

Моделът на утвърждаване на справедливостта се утвърждава като се обявява, често декларативно, изповядването на дадени принципи или се стига до създаването на правни норми, които започват да се разглеждат като прецедент. Затова е изключително важно какви принципи се прилагат при формулиране на политиките на световни организации за решаване на дадени глобални проблеми, както и става ясно защо точно на това равнище трябва да бъде оказван натиск за промяна. Естествено е утвърждаването на тези принципи да среща съпротиви – от отделни или групи държави, от страна на корпорациите, но важното е, че възможността за промяна съществува.

В този план е и ролята на образованието за утвърждаването на тези глобални ценности, за да се подготвят младите хора, които като членове на организации ще ги прилагат в международните отношения и политики. Образованието иска да утвърждава ценности, които не са общоприети. Ключова е и ролята на гражданското общество, особено днес, когато повечето от традиционните сили за промяна в капиталистическото общество нямат това влияние, мащаб и сила за въздействие, както в миналото. Ключов е приносът на гражданското общество за възникващата световна общност. Правата на човека и нормите за защита на околната среда не само установяват стандарти за подходящо поведение в световен план, но и конституират държавите и корпорациите в световната система като членове на международната общност.

„Ако днес искаш да бъдеш глобално приет играч, трябва да се подпишеш поне под някои права на човека и екологични стандарти и по-добре да отчиташ своите усилия за прилагането на тези норми чрез промени в правилата на управление и на производство.“ (16)

Три са основните проблеми, свързани с утвърждаването на идеята за глобална справедливост:

- Какъв да бъде нейният обхват или дали е възможно изработването на обективни стандарти, които да се прилагат към всички жители на планетата или само в определени контексти?
- Каква да бъде разпределителната справедливост – справедливо ли е разпределението на богатството в световен план; какви са причините на бедността; съществува ли задължение да се подпомагат бедните; достатъчно ли е да се удовлетворяват само базисните им потребности?
- Какви глобални институции са необходими на различни равнища; необходима ли е промяна в статута на ООН; какви са перспективите за създаване на световна държава?

Реализирането на идеята за глобална справедливост е на основата на изградени механизми и институции за реализиране на правата на човека, за даване на равни възможности за развитие на човешката личност и притежаващи възможност за трансфер на ресурси и на политики, там където има нарушение на права на човека, неравно разпределение или дискриминация.

Няколко са нещата, които все повече намират обща подкрепа в съвременния свят.

На първо място взаимозависимостта е очевидна и съществуването на социална несправедливост е проблем, който се възприема като нарушение или заплаха за функционирането на света.

Днес вече никой не очаква подобряване на ситуацията в резултат само на движението напред или на икономически реформи – необходима е социална намеса.

Светът не може да бъде доминиран от една сила или идеология, а трябва съвместно да бъдат определяни принципите на справедливостта и тяхното реализиране.

Мирът е непременно условие за един справедлив свят и затова обща цел е не само глобалният мир, но и елиминирането на местните конфликти

Още сега е необходима координирана реакция срещу крайните нарушения на правата на човека, на заплахите за човешкия живот и за човешката личност

Определението на хуманитарна интервенция „заплаха за използване или използване на сила по отношение на друга страна

(или група страни), имаща за цел да се избегнат или да се приключат случаи на нарушаване на правата на човека по отношение на гражданите на държавата или на групата държави без съгласието на държавата, на територията на която се стига до използване на сила.“ (17)

Децата на света са групата, където трябва да очакваме приоритетно реализиране принципи на глобална справедливост.

Решаването на проблемите на глобалната справедливост изисква глобални политики – екологични, демографски, икономически, здравни – както и наличие на глобален ресурс, който може да бъде трансфериран и насочван. „Задълженията на разпределителната справедливост имат икономически характер. С глобализацията на капитализма задълженията, свързани с разпределителната справедливост трябва да бъдат разглеждани на глобално, а не на държавно равнище.“ (18)

Необходима е и солидарност, проявяваща се в постоянен трансфер на ресурси и политики към нуждаещи се региони и групи. Както подчертава Подж „Ако световният икономически ред играе решаваща роля в поддържането на крайна бедност по света, и ако правителствата, действащи от наше име, взимат участие във формирането и укрепването на този ред, бедността която изпитват хората в далечни части на света, не трябва да е източник само на позитивни задължения за даване на помощ, но също така и за категоричното задължение за неизвършване на несправедливост.“ (19)

Глобалната справедливост изисква подкрепа за преодоляване на изостаналостта или недоразвитието и премахване на дискриминацията в световните отношения. „Предизвикателството е да се работи за постигане на физически и социални системи и устройства, където разходите и ползите ще се разпределят по-справедливо; където ще е очевидно, че индивидуалният и груповият интерес се сливат с по-широкия колективен и екологичен интерес чрез интернализирани всички разходи и ползи; където положителните синергии или ситуации печеля-печеля ще бъдат създавани; където повече ще се прави с по-малко; където притокът на ресурси е цикличен, а не линеарен и където гражданите могат да печелят повече контрол върху своя живот и върху средата на живот.“ (20) Необходимо е и укрепване на правните ос-

нови на глобалната справедливост – утвърждаване на правата на човека, развитие на международни договори за справяне с глобалните проблеми. Най-накрая, свят с осъществена глобална справедливост изисква хора с променено съзнание, глобални граждани. Изграждането на тези граждани е задача на образованието, което е ключово за настъпването на новия световен ред.

Бележки

1. Peter Singer, *One world. The ethics of Globalization*, Yale university press, 2004. p.8
2. Jon Mandle, *Globalna Sprawiedliwosc*, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2009. s.75
3. *Our Global Neighborhood*, The Report of Commission on Global Governance, Oxford University Press, 1995.
4. *Our Global Neighborhood*, The Report of Commission on Global Governance, Oxford University Press, 1995.
5. Anette Scheunpflug, *Identity and Ethics in Global Education, in Becoming a Global Citizen*, Finnish Board of National Education, 2012. p. 36
6. *Our Global Neighborhood*, The Report of Commission on Global Governance, Oxford University Press, 1995.
7. General Assembly 18 September 2000 Fifty-fifth session United Nations Millennium Declaration
8. Jon Mandle, *Globalna Sprawiedliwosc*, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2009. s.240
9. Jon Mandle, *Globalna Sprawiedliwosc*, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2009. s.241
10. John Huckle, *Educating for Sustainable Development. A Briefing paper for Training and development Agency*, October 2006.
11. John Huckle, *Educating for Sustainable Development. A Briefing paper for Training and development Agency*, October 2006.
12. Jon Mandle, *Globalna Sprawiedliwosc*, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2009. s.131
13. John Huckle, *Educating for Sustainable Development. A Briefing paper for Training and development Agency*, October 2006.
14. John Huckle, *Educating for Sustainable Development. A Briefing paper for Training and development Agency*, October 2006.
15. UN Global Compact Brochure, New York, 2009.

16. Jon Mandle, Globalna Sprawiedliwosc, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2009. s.135
17. Jon Mandle, Globalna Sprawiedliwosc, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2009. s.114
18. Jon Mandle, Globalna Sprawiedliwosc, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2009. s.132
19. Jon Mandle, Globalna Sprawiedliwosc, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2009. c.139
20. Stephen Sterling, Sustainable Education. Revisioning Learning and Change, Schumacher Briefings, 2001, p.30.

ГЛОБАЛНО ГРАЖДАНСТВО

„Собственикът на акция е практически гражданин на света и не е необходимо да бъде привързан към определена страна.“

Адам Смит, 1776 г.

„Ако аз не съм аз, то кой ще бъде вместо мен? И ако аз съм само за себе си, кой съм аз?“

Равинът Хилел, живял по времето на цар Ирод

Тези два цитата от отминали епохи очертават измерения на идеята за глобалното гражданство. Светът се разширява до крайност и това означава откриване на повече възможности за отделната личност да бъде част от този свят. В този безграничен свят възниква проблемът за идентичността. Кой съм аз? Сам себе си в свят с милиарди като мен, принадлежащ към някаква общност или общности в близкото пространство или разпръснати по света? Каква е моята идентичност – моя като уникална личност, идентичността или идентичностите на някоя от многобройните групи, от които съм част? А идентичността ми като жител на планетата – възможна ли е и докъде тя може да стане част от същността ми?

* * *

Цел на гражданското образование, а и една от основните цели на съвременното образование е превръщането на младия човек в гражданин на своята държава. Този процес включва придобиването на знания за обществото и за правилата, съгласно които то функционира; придобиването на нагласи и компетентности за

живот с другите в рамките на обществото и изграждането на съответната ценностна система.

Съгласно Станфордската енциклопедия на философията гражданинът е член на политическа общност, който упражнява права и приема задълженията на членството.

„Гражданството е първично средство за ръководене в една разпръсната система на управление на огромно, културно различно и взаимозависимо световно население и тя действа чрез разделяне на населението на серия отделни субпопулации като ги настройва едни срещу други... С други думи, гражданството позволява и дава мандат за обособена, държавна дискриминация на аутсайдерите. Гражданството и неговият белег паспортът са една от тези политически технологии...които ни карат да се признаем като част от субпопулация и да държим отговорна държавата за нашата сигурност и защита и да структурира нашата мобилност.“ (1)

Да бъдеш гражданин означава да бъдеш такъв в конкретен контекст и днес той е рамките на националната държава. Гражданството има своите конкретни измерения в тези рамки – правни, социални, икономически, културни, психологически (принадлежност и идентичност).

Според Талкот Парсънс гражданството се основава на пълно членство в общността или както посочва Маршал включва три компонента – граждански (юридически), политически и социален. Юридическият компонент се развива първи и гарантира сигурността, собствеността, индивидуалните свободи на гражданина. Политическият аспект означава участие в колективното достигане на цели на обществено равнище чрез процеса на управление. Социалният компонент се отнася до способността за достъп до ресурсите на обществото и възможности които позволяват социална мобилност и удобства (достъп до здравни услуги, образование, възможности за заетост).

Според друго разбиране гражданството е легален статус определен от граждански, политически и социални права. „Тук гражданинът е юридическа личност, свободна да действа според закона и имаща правото да търси закрила от закона. Това не означава, че гражданинът взема участие във формулирането на зако-

ните, нито изисква правата, които притежава да бъдат еднакви за всички граждани.“ (2)

Друго измерение на гражданството е политическото и предполага активното участие на гражданина в политическите институции и в обществените дела. Още Аристотел в „Политика“ отбелязва: „Ако свободата и равенството се срещат главно сред демокрациите, те ще бъдат постигнати, когато всички хора споделят управлението в най-голяма степен.“ (3) В този смисъл гражданството не е само легитимно членство в дадена общност, а нещо по-силно – участието в управлението ѝ. Гражданството е служба и то най-висша служба в политическия живот на общността – това е и в същността на концепцията за демократично гражданство.

Третото измерение е културното – гражданството означава членство в общност (както Парсънс посочва „пълно членство“), което е и източник на идентичност. От своя страна силната гражданска идентичност предполага активно участие в политическия и обществения живот, а гражданинът е с развита ценностна система, характерна за даденото общество. Още Токвил споделя, че „Американците притежават гражданска гордост и гражданска ефективност. Гражданска ефективност е вярването че хората индивидуално и колективно могат да доведат до промени в обществото.“ (4). Трите измерения на гражданството са взаимосвързани: притежаването и осъществяването на права предполага политическа и обществена активност, а тази активност и участие засилват гражданската идентичност.

Два модела на гражданството по различен начин разглеждат тези измерения. Либералният модел, набляга на защитата на гражданина от закона, а гражданството е „важна, но случайна идентичност, а юридическият статус е част от всекидневния живот.“ Републиканският модел поставя ударение на политическото измерение на гражданството, на участието в управлението. Така гражданинът „се явява или като първичен политически агент или като индивид чиито частни дейности му оставят малко време или го потикват да се ангажира в политиката, като поверява законотворчеството на представители.“ (5)

Някои от възраженията срещу републиканския модел са свързани с невъзможността от активно участие в управлението

при толкова сложните съвременни обществени системи, а „хетерогенността на съвременните държави, не позволява този вид на „морално единство“ и взаимно доверие, който се възпроизвежда в древния полис, качества необходими за функционирането на републиканските институции.“ (6)

На практика това, което наблюдаваме днес, е допълването на двете концепции. Гражданинът има своя частен живот, но и възможността да се включва в управлението на своята общност. Както посочва Уолзер „Пасивното притежаване на гражданството изисква, поне от време на време, активистка политика на гражданите.“ (7)

От тези деления може да се извлекат и други две полюсни концепции за гражданството

Универсалистката концепция за гражданството го разглежда като юридически статус, съгласно който идентични граждански, политически и социални права са дадени на всички членове на общността (граждани). Подобно развитие се наблюдава през 20 век в западните индустриални общества и е свързано с утвърждаването на държавата на благоденствието, която осигурява, пази и следи за осъществяването на тези права. Реализацията на правата означава по голяма сплотеност, интегриране на маргинални групи в обществото, като най-значимият подобен процес е интегрирането на работническата класа, и развитие на гражданска идентичност.

Обратно диференциалистският модел на гражданството се основава на „признаването на политическата значимост на различията (културни, джендър различия, класови, расови и т.н.). Това означава признаване на плуралистичния характер на демократичната публика, съставена от множество перспективи, никоя от които не може да бъде считана априори по-легитимна. На второ място, то налага, поне в дадени случаи, еднакво уважение към всички и може да оправдава различното отношение и признаване на специални права на малцинствата.“ (8)

Този модел отразява деленията и сложната структура на съвременните демократични общества, но според критиците му, така диференцирано общество, трудно ще може да мотивира и да ангажира обединените в различни групи граждани да се включат в ефективен социален диалог, а диференцираните права водят до

социална дезинтеграция, липса на сплотеност и обща гражданска идентичност, както и до нежелание да се постигат компромиси и да се правят жертви заради другите. В по-глобален план това е проблемът за глобалното гражданство или за изграждането на свят, където страни и групи страни по света биха имали специални права.

Гражданството е исторически договор между индивида и държавата, като негово съдържание е интегрирането на индивида в политическата рамка и участието на гражданите в институциите на закона. В чисто юридически план гражданството е обективна даденост за индивида, който го придобива обикновено в зависимост от конкретните условия при появата си на този свят. В широкия социален, културен, и икономически контекст на демократичното общество гражданството като система от вярвания и ценности и като определени действия е длъжност, която се усвоява, както и състояние на обществена чувствителност, форма на обществена активност и практика, която човек развива в рамките на своя живот.

Успешният процес на социализация, изграждането на „навици на ума и навици на сърцето“ завършва с овладяването на основните параметри на гражданското знание, нагласи, умения, ценности и поведение. Затова и ключова за изграждането на гражданина е ролята на образованието.

В Европа цялата концепция, развитието на идеята и на реализацията на гражданството е в национален контекст и в рамките на капиталистическия начин на производство и на развитието на демократичните системи за управление. Развитието на концепцията изиска един период от няколко столетия, за да може тя да стигне нейния днешен вид като демократично гражданство.

В този контекст са ясно определени правата и задълженията (отговорностите) на гражданина, формите на политическо и социално участие, моделите на социализиране, културните измерения на гражданството – нагласите, ценностите, компетенциите.

Моделът на гражданството или неговото осъществяване има своите особености в отделните общества, а в рамките на даденото общество класовите, регионалните, етнически, религиозни, поколенческите разлики оказват своето влияние в рамките на националната общност.

Гражданството и е динамична концепция и както Жиру отбелязва „гражданството и демокрацията трябва да бъдат проблематизирани и реконструирани за всяко поколение... училището трябва да помага в несвършващата работа по подготовка на гражданите за самоуправление.“ (9)

Динамиката на концепцията за гражданството не пречи на известна устойчивост в рамките на исторически развити политически култури, които Елазар категоризира като републиканска, етатистка, индивидуалистка, традиционна. (10) Гражданите изпълняват различни роли във всяка от четирите политически култури

В индивидуалистичната култура гражданинът е свободен морален агент. Гражданите запазват правото си да премахнат или да променят управлението, ако не успява постоянно да защитава правата им. Индивидите са свободни да преследват своите интереси, дотогава докато не отричат правата на някой друг.

В рамките на етатистката политическа култура гражданинът е обвързан със задължения субект, от когото се очаква да се подчинява на законите и да учи младите хора да правят същото. Гражданинът може да бъде пасивен и да очаква от управляващите защита и благополучие и да е готов да бъде призван да служи на държавата.

Гражданинът в републиканската култура е изцяло ангажиран в политическия процес и поставя доброто на общността над себе си. Той се подчинява на закона, защото това е неговият закон и участва активно в живота на общността, защото е дълбоко привързан към нея.

При традиционната политическа култура гражданите следват традициите като правила на поведение. Те почитат традициите и искат да ги запазят. От индивида се очаква да бъде конформист и да се подчинява на властта, което води до безпомощност на гражданите при осъществяването на промяна, до незаинтересованост от политическия процес.

Другият важен елемент на гражданството са гражданските норми, които представляват политически ценности, споделяни от хората в дадена общност. В рамките на съвременните демократични общества могат да бъдат разграничени четири катего-

рии на граждански норми – участие, автономност, социален ред и солидарност, които се осъществяват по различен начин в посочените политически култури.

Участието започва с гласуване, което е фундаментален елемент на всяка демокрация, защото без него демокрацията не може да функционира. Но участието също така излиза извън границите на гласуването и се превръща в активно включване на гражданина в групите и в обществото като цяло.

Автономността се отнася към ролята на гражданина да бъде достатъчно информиран за управлението, за да участва ефективно.

Социалният ред означава приемане на държавната власт като част от гражданството.

Солидарността дава представа за концепцията за социално гражданство – загриженост за другите в рамките на общността.

В различните общества тези норми имат различна значимост като също в исторически план наблюдаваме преобладаването на някои от тях. В съвременното общество наблюдаваме преход към активно гражданство, характеризиращо се с участие и автономност, за разлика от по-традиционното гражданство в миналото, при което преобладават нормите, свързани с поддържането на социалния ред, и солидарността. (11)

* * *

Гражданството се характеризира като юридически статут на личността и социален статут. То притежава съответните, социални, икономически и културни измерения (граждански ценности и норми). Гражданство означава принадлежност към дадена общност, каквато обикновено е националната държава. Гражданството е своеобразен договор между индивида и общността, откъдето следват задълженията и правата и на двете страни. Гражданството е ресурсно осигурена длъжност, обикновено в рамките на възможното в дадената държава и в резултат на усилията на самия индивид.

Гражданството е нещо осъзнато, то предполага развита гражданска чувствителност, както и отношение към упражняването му от страна на другите членове на общността.

Гражданството като позиция и длъжност в демократичното общество изисква определен процес на социализация, в основата на който е гражданското образование.

Гражданството поражда идентификация, която се основава на съвместен социален опит, но и на обща история. Гражданството е сложна универсална социална категория, която е присъща на хората от дадена общност, независимо от деленията и бариерите в тази общност, които гражданството надраства – класови, родови, професионални, възрастови.

* * *

Глобализацията на света, световната икономика, мода, забавления, нарастването на световното сътрудничество, изплитането на световната мрежа от отношения между държави, общности, институции и индивиди поставят и въпроса за възможен статут на жителя на планетата като член на световната общност, за съществуването или оформянето на чувство за глобална принадлежност и съзнание, за следване на общи ценности и норми.

В глобалния свят нараства броят на хората, които все по-трудно се вметват само в юрисдикцията на дадена държава. От една страна това са „правещите“ глобализацията – членове на регионални обединения, творци, мениджъри и т.н. а от друга страна – изпитващите влиянието на глобализацията – мигрантите, бежанците, членовете на доскоро изключените от социалния живот малцинства.

Днес наблюдаваме бавното изграждане на отношения, основаващи се върху духовното или професионално родство, общите интереси, общите проблеми, общите заплахи, които надхвърлят рамките на семейството, рода или етнически, религиозни, класови рамки на рамки на социалните групи и общности, както и рамките на националната общност.

В миналото някаква транснационална, международна, космополитна принадлежност е била характерна за малцина – духовни водачи, политически водачи или изгнаници и пътешественици, прекрачващи тесните пространства на огромния неопознат свят. Това малцинство е могло да бъде определяно като космополитите на света.

Днес по нов начин започва да звучи космополитичната идея, според която „гражданството може да се основава не само върху ексклузивното членство в териториална общност, но и на общите правила и принципи, които могат да бъдат привнесени и очертани в различни среди.“ (12)

Имперското обединяване на света, при което възниква наднационално гражданство, принадлежащо на стотици милиони хора с доскоро различна националност, вече е невъзможно. Общото, наднационално гражданство, основано на общо право, но и на силата, на доминацията, не е устойчиво състояние на индивида, нито пък дава устойчиво състояние на общността или институцията, която го налага.

По-важна за съвременето е концепцията на демократичното гражданство, която в национален план се утвърждава във все повече национални общности. Самата идея на демократичното гражданство е позитивна, основана на доброволно приемане на принципи и норми; на изграждане на връзки не само на принадлежност, но и на участие. То преодолява тесните граници на рода, класата, конфесионалната общност, създава далеч по универсално и обхватно чувство на общност и по-многопластово чувство на принадлежност. Както отбелязва Юрген Хабермас „само демократичното гражданство, което не се затваря по даден обособен начин може да павира пътя към глобалното гражданство...държавното гражданство и световното гражданство оформят континуум чиито контури стават поне видими.“ (13)

Друго голямо развитие, което оказва влияние върху формиращата се концепция за глобално гражданство е развитието на идеята за правата на човека. Притежаването на универсални права, които ни правят равни въобще като представители на човешкия род и чието реализиране става глобална цел, предполага в даден момент идеята за глобалното гражданство. Тя може да бъде реализирана като цяло само в свят, където всички сме равни пред един общ закон (изграден върху спазването на правата на човека) и в рамките на едно цялостно общество. Днес са изградени регионални системи за права на човека и в някои страни и региони има голям напредък по отношение на осъществяването им. Целите на хилядолетие за развитие са добър пример за опит за осъществяване на правата на човека в рамките на целия свят, макар и в определени граници.

Така глобализацията, развитието на идеята за демократичното гражданство и идеята за универсални социални, икономически и културни права на човека предпоставят идеята за възникване на нова форма на гражданство в един взаимозависим свят, с пропускливи се граници, с неясни очертания, с голяма мобилност.

* * *

Глобална чувствителност

Адам Смит отбелязва, че „чувствителният европейец ще продължава да хърка, дори и ако сто милиона китайци загинат в земетресения, но ако ще загуби своя малък пръст утре, то той няма да може да заспи.“ (14) Тези думи ни водят до един от ключовите етически проблеми в един взаимозависим свят – проявата на съчувствие, на емпатия, на солидарност, както и оказване на подкрепа на непознати в беда и в нужда.

Същевременно два века след Адам Смит хората наистина реагират на страданията далеч от тях, като започнем от малките деца в училище, които събират средства за пострадали от земетресение в Хаити или в Япония, и стигнем до рок звезди, организиращи концерти за гладуващите или жертвите на епидемии в Субсахарска Африка.

Това са примери на развитие на нова чувствителност и на практики, които надрастват тесния хоризонт на проблемите на рода, на общността, на нацията и се изразяват в разбиране и познавателен интерес, в емоционално приемане, в съпричастност, в емпатия, в солидарност и в променено поведение.

Страданията и бедствията са поводи тази чувствителност да се проявява (както коледните и великденски празници в развитите страни), но и се наблюдава нейното стабилизиране, подсилването ѝ от образованието, от наличието на институции на гражданското общество, но и от действията на държавата. Светът от опасно място, от непознат и ненужен за познаване космос или в най-добрия случай екзотика, се превръща в място за опознаване, за събуждане на интерес, съпричастност и стимули за действия, населено с ближни, а не с чужденци.

„Глобалното съзнание е способност да съпоставяме себе си и хората, обектите и ситуациите, с които влизаме в контакт, с по-широката матрица на заобикалящия свят... Глобалното съзнание поставя Аз-а на глобалната ос на съвременното пространство по начини сравними с историческото съзнание ни слага по оста на времето.“ (15)

Това съзнание и чувствителност се изграждат благодарение на глобализацията, на поставянето на човек в рамките на много по-широки пространствени взаимодействия и на второ място на навлизането на света в малкия свят на отделния човек чрез медиите и мрежата. Фактически съвременният човек е за пръв път в нова ситуация – да бъде информиран и да усеща и преживява връзката си със света.

Глобалното образование подпомага изграждането на това съзнание, като осигурява на младия човек информация за света, учи го да го разбира и му дава възможността в процеса на учене да преживява този свят като изследва неговите проблеми или съдбите на съвременниците си в най-различни части на планетата.

Новостта на глобалното образование е, че поставя младия човек в рамките на съвсем друго пространство. Това не е познатото пространство на местната среда или националното пространство, а неопределеното, неясно, нееднозначно пространство на света. То дава несрещана досега перспектива на света във всичките му измерения в развитие, която е далеч по-динамична и обещаваща от статичната, позната перспектива на нашия национален свят и пространство.

Гарднър пише за три когнитивно афективни способности, които са в основата на глобалната сензитивност. (16)

Глобална сензитивност е нашето съзнаване на местния опит като проява на по-широките развития на планетата. В образованието ние създаваме нов контекст и възможности за съотнасяне на местния, на личния опит. Младият човек започва да мисли в по-широки категории за себе си (като член на световна професионална група (компютърен специалист), като член на движение (еколог), както и за самия опит като част от световни процеси, а не като ограничени в държавата или в общността преживявания.

Глобално разбиране е нашата способност да мислим по гъвкав и информиран начин за световните процеси и проблеми. Това което отличава това разбиране е неговата универсалност, глобалните рамки Подобно е разбирането в природните науки, но при глобалното образование става въпрос за социума, с процесите на трансформация на света, за изследване на възникващите проблеми, за разбиране на процесите в глобален контекст. Кризата е нещо глобално, а не само засягащо мен, семейството, региона, държавата. Глобалното разбиране води и до интерес към глобални решения и евентуално действия за осъществяването им. „В допълнение към сензитивността глобалното съзнание изисква информирано разбиране на съвременните процеси на планетата – а не неосмислено абсорбиране на факти, процеси, продукти и практики, предизвикани от ускорения глобален обмен.“ (17)

Глобален аз – възприемането ни като глобални актьори, чувство за глобална принадлежност, което направлява нашите действия и определя нашите граждански ангажименти Това е новата идея за гражданството, като отношение на човек към глобалния свят, като принадлежащ към него, като свързан с него, като поддържащ положителните развития и инициативи с поведението си.

Глобалното съзнание поставя човек в света и го изправя пред възможността за собствен избор. Личният му път е част от местно определени решения и действия, но и същевременно част от местни действия под влиянието на глобални процеси. Глобалното съзнание обхваща способността да долавяме глобалните измерения на нашия съвременен опит, да изследваме съвременни проблеми, конфликти и възможности и по този начин определя идентичността ни като членове на сложни глобални, политически, социални, икономически и екологични сфери

Гарднър стига до хипотезата, че **индивидите имат повече или по малко стабилни форми на глобално съзнание**– т.е. особени начини на разбиране на променящия се свят и на своето място в него. (18)

При много хора схемата на разбиране не излиза извън локалното обяснение и визия на света, изградени на основата на собствения опит и опита на общността. При други хора имаме до-

минация на идеологически моменти и на абстрактно виждане на света, като се използват схеми като свободен пазар, доминация на елитите, утвърждаване на социализма, класова борба.

За глобалното образование е изключително важно, че тези схеми се формират в средния и в горния курс, ако има целенасочено образование в тази насока. Ако ли не, това глобално съзнание се формира стихийно и обикновено може да приема най-различни форми на виждания за света или най-често е неосъзнатата смес от различни прости вярвания, митове.

Цел на глобалното образование е да се помогне за изграждането на основите на глобално самосъзнание като се набляга върху информираността и разбирането за глобалните процеси и се изгражда разбиране за взаимните зависимости и обвързаности, за осъзнаване своето място в този свят без да се налагат тесни идеологически граници или рамки.

Важна характеристика на този процес е насочването на младия човек към активно обяснение и разбиране на света за разлика от преобладаващото пасивно разбиране при традиционното образование.

Съдържанието и ориентацията на глобалното съзнание варира по отношение на култури, региони, изглеждат различно в различни среди.

В рамките на Европейския съюз съществува действителен наднационален контекст, който прави по-лесно изграждането на глобално съзнание, отколкото в големите национални държави или в малките изолирани или подвластни на национализма държави.

Глобалното съзнание може да даде кохерентност на разкъсаните индивидуални преживявания и концепции, което вече не е по възможностите на националистическата, класова или родова идеология. Глобалното съзнание дава тази възможност, поставя учещите в обединяващи наративи, които им помагат да видят смисъл от всекидневни развития на планетата, и разширява Аз-а извън тесните граници на тук и сега, помага за разкриването на нови аспекти на идентичността им във връзка с другите и с планетата. Съзнанието за състоянието на планетата изисква разбиране за преобладаващите световни условия, развития, тенденции и проблеми, с които се сблъсква световната общност: растеж на населението, миграции, икономичес-

ки неравенства, изтощаване на ресурсите, международни конфликти. Необходимо е познаване на глобалната динамика и разбиране на света като взаимосвързана система, съзнание за глобалната промяна. Друго важно измерение на глобалното съзнание е съзнанието за възможността за избор и свързаната с избора отговорност. Проблемите на избор противопоставят индивидите и нациите като съзнанието и знанието за глобалната система се разширява.

Съществуват няколко равнища на формиране на глобална чувствителност.

На първото равнище се формират нагласи, върху които глобалното образование може да се приложи. В образователен план това е периодът на изследване на проблемите, търсенето на причинните връзки между тях, разбиране за тяхната взаимна зависимост. Това задълбочено изучаване и разбиране за света е моментът, когато се отхвърлят готовите обяснителни схеми, а учениците се ангажират с изследването на проблеми като го правят в рамките на осъществяването на различни проекти. Най-общо моделът за изучаване на собствената страна чрез множество предмети се налага да бъде използван и при изучаването на света.

Втората фаза на развитие на глобалната чувствителност е свързана с развитие на когнитивни умения и на фокусирано внимание. Това означава задълбочено знание на дадена област комбинирано с широка перспектива за света.

В заключителната фаза учещият се развива интегриран възглед за света: „третото равнище се стреми да създаде специфичната картина на света, където географските, физически и лингвистични черти съвпадат в комплексна рамка.“ (19) Това означава че световните перспективи на различните дисциплини трябва да се припокриват благодарение на взаимозависимостта на факти, явления и събития.

Идентичност

Измерението на идентичността е най-проблематичното от измеренията на гражданството. Става въпрос както за индивидуална, така и за колективна идентичност. Гражданската идентичност е тясно свързана със социалната интеграция: „Следовател-

но, това е неизбежно, тъй като субективното чувство на гражданина за принадлежност непременно засяга силата на колективната идентичност на общността.“ (20)

Самата идентичност има различни форми.

Историческата идентичност дава пример, че човек може да надскочи пространствено-времевите граници. Така са конструирани и усвоявани националните идентичности.

За нас от гледна точка на глобалното образование е важна и **пространствената идентичност** – прекриването на физическото пространство на собствения Аз и отношения, за да се реконструира личността в по-широки граници, в отношения с далечни обекти на основата на сходство и родство на интересите, на преживяванията, на човешката съдби.

С развитието на процесите на глобализация се увеличава възможността масово да бъде конструирана глобална идентичност, която ще спомогне излизане на Аз-а извън границите на общността, на нацията. Глобалната идентичност не предполага чувствителност и реагиране при всяка беда и неволя, но означава преди всичко отвореност към другите, изразен познавателен интерес, съпричастност и съчувствие към хора, които не познаваме, загриженост, толерантност към съдбата на далечните, непознатите, различните.

Глобална идентичност се характеризира и с чувство за принадлежност към човешката раса, за усещане и споделяне на проблемите и предизвикателствата, чувство за солидарност и за оказване на подкрепа, за промяна на своето поведение в съответствие с изискванията за живот в общия свят.

„Човешките същества са „създания с близък обсег“, фокусирани върху това, което е социално и географски известно и близко.“ (21)

Появата и развитието на националната държава са свързани с изграждане на национална идентичност, която цели преодоляване на тази краткоплановост на човешкото съществуване. Изграждането на тази идентичност има своята цена. Богатството на света или световното пространство се затваря в определени рамки, изграждането е съпроводено с независещ от индивида процес на изключване, приема се перспективата на националната държава, на мнозинството.

Според Анет Шьонпфлюг „идентичността може да бъде разбрана като тъждественост в смисъл да бъдеш личността, която искаш да бъдеш и тъждественост в смисъл на споделяне на елементи на тъждественост със своята референтна група. Идентичността е главно безсъзнателна и може да стане осъзната чрез преживяването на разликите с другите. ...Идентичността, следователно, притежава две измерения на включване и на изключване.“ (22)

Според Шьонпфлюг в традиционните общества няма описание на идентичността, защото всичко се основава на прекия опит. Референтна група е близката общност, а процесът на социализация протича несъзнателно. Целта е да се придобие увереност за това кой съм аз и това се установява чрез традицията.

В общества с доминираща една култура се развива национална идентичност, която е свързана с културата и езика на мнозинството. Тази идентичност се постига чрез целенасочена социализация при същевременното изключване на други хора и групи. Целта е „империалистическо“ включване или изключване и отричане на другия.

При общества, където се развиват и взаимодействат няколко култури, идентичността се описва като регионална, етническа, религиозна, лингвистична, множествена, хибридна. Няколкото културни общности функционират като отделни култури. Идентичността се развива като целенасочено се определят граници на пространствата на идентичност, за да се осъществи социализацията.

Идентичността в периода към глобално общество се описва често като индивидуална тъждественост. Установяването и развитието на идентичността е в контекста на културна сегментация, но различните култури не са отделени една от друга. Идентичността се постига чрез самоприписване, чрез самоконструиране. (23)

Интересно е описанието на Шолте за последствията от глобализацията за идентичността. Той вижда същевременното съществуване или развитие на най-различни идентичности:

- Умножаване на националните идентичности
- Появяване на малките народи и автохтонни групи

- Поява и изявяване в малка скала на регионалните народи
- Усилване на връзките вътре в диаспорите
- Подкрепа за нетериториалните идентичности
- Усилване на идентифицирането с човешката раса
- Възраждане на идентичността, основана на религиозна вяра особено сред движенията, стремящи се към религиозно обновенение
- Поява на някои класови идентичности
- Развитие на джендър идентичността особено сред женските джендър движения
- Развитие на расова идентичност особено сред цветните народи
- Развитие на глобална младежка култура
- Нарастване ролята на сексуалната ориентация в процеса на конструиране на социална идентичност и на групова принадлежност
- Усилване на хибридизацията
- Много повече плуралистични и смесени идентичности
- Невъзможност за конструиране по комунитарен начин на групова солидарност.“ (24)

Ролята на глобалното образование е важна за развитие на подобни идентичности в ситуация, където индивидът се самоопределя в рамките на непознато широк досега контекст, където прави съзнателни избори на идентификация, където развива множествена идентификация в резултат от различните си роли.

* * *

Глобалният гражданин

Космополитите в древна Гърция твърдели, че всеки индивид по рождение има корени в два свята или две общности – в (космоса или природата) и в полиса (държавата– град).

С ерозията на държавата-град, с навлизането на чуждите империи космополитите били хора, изтръгнати от корените си и търсещи начин да живеят в един свят без предишните трайни очертания и граници. Тази перспектива дала възможност за ново

възприемане на света, за глобален поглед и чувствителност (разбира се, ограничени до рамките на тогавашния гръцки политически космос).

Днес ситуацията наподобява този процес от античността – размиването на граници на държавите, възвръщане на връзката или търсене на връзката с по-широкото – с природата, като дори овладяването на космическото пространство е едно от свидетелствата за изграждане на чувство за глобална общност.

„Космополитизъм означава ерозия на ясните граници, разделящи пазарите, държавите, цивилизациите, религиите, културите, житейските светове на обикновените хора което предполага недоброволно конфронтиране с чуждия друг по цялото земно кълбо.“ (25)

Днес намаляването на ролята на държавата води гражданина към съпреживяване в рамките на местната общност и същевременно в рамките на глобалното – т.е. възниква ново глобално съзнание, определяно от влиянието на глобалните проблеми върху живота в общността, както и от развитието в рамките на света.

Друг ключов елемент на космополитизма е, „че най-висш принцип е човешкото достойнство и добруване и задължението да се предотврати страданието, където и да се случва...така космополитните нагласи могат да бъдат усвоени чрез транснационални социални практики.“ (26)

Към развитие на глобално съзнание води и рисковият характер на глобалното общество. На първо място издигането на мира във висша ценност, породено от рисковете от войната; екологичното съзнание като последица от унищожаването или деградацията на природата; културното глобално съзнание като резултат от взаимното проникване на културите; съзнанието за взаимна връзка и зависимост.

Тъй като нашият интерес е насочен към концепцията или идеята за глобално гражданство, е важно да се посочат някои значими развития, където се реализира идея за наднационално гражданство.

Назад в европейската история развитието на идеята за гражданство продължава векове, докато се ситуира в рамките на националната държава. Отпадането на тесните, често наложени

феодални зависимости, социални, икономически и културни бариери, води установяването на договорни отношения между гражданите в рамките на националното пространство. В основата на създаването на гражданството са национализацията на икономическите, социални и културни процеси с помощта на възникващата силна държава, на правото, на възникналото печатно слово, на създаващото се масово образование и унифициран процес на социализация, както и създаването на националните митове и написването на национална история.

Обединението в рамките на Европейския съюз поставя въпроса за придобиване и осъществяване на второ и то наднационално гражданство – европейското. Процесът на европейско обединение включва обща политика, осъществяване на свободите на движения на граждани, капитали, информация, на общи икономически проекти, опити за решаване на проблеми в рамките на цялата общност, изготвяне на общи планове за развитие. Започва процес на европейска социализация, закрепен чрез специални юридически норми, чрез институциите, чрез осъществяване на проекти, чрез засилена мобилност на гражданите. На практика възниква категорията „европейско гражданство“ и всеки гражданин на страна от ЕС притежава юридически две гражданства – националното и европейско.

Това, което наблюдаваме, е възникването на юридическо гражданство, което означава приемане от страна на гражданина на права, отговорности и задължения, както и от страна на Европейската общност, но то далеч не е така развито и действено като националното гражданство. Що се отнася до другите измерения на гражданството – социални, икономически, културни – те са все още в начална фаза на развитие. В подобна фаза е и развитието на европейска чувствителност, която води към чувство за принадлежност, към изграждане на още една идентификация за европейския гражданин. Въпреки формалното премахване на държавните граници и на продължаващите повече от пет десетилетия усилия за обединение, националното гражданство остава водеща категория.

В рамките на Европейския съюз е важно развитието на регионите, където формално няма възникване на ново гражданство, но жителите на тези региони развиват обща практика, обща чувст-

вителност и идентичност, въпреки че не винаги в тяхната основа са етническа връзка или общ език. Регионалното развитие е друга форма на преодоляване на националната държава и евентуално възникващото гражданство притежава както характеристики на националното гражданство, така и на наднационалното.

Друго значимо явление, което ни навежда до разсъждения за гражданството в съвременния свят, е мобилността. В условията на национални държави тя поражда необходимостта от реално двойно гражданство (дори не винаги то да придобива статута на двойно юридическо гражданство). Факт, че десетки, ако не и стотици милиони хора, днес са формално двойни граждани и което е по-важно за нас придобиват гражданство без да са преминали през ключовия процес на ранна социализация, функционират като членове на новите си общности без да са запознати с тяхната история, митове, ценности; преминават през ускорен процес на социализация за възрастни и усвояват нормите, свързани със социалния ред на новата им общност. Може да се предположи, че в едно далечно бъдеще идеята за глобално гражданство ще съответства в много по-голяма степен на един свят с огромна мобилност и намаляващи прегради. Ако тази идея е осъществима, означава ли това, че светът се преобразува в глобална общност, в която хората ще имат свободата на движение и гарантирани граждански, политически, социални, икономически и културни права в нейните рамки? Светът, разделен на държави със строго охранявани граници, е далеч от подобно развитие. На сегашния етап е реално универсалните права на човека да бъдат осъществени в границите на националната държава или в някакви регионални общности (Европейски съюз). Осъществяването на правата на човека в развитите в икономическо отношение страни следва да бъде съпроводено от общи действия за осигуряването на основни права на човека в страни и в региони, където те са нарушени. Това означава реализиране на принципа на социална справедливост (или на разпределителна справедливост) в рамките на целия свят. Пример за подобно развитие е осъществяването на Целите на хилядолетието за развитие – проект за гарантиране на основни социални, икономически, граждански и културни права чрез оказване помощ, предоставяне на необходимите ресурси или осъществяване на програми. Населението,

гражданите на богатите страни ще трябва да се откажат от ред права, ресурси или да дадат от това, което имат в повече на тези, които се нуждаят. Така в рамките на националните държави може да бъде реализирано глобално гражданство. Бедният жител на Субсахарска Африка става „глобален гражданин“, защото някои от неговите права се осъществяват с помощта на световната общност. Гражданите на богатите жители от богатите държави също могат да бъдат определени като „глобални граждани“, защото те съзнателно дават ресурси, умения, за да могат да реализират други хора извън техните общности правата си. Развитие то на този процес в бъдеще ще води до идеята за глобално гражданство – гарантирането на юридически, социален, икономически и културен статут на жителите на планетата, развитие на чувство за принадлежност, на глобално съзнание, на глобална идентичност. Принадлежността към световната общност ще осигурява гарантирането на реализирането на дадени права – социални, икономически, културни, така както сега принадлежността към Европейския съюз означава осъществяването на тези права за гражданите на страните-членки. На практика подобен процес протича в по-ограничен обсег и при възникване на националното гражданство при много държави, които включват силно диференцирани по различни признаци групи, практически разделени една от друга социално или пространствено, които оказват или получават помощ.

Съществуващите граници и като израз на рестриктивните национални политики по отношение гражданството са пречка за развитието на глобално гражданство, пречка за реализиране на правата на човека. По този начин се затвърдяват неравенствата, богатите държави запазват своите позиции, присвояват неадекватна част от богатствата и запазват по-висок жизнен стандарт за своите граждани. Може да предположим, че днес „гражданството е твърдо към тези отвън и меко към тези, вътре, а границата представлява твърда линия, между тези, които са част от общността на равни граждани и тези, които остават отвън.“ (27)

От друга страна големите миграционни вълни, причинени от неравенствата в света, както и от процеса на глобализация на икономиката, поставят въпроса за по-пропускливи граници, за повишени възможности за придобиване на друго гражданство.

Глобализацията поставя въпроса за статута на жителя на земята в един взаимосвързан свят и националната държава като структура, която дава този статут е все по-неадекватно решение.

Оттук следва и големият спор къде в съвременното общество може да се ситуира гражданството. Дебатът между либералите националисти и постнационалистите се фокусира върху предполагаемия ефект от предлаганите от тях модели върху социалната интеграция. Идеята е гражданството като мрежа от граждански, политически и социални права и като политическа практика „да помогне за произвеждането на желани състояния на идентичност и на принадлежност“ (28) и да функционира като механизъм за интеграция.

Националистите смятат, че интеграция може да бъде постигната само в рамките на обща националност, докато идеята на постнационалистите, че държавата вече не може да изпълнява успешно тази функция и е необходима друга общност, която да осигурява принадлежност и идентичност. „Колективната идентичност на съвременните демократични държави трябва да бъде основана на по-абстрактни и универсални политически и юридически принципи, които се издигат над културните различия. Демократичната връзка с държавата е условна, но не е необходима.“ (29)

На практика това е критика на модела на националната държава, основана на господство на дадено мнозинство. Днешният модел на демократично гражданство се опитва да реши този проблем в рамките на националната държава като се набляга на политическата принадлежност, а не на културната. Демократичната политическа практика се явява стимул за интеграция. „В комплексните общества... абстрактната, юридически конструирана солидарност се възпроизвежда чрез политическо участие“ (30)

За да се осъществи функционирането на обществото и да се реализира гражданството, освен демократичната практика е необходима и социална справедливост. „За да остане източник на солидарност, гражданството трябва да се разглежда като ценен статус, свързан не само с гражданските и с политическите права, но и също с осъществяването на основните социални и културни права.“ (31)

Социалната държава, изградена в развитите западноевропейски общества, отговаря на тези критерии. Демократичната соци-

ална практика е съчетана с реализиране на принципа на социална справедливост чрез осъществяване на социалните и културни права на гражданите. Социалната държава дава модела на проявяване на грижа и чувствителност към другите като изгражда цялостни механизми за реализиране на правата на човека. Вероятно това е и една от възможностите за развитие на бъдещия свят – основан на демократично функциониращи механизми на глобално и на местно равнище и чрез реализирането на правата на човека постигащ принципите на социална справедливост.

Либералните националисти твърдят, че държавните образувания са с изградена във времето устойчива публична култура, по-устойчиви са отколкото се предполага и не е лесно да бъдат променени. „Чувството за нация трябва да бъде разбирано в достатъчно „тънки“ категории, за да се адаптират малцинствата и същевременно да бъде достатъчно „плътно“, за да създава подходящите чувства на солидарност, лоялност и доверие“. (32)

* * *

Глобалното гражданство ще е продукт на бъдещото световно общество. Днес все още, въпреки Международната харта за правата на човека и ред други международни договори, то няма ясни юридически измерения. Поделенията на национални пространства свят изключва създаването на социален и културен статут на гражданина, а политическият му статут също е далеч от това да бъде постигнат при наличието на най-различни политически култури.

Чувството за принадлежност и идентичност остава на национално равнище и дори при космополитите, то е чувство на професионална или класова принадлежност с глобален характер.

Пътят на обединяването на света минава през създаването на обединения на държави, обединения на актьори (капиталисти, работници). Възниква глобална чувствителност към проблемите на света, към рисковете на развитието, но тя не се развива в глобална солидарност за решаване на тези проблеми. Развива се чувствителност към хората в беда и нужда, но не се развива разбиране за решаване на проблемите им на основата на глобална социална справедливост. Светът е далеч от изграждането на дого-

ворна основа за своето обединение за справяне с проблемите и със социалната несправедливост, а и ресурсната основа за справяне с проблемите (отделяне на 0,7% от brutния продукт на развитите държави за оказване на помощ) не е достатъчна.

Глобализацията на света, глобализацията на рисковете и проблемите, глобализацията на несправедливостта изискват обща политика, общи структури за решаване, общ статус на жителите на планетата, а засега отговорите са в рамките на реакции на крайни ситуации, на палиативни решения, на нетрайни политически действия.

* * *

Нека накрая се спрем на някои определения на глобалното гражданство в литературата, посветена на глобалното образование.

В повечето от тях глобалното гражданство е определено като процесът на глобално учене или глобално образование.

„Глобалното гражданство е притежаване на знания, умения и разбиране на концепциите и институциите, необходими за да се стане информиран, активен, отговорен гражданин:

Развитие на умения за оценка на информация и за различни гледни точки по отношение на глобалните проблеми чрез медиите и други източници

Учене за институциите, декларацията и договорите и ролята на групите, неправителствените организации и правителствата при решаването на глобалните проблеми. Развитие на разбиране как и къде се взимат ключовите решения. Оценяване, че възгледите и загрижеността на младите хора имат значение и че са изслушвани, както и възможности за предприемане на отговорно действие, което може да повлияе и да засегне глобалните проблеми.

Оценяване на глобалния контекст на местните и на националните проблеми и решения на личността и на обществено равнище.

Разбиране ролята на езика, мястото, религиите, в своята идентичност и в идентичността на другите.“ (33)

Оксфам определя глобалното гражданство като глобално самосъзнание:

„Глобалният гражданин съзнава широкия свят и има съзнание за своята роля като гражданин в света; уважава и цени различия; желае да направи света по-справедливо и устойчиво място; носи отговорност за действията си.“ (34)

По глобален е моделът, предложен от Титус Александър: Глобалното гражданство може да бъде определено с девет различни, но взаимно-зависими елементи

- ◆ членство, чувство за принадлежност и на приемане от другите като пълноценен и пълноправен член на обществото;
- ◆ чувство за лична власт – самооценка и умения да излага собственото мнение и да предприема действия;
- ◆ демократични ценности – свобода, справедливост, социална справедливост, уважение към демокрацията и културното многообразие;
- ◆ политически права и права на човека – законови норми и регулиране, които поддържат ценностите, свързани с гражданството;
- ◆ гражданска включеност и отговорност – активно гражданство, което отразява права, задължения и отговорности в противовес на пасивното гражданство;
- ◆ отчетност – наличие на системи за мониторинг на действията, когато е необходимо;
- ◆ знания и умения – всеки трябва да има знания и умения, необходими да се изпълнява пълноценна и активна роля в обществото;
- ◆ участие – възможности за включване в процеса на демократично вземане на решения на съответните равнища;
- ◆ конституция – съгласувана или неписана мрежа от правила, въз основа на които обществото функционира на локално, национално или глобално равнище.“ (35)

„Активното глобално гражданство овластява хората да участват в публичните дела, усилва гражданското общество и благоприятства живата демокрация. То усилва активното включване на гражданите и ангажираността им за социална промяна в рамките на техните местни общности. То стимулира чувството за глобално гражданство и съвместна отговорност на глобалното равнище

на световното общество“ . (36) Основни ценности и нагласи на отговорния глобален гражданин са:“ само– оценка, доверие в себе си, самоуважение и уважение на другите, социална отговорност, екологична отговорност, визионерски нагласи, проактивно и участническо членство в общността, солидарност.“ (37)

Както се вижда концепциите или са екстраполация на съществуващите национални концепции за гражданство или са опит то да бъде представено като динамичен процес, на присвояване на знания, на изграждане на нагласи, на участие в управлението и в осъществяването на социални политики. По подобен начин могат да бъдат характеризирани само малцина активисти на граждански организации и членове на политическата общност. Очевидно е отсъствието на юридически или социален статут на глобалното гражданство.

Затова е и естествено по-скоро наблягането на визията на глобалния гражданин и на негови характеристики или това, което той би следвало да усвои в процеса на учене и социализация.

* * *

Тези оформящи се елементи на глобално гражданство се проявяват в твърде различна степен за различните страни или региони по света. По един начин се развива чувството за разбиране и принадлежност, за солидарност, за оказване на помощ в страни с отворени икономики, с връзки с другите, като например западноевропейските страни, а въобще е трудно да се отбележи развитието на тези нагласи в изолирани или маргинализирани страни от Африка и от Азия, например.

Както и по времето на Адам Смит глобалното гражданство остава до голяма степен европейска идея, свързана с високоразвитите капиталистически общества, която постепенно в периода на глобализация започва ускорено да обхваща различни групи и слоеве на населението.

Днес основа на глобалното гражданство е не само капиталистическият начин на производство и глобалната експанзия на капитала, но най-вече общите проблеми, които възникват – екологични, здравни, икономически, нарастване на населението, крайност на ресурсите.

Глобалността на съзнанието и на разбирането за света не води автоматично да проактивни нагласи и до действия, до изграждане на световни мрежи.

Глобални действия могат да бъдат предизвикани от глобални опасности. Епидемиите предизвикват по-скоро координирани държавни реакции, а замърсяването не е видимо и се сблъсква с различните национални концепции за развитие.

Затова глобализацията на глобалното съзнание се разпространява по-няколко начина.

На първо място капиталистическата глобализация в икономиката – създаване на огромни маси от хора в едно и също положение, но се глобализира съзнанието на част от капиталистическата класа.

Глобализацията на демократичния ред: създаването на институции, на механизми за участие, които трансформират съзнанието и начините на активност на хората. Тези институции дават възможност да бъдат политически активни и за включване на големи маси от хора (и най-вече образованите) за справяне с проблемите. Този ред дава възможност и за изграждане на солидарност, съпричастност решаване на проблемите на национално равнище, но и е пролог към решаване на проблеми на международно равнище.

Културната глобализация е другата трансформираща сила, създаваща по цял свят маси от хора с подобни вкусове, носеща със себе си упражняването на универсален език, даваща възможност за пренасяне на различни ценности. От една страна, това е процес, който по принцип е в сферата на потреблението и консуматорите не стават сила за промяна. От друга страна, това е процес преди всичко, свързан с младите хора и им дава възможност да излязат извън тесните граници на своя свят.

Важна е и ролята на международното гражданско общество. „Глобалната демокрация става мислима, когато се фокусираме върху развитието на транснационалното гражданско общество, повече отколкото върху налагането на представителни институции на глобално равнище.“ В отговор трябва да се отбележи, че такива мрежи се образуват около обща идеология или концепция за доброто (околна среда; права на туземните населения; критика на неолибералните форми на глобализация и т.н), които

служат като функционален еквивалент на общ език. По-важното е, че тези мрежи са съставени от доброволни организации, организирани около споделени интереси и не са сурогат на политическа общност, която действа, за да изпълни исканията на групите и организациите на гражданското общество.“ (38)

Статусът на гражданите в тези транснационални организации е по-особен – като глобално съзнание, принадлежност, дори и като юридически статут (носители на права) и като социален и културен статут се доближава до концепцията на гражданството. Още повече този статут е легитимиран чрез влизането в отношения с националните и транснационални политически институции и агенции.

Независимо от всичко, идеята за глобално гражданство остава идея на западната цивилизация, с господстващо все още положение в света, и най-вече идея, намираща привърженици в развитата част на Европейския съюз, в бившите колониални страни и в страните, достигнали висока степен на развитие и на удовлетворяване на базисните потребности.

За тях това е идея не толкова за приобщаване на света към Европа или подчиняването му на някакъв социално-икономически и културен капитализъм, а до голяма степен развитието на съзнанието на съвременния човек, с достъп до мрежата, със задоволени базисни потребности, който търси начини да осмисли съществуването си и който проектира своето съществуване на фона на световните развития.

За Африка, намираща се на обратния полюс на развитие, ситуацията е парадоксална. От една страна маргинализирането на континента, на отделните страни, водят до маргинализиране на населението. Борбата за преживяване е ключова и поглъща усилията на огромна част от населението. Откъснатостта от световните развития не дава шансове за развиване на глобално съзнание. Ситуацията на длъжник и нуждаещ се от помощ, или ситуацията вече на заучена безпомощност не предполага нито солидарност, нито съпричастност към проблемите. Егоизмът на длъжника е егоизмът на оцеляващия. Развива се съзнанието, че светът и по-специално богатият свят е длъжен, но в никакъв случай не и съзнанието за партньорство. Приемането на глобалната култура е повърхностно, няма достатъчно връзки и мрежи за изграждане на съпричаст-

ност. Дори епидемиите не могат да надхвърлят равнището на борба за спасяване и оцеляване и да развият мрежите на солидарност. В национален план периодът е на развитие на националните държави, на разпадане или реструктуриране на родови и други традиционни връзки и зависимости.

При най-голямата глобализационна сила САЩ се наблюдава парадоксален процес. От една страна страната е в основата на икономическа, културна, политическа глобализация, които се опитва да утвърждава често силово. Същевременно се наблюдава традиционният стремеж към изолационизъм обединяване около национални ценности, липса на съпричастност и заинтересованост от световните развития.

При развиващите се големи икономики (Китай, Бразилия, Индонезия, Индия) на преден план излиза национализмът, а развитието се използва преди всичко за реализиране на национални цели.

Така глобалното гражданство в момента има статут на визия, на идеал, на образователна цел, въпреки че не може да се подценява и ролята, която то играе в преобразуванията и отговорите на процеса на глобализация в нашия свят.

Бележки

1. Mark B.Salter, *Borders, Pasports and Global Mobility*, Globalization studies, Routledge, 2011, p.517
2. Dominique Leydet, *Citizenship*, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.
3. Dominique Leydet, *Citizenship*, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.
4. Dominique Leydet, *Citizenship*, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.
5. Dominique Leydet, *Citizenship*, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.
6. Dominique Leydet, *Citizenship*, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.
7. Michael Walzer, *Spheres of Justice*, New York, Basic Books, 1989, p.214
8. Dominique Leydet, *Citizenship*, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.

9. Dominique Girout, Civic Education.
10. Stephen Schechter, Exploring political ideas, CQ Press, 2010.
11. Stephen Schechter, Exploring political ideas, CQ Press, 2010.
12. Globalization studies, Routledge, 2011. p.255
13. Globalization studies, Routledge, 2011. p.255
14. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, Brussels, 2011. p.8
15. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, Brussels, 2011. p. 11
16. Howard Gardner, From Teaching Globalization to nurturing global consciousness, in Learning in the Global Era, Institute of California press, 2007. p.59
17. Howard Gardner, From Teaching Globalization to nurturing global consciousness, in Learning in the Global Era, Institute of California press, 2007. p.60
18. Howard Gardner, From Teaching Globalization to nurturing global consciousness, in Learning in the Global Era, Institute of California press, 2007. p.63
19. Haavenson et. al.,1998/99, p. 43.
20. Carens, Aliens and Citizens. The case for open borders. The Review of Politic, 49, 2000. p.166
21. Anette Scheunpflug,, Identity and Ethics in Global Education, in Becoming a Global Citizen, Finnish Board of National Education, 2012. p.32
22. Anette Scheunpflug,, Identity and Ethics in Global Education, in Becoming a Global Citizen, Finnish Board of National Education, 2012. p.31
23. Anette Scheunpflug,, Identity and Ethics in Global Education, in Becoming a Global Citizen, Finnish Board of National Education, 2012. p.35
24. Aarn Scholte, Globalizacja, Warszawa, 2010.
25. Globalization studies, Routledge, Routledge, 2011. p. 636
26. Globalization studies, Routledge, 2011. p. 641
27. Linda Bosniak, The Citizen and the Alien. Dilemmas of Contemporary Membership, Princeton University Press, 2006, p.4
28. Dominique Leydet, Citizenship, in Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2011.
29. Jurgen Habermas, The inclusion of the other. MIT Press, 1998. p.132

30. Jurgen Habermas, *The Postnational Constellation. Political Essays*, MIT Press, 2001.p.76
31. Jurgen Habermas, *The inclusion of the other*. MIT Press, 1998.p.118–119.
32. Dominique Leydet, *Citizenship*, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.
33. *Development Education Association*, 2006.
34. OXFAM, 2008.
35. Титус Александър, *Образование за глобално гражданство*, Център „Отворено образование“, София, 2009
36. Reflection Tool 3, in *A Journey to Quality Development Education*, Brussels, 2011.
37. Reflection Tool 3, in *A Journey to Quality Development Education*, Brussels, 2011.
38. *Global Education Guidelines*, North – South Centre, Council of Europe, Lisbon, 2009.
39. Dominique Leydet, *Citizenship*, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.

ГЛОБАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

„Образованието е обявено за ключ към по-устойчиво общество, но всекидневно то участва във възпроизвеждането на неустойчиво общество... Устойчивостта е обещаваща метафора за историческа и необходима структурна и личностна трансформация“

Стивън Стърлинг,
ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ПРОМЯНА, 2001 г.

„Образованието следва да бъде насочено към пълно развитие на човешката личност и към засилване зачитането на правата на човека и на основните свободи. То трябва да утвърждава разбиране, толерантност и дружба между всички нации, расови и религиозни групи и да допринася за дейностите на ООН за поддържане на мира.“ (1)

Това е едно от посланията на този пророчески документ, чиято сила идва от общото желание да се остави в миналото светът на насилието и войните. Световните войни парадоксално засилват идеята за световното обединение, за неговата необходимост, но и за основаването му на принципите на зачитането на личността, на достойнството и на развитието на всеки човек. Човек се превръща в част от възможно най-широка общност – света. Образованието следва да отразява развитието и процесите в глобализиращия се свят. Както навремето националното измерение на образованието е ключово, днес международното измерение става все по-важно.

С този документ образованието се определя като глобално. Неговата цел надминава тесните хоризонти на развитието на личността в рамките на общността, нацията или придобиването на умения за справяне с конкретните предизвикателства във всекидневието.

Новото образование не цели изучаването на света като обект, а на света като частица от който е и учещият се, света като място за неговата реализация и развитие.

„Изискванията за обучение и учене в глобалната общност включват четири области:

- развитие на разбиране за биосферата или за земята като система, която е тотално жива или от която ние сме част;
- учене за нашата роля в социалната сфера на израстващата глобална общност с нейните различни култури, перспективи и възгледи;
- разбиране за нашето място във времето, нашата връзка с дълбокото минало и с еволюцията, която предстои;
- морално-духовното развитие на всеки индивид, с отговорност към другите по отношение на цялата земна общност.“ (2)

Разбирането за света като глобален изисква и глобално образование.

Затова може и да разглеждаме съвременното образование като опит да намери рамката за учене, за развитие на индивида като част от един глобализиращ се свят. В този смисъл глобалното образование е нова характеристика и предизвикателство за образованието.

Само така може да разберем и финландския призив за глобално образование:

„Образованието трябва да постави глобалното образование в центъра на ученето, ако ще бъде определяно като качествено образование...Глобалното образование играе ключова роля за подобряването на националните образователни системи, за развитието на учебните програми, за образованието на учители, за подобряването на училищните практики и култура, за развитието на образователната среда.“ (3)

В този широк план, който очертава бъдещето на образователното развитие, намираме и ключовите теми на глобалното образование – светът в неговата цялост, взаимосвързаност, светът като процес на развитие, светът като резултат от обединените човешки усилия и действия и мястото на човек в този нов свят, както и придобиването на умения за живот в него.

Глобализацията поставя въпроса отново за развитието на света като цяло. Възгледът за глобализирания свят предпоставя разбиране на основните тенденции в неговото развитие и за перспективите му.

Днес, за разлика от миналото, отсъстват големите теории и схеми за развитието, но се разглеждат и изследват различни тенденции в най-различните области на социалния живот, както и в най-различни региони и общности по Земята. Ако приемем, че глобализацията на света е характерна черта на нашето време, то е все по-трудно да се изграждат модели на стабилно или устойчиво развитие в границите на националната общност.

Процесът на демократизация на света и по-лесното изграждане на световен икономически, а и политически ред предпоставят идеи за наднационално развитие. Нарастването на народонаселението и на миграциите, процесът на технологично развитие, процесът на изчерпване на крайните ресурси и процесите на замърсяване на природата определят новите рамки на развитието в глобален план.

За нови идеи за развитието влияят процесът на взаимопроникване и едновременно развитие на отделните култури; реализирането на правата на човека и свързаните процеси на преодоляване на дискриминацията, овластяването на малцинствата. Процесът на сътрудничество и оказване на подкрепа за преодоляване на неравномерното развитие или на изоставането в развитието също премества фокуса към проблемите на глобалното развитие. Добър пример за глобален подход и планиране на развитието са Целите на хилядолетието за развитие, които за пръв път предпоставят реализиране на развитие в ключови области като увеличаване на благосъстоянието, борба с болести и епидемии, постигане на по-чиста природна среда, развитие на междучовешките отношения чрез преодоляване на дискриминацията и на основата на осъществяването и зачитането на правата на човека.

В резултат на глобалните развития се утвърждават нови идеи за глобална етика и за реализиране в световен план на принципа за социална справедливост. Засилва се процесът на обединяване на активистите на планетата или на представителите на световното гражданско общество. Оформя се нова, този път не нацио-

нална, а глобална принадлежност, развива се глобална чувствителност и глобално съзнание, което разглежда развитието като процес, прекриващ границите на националните общности.

Това съзнание и чувствителност са още повече усилвани от вече глобалните рискове и опасности, които заплашват света и неговите обитатели.

Така може да определим и глобалното образование като образование за световните тенденции и проблеми в развитието или образование за глобално развитие.

Предмет на глобалното образование са развитието на отношенията между хората, между общностите и формите на това развитие, както и принципите и ценностите на човек по отношение на развитието. Това са проблемите и темите, свързани със осъществяването на социална справедливост, за взаимопомощта, солидарността, толерантността, отговорността, като необходими отношения за реализиране на правата на човека.

Друга характеристика на глобалното образование, и в това е неговият нов, активистки характер, е темата за човека в този свят, за неговите действия, умения, начин на живот, но и за неговата отговорност за този свят, за изграждането на активни нагласи, които да го правят като част от промяната (по израза на Махатма Ганди).

Цел на глобалното образование е изграждането на чувствителност и на разбиране за света, за неговото развитие и проблеми, изграждането на чувство за принадлежност към този свят, за съпричастност с хората, за нашата взаимна зависимост от глобалните проблеми и от глобалните рискове, които влияят върху живота и за необходимостта за изграждането на активна позиция за решаването на тези проблеми.

Това, което ние определяме често като активно гражданство, е цел на образованието, на процеса на социализация в рамките на националното общество. В рамките на света нямаме нито юридически дефинирана глобална общност, нито гражданство. В този смисъл цел на глобалното образование е изграждането на нагласи и компетенции, характерни за активното гражданство – чувствителност към проблемите на света, разбиране за функционирането на глобалното общество, съпричастност, солидарност, готовност за оказване на помощ на хора в неравностойно поло-

жение (с нарушени права), които не принадлежат към нашите общности и мрежи.

В Европа се достига до разбирането за глобално образование като съсредоточаване върху изучаване на глобалните проблеми, изследване усвояване и на основните правни документи, характеризиращи света, познаване и разбиране действието на наднационалните институции, изграждане на нагласи за солидарност, отговорност, оказване на помощ, загриженост, както и търсене на възможности за включване на младия човек в действия, утвърждаващи тези нагласи.

Глобалното образование е в изучаване и разбиране на глобалните проблеми, пред които човечеството се изправя, като се предполага, че в този процес се развива глобално съзнание, изгражда глобална чувствителност и се формира идентичност за общородова принадлежност.

Доколко и как се развива предметът и докъде стига в утвърждаването на тези образователни идеи зависи от отделната страна.

По-интересен е случая с Европа, където се развива наднационална общност и съответно се търси изграждането на глобални, общеевропейски нагласи и изследването на законови норми и рамки на европейската общност. В други държави глобалното образование е част от гражданското образование, а на трети места глобалното образование не е област или идея, отразена достатъчно в образователните програми.

Разбира се, темите на глобално образование и до днес имат своето място в образованието, но първо се изучават в рамките на отделни предметни области и не винаги във взаимовръзка като по този начин идеята за глобализацията се губи в остарелите предметни делени или статични учебни програми.

* * *

Образование за развитие

„Образованието трябва да развива способността да се цени свободата... Това означава да се образуват гражданите за решаване на трудни и неясни ситуации, да се изграждат у тях умения за автономност и индивидуална отговорност. Това е свързано с

оценяването на гражданското включване и на способността за изграждане на връзки с другите хора за решаване на проблеми и за действия за постигане на справедливо, демократично и мирно общество.“ (4)

Идеята за образование за граждани, които да живеят в глобализиращо се, мирно и демократично общество, основано на социалната справедливост, днес вече е част от разбирането за съвременно образование.

Тъй като светът е далеч от осъществяването на идеята за социална справедливост, а правата на човека са далеч от реализирането им в повечето общества, отново се възражда идеята за социална промяна в глобален план. В този смисъл и образованието става образование за развитие, развитие което променя живота на човека, но и живота на общностите и на целия свят.

Разбира се, в образованието се учат възможно опростени схеми на развитие на света и вероятността това да са знания, основани не на науката, а произтичащи от идеологически концепции, е твърде голяма.

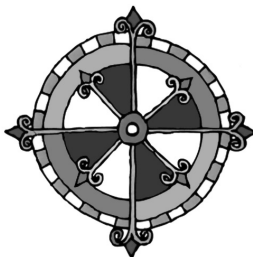
Схемата, предложена от ДЕАР, дава представа за цялостния процес на развитието:

Природни

Това са въпроси за околната среда – енергия, въздух, почва, живите същества и техните взаимоотношения. Това са въпроси за естествена-та околна среда.

Кой решава?

Това са въпроси за властта, кой прави избори и кой решава, както и какво се случва; кой печели и кой губи от тези решения и на каква цена?

Икономически

Това са въпроси за парите, търговията, собствеността, пазара.

Социални

Това са въпроси за хората, за техните традиции, култура и начин на живот. Те включват въпроси как расата, уврежданията, класата и възрастта засягат социалните отношения

Компасът „Розетка за развитие“ (основаващ се на четирите посоки на света – Север, Юг, Изток, Запад) се фокусира върху четири области. Той дава възможност да се изследва даден проблем от различни гледни точки. (5)

Развитието е противоречив, неравномерен процес, водещ до нови деления, социална несправедливост, конфликти и противопоставяния по различни оси: Север-Юг, бедни– богати общества, новоразвиващи се страни – стари индустриални общества, общества с достъп до информация и непритежаващи достъп.

Този процес може да продължава в тази посока и да доведе до един взривоопасен свят, но развитието може да протича и друго-яче. За това цел на образованието за развитие е ученето за пътищата, необходими за постигане на справедлив свят, за разбиране на проблемите и пречките пред неговото осъществяване, както и подготовка за активен живот в този взаимозависим свят, за отговорно поведение като гражданин на света, а не само на собствената общност или държава. В този смисъл развитието е за хората, които правят избори, основани на ценности, за качеството на живота.

Ако предположим, че светът ще се развива като се утвърждават съществуващите деления и неравенства, тогава няма необходимост от образование за развитие, а образованието ще цели човек да учи как да живее и да бъде част от един несправедлив свят. Така и образованието в миналото е образование за един подреден свят на неравенства, а гражданското образование е образование за един справедлив свят, основан на правата на човека.

Според Английската асоциация за развитие:

„Образованието за развитие е процес на продължаващо учене – учене за цял живот

- Анализира връзките между „развитите страни от Севера и тези „в процес на развитие“ от Юга като помага на хората да разберат връзките между техния живот и живота на хората по света;
- Установява и насърчава общото разбиране на икономически, социални, политически и образователни фактори, които влияят върху живота им;
- Развива умения, нагласи и ценности за помагане на хората

да работят заедно, да действат за промени и да имат контрол върху живота си;

- То работи за постигане на по-справедлив и устойчив свят, в който властта и ресурсите са по-справедливо разпределени.“ (6)

Цели на образованието за развитие са: „повишаване на чувствителността и разбирането за това как глобалните проблеми засягат всекидневието на индивидите и обществата, и как всички ние можем и влияем върху глобалното.

Да подготви индивида за живот в настоящия взаимосвързан и променящ се свят.

Намерението е да се насочват учещите се да разбират проблемите на сегашния свят, да изграждат собствено мнение за тези проблеми и да развиват умения да решават тези проблеми.

Образованието за развитие поощрява пълното участие на всички граждани в борбата за изкореняване на бедността и в борбата против изключването. То се стреми да повлияе националните и международни политики по отношение на тяхната социална справедливост, устойчивост от икономическа, социална и екологична гледна точка и тяхното основаване на правата на човека.“ (7)

Определението на група от неправителствени организации, обединени под името Concord е: „Образованието за развитие представлява активен процес на учене, основан на ценностите на солидарност, равенство, включване и сътрудничество. То дава възможност на хората да преминават от чувствителност към приоритетите на международното развитие и от устойчиво човешко развитие през разбиране на причините и ефектите на глобалните проблеми към активно и информирано лично включване.“ (8) Определението на ДЕАР е насочено към характера на процеса на образование за развитие. „Образованието за развитие е трансформационен, участнически процес на учене. Това е процес на учене, който дава възможност на участващите в него, да развият значимо разбиране и умения за промяна и изисква творчество и динамика. Неговите методологии са активни и ориентирани към учещия, участнически и фасилитиращи, ориентирани към диалог и основани на преживяванията, те включват множество перспективи и целят овластяването на учещия.“ (9) При определе-

нието на Европейския консенсус за развитие се набляга на взаимосвързаността на различни перспективи в образованието за развитие, на личната, местната и глобалната, което го прави уникален вид образование. Самият характер на глобалното образование прави невъзможно затварянето му в някакви определени граници или вид образование, което е и негова съществена черта и го прави особено важно в условията на въвеждане на концепцията за учене за цял живот. „Цел на образованието за развитие и на повишаването на чувствителността е да се даде възможност на всяка личност в Европа да има достъп за цял живот до възможности за повишаване на чувствителността и за разбиране на проблемите на глобалното развитие и за тяхното местно и личностно значение.“ (10)

Голямата неправителствена организация Оксфам обвързва образованието за развитие с образованието за глобално гражданство, което цели:

„1. Да се дадат преживявания, за да може да се осъществят промени чрез действия.

2. Да се развиват умения за изследване, участие, рефлексия.

3. Да се развива разбиране за света като глобална общност и да се обсъждат политическите, икономическите, екологичните и социалните последици от този факт.“ (11)

Заключителното определение на образование за развитие на Обединените нации е „образователен процес, който цели“ да даде възможност на хората да участват в развитието на тяхната общност, нация и свят като цяло. Такова участие предполага критическо съзнание за местните, национални и глобални ситуации, основано на разбирането на социалните, икономическите и политическите процеси...то се отнася за проблеми на правата на човека, достойнството, социалната справедливост в развитите и в развиващите се страни. То се отнася към причините на неразвитието и на утвърждаването на разбиране за това какво представлява развитието, за това как различните страни осъществяват развитието и за пътят за постигане на нов международен и икономически ред.“ (12)

Основните елементи на образованието за развитие – определяне развитието като процес на изграждане на един справедлив, свят на всички хора, като те допринасят за подобно развитие. В

този процес човек утвърждава личността си, развива глобално съзнание и глобална чувствителност. Едни от главните особености на образованието за развитие е справянето с процеса на недоразвитие чрез оказване на помощ. Реализирането на правата на човека е основен критерий за развитието.

Моделът на образование за развитие включва: развитие на глобална чувствителност, обединяване на всички видове социално образование с елемент на глобалност, критично изследване на съществуващия свят и проблемите му, действия за постигане на свят, основан на справедливост и права на човека.

* * *

Глобално образование

По време на първия конгрес по глобално образование в Маастрихт през 2002 г. се дава следното определение: „Глобалното образование е образование, което отваря очите и умовете на хората към реалностите на глобализирания свят и ги подбужда да доведат до свят на по-голяма справедливост и права на човека за всички. Глобалното образование се разбира като обхващащо образованието за развитие, образованието за права на човека, образованието за устойчивост, образованието за мир и за предотвратяване на конфликти и межкултурното образование, като е глобално измерение на образованието за гражданство.“ (13)

Това определение е пример за широко разбиране за глобалното образование. Подобно определение дава възможност за в бъдеще за изграждане на цялостна предметна област, която да търси глобалните измерения и на другите видове образование като межкултурно образование, права на човека, решаване на конфликти, екологично образование. Тъй като е твърде широко, то трудно може да бъде операционализирано и да намери място в учебните програми.

В определението от Маастрихт, а и в почти всички други определения, се набляга на ценностния и практически аспекти на глобалното образование. Това е образование, което не само дава знания за света, за проблемите му, но и изгражда нагласи у уче-

ция за действие и за поведение, допринасящо за установяване на един бъдещ по-добър свят

Центърът „Север-Юг“ към Съвета на Европа разглежда глобалното образование: „като холистично образование, което изследва увеличаващата се взаимна зависимост между локалните и глобалната реалности. То цели развитието на учещи се общности, в които практикуващите са поощрявани да работят кооперативно и да развиват умения за участническо глобално гражданство.

Глобалното образование цели да даде възможност на участниците да се изправят пред световните проблеми. То внася културно, художествено и етическо знание и компетенции в учебните програми, твърде често подчинени на адаптацията на учещите се на изискванията на националния или на международния трудов пазар. Чрез внасянето на тези компетенции, основани на хуманността, то се превръща в процес на индивидуален и колективен растеж, който позволява трансформация и само-трансформация, при която придобиването на оперативни и емоционални компетенции за анализиране и критическо осмисляне на реалността, прави възможно за учещите се превръщането им в активни социални агенти.“ (14)

Посочените в това определение характеристики показват новите измерения на гражданското и на глобалното образование: групово учене, учене основано на опита и свързано с осъществяването на ред дейности; целта учещият да се превърне в агент на промяната; ценностният аспект на образованието, а не само залагането на придобиването на инструментални знания; обвързването на локалното и глобалното, на опита от живота в общността с развитието в глобалния свят.

Активисткият момент в глобалното образование е ясно изразен в мнозинството от определенията. Както се посочва „ние трябва да кажем ясно, че освен образователният характер, крайната цел на образование за развитие и повишаване на чувствителността е политическа.“ (15)

Нашето знание за развитието на света, за перспективите на развитието, за изграждането на свят, основан на реализирането на правата на човека и на социална справедливост, има силно идеологически характер и предполага участие или съпричастност към определен вид обществени политики.

„Крайна цел на образованието за развитие и повишаване на чувствителността е да се развият ценности, основани на познаването на глобалните проблеми и значими умения, за да се изградят нагласи за отговорно глобално гражданство на индивидуално и колективно равнище.“ (16)

Друга част от определенията наблягат на глобалното образование „като етичен и образователен императив във времена на неравномерна глобализация, който се характеризира с комплексност, несигурност, неравенство и разнообразие... и е против образователните цели, основани на етноцентрични, аисторични, деполитизирани и патерналистични предположения.“ (17)

„Като определяме глобалното образование като учене за процесите, възприятията, отношенията и протичането между трите сфери: на аз-а, на другия и на локалния и глобалния контексти...глобалното образование може да бъде разглеждано като родово понятие за други образователни потоци, свързани с различни сфери, като например, образование за устойчивост, екологично образование, образование за мир, образование за права на човека, образование за развитие (свързано с глобалната– локалната сфери), интеркултурно и междукултурно образование и образование за глобално гражданство, (свързано със сферите на аз-а и другите)... централна задача на глобалното образование е да помага на учещите за да се ангажират с проблемите на взаимна зависимост и социална промяна. Глобалното образование трябва да помага на учещите се да правят информирани и отговорни избори за тяхното влияние и принос като глобални граждани в глобалния и локалния контексти.“ (18)

Глобалното образование възниква в момент, когато социалното образование в училище се диференцира в най-различни направления: екологично образование, междукултурно образование, образование за права на човека, образование за решаване на конфликти, образование за устойчиво развитие. Различните аспекти на социалния живот се превръщат в предмет на развитие на образователни програми.

Самото понятие глобално образование предполага изучаване света не само в неговата глобалност, но и като взаимодействие между хора, принадлежащи към различни култури. Глобализи-

рането на света означава засилено взаимодействие между културите и естествено успешното развитие на глобализацията означава ефективно взаимодействие. Процесите на межкултурна унификация и на развитие на отделните култури предполагат, че младият човек, а и всеки жител на планетата, трябва да придобие компетенции за живот в межкултурна среда, да развие толерантност, разбиране и солидарност, както и умения за сътрудничество. „Обща цел на европейската година за межкултурен диалог е за допринасяне на повишаване чувствителността на тези живеещи в ЕС, и особено на младите хора, за значението за развитието на активно европейско гражданство, което е отворено към света, зачита културното разнообразие и за основава на общите европейски ценности.“ (19)

Естествена е връзката на глобалното образование с образованието за демократично гражданство. Въпреки националния характер на образованието за демократично гражданство е ясно, че то е концепцията, появила се и развита в европейското пространство и затова има много сходни черти с глобалното образование. „Образованието за демократично гражданство означава образование, обучение, тренинг, разпространяване, информация, практики и дейности, които целят участниците да придобият знания, умения и разбиране, да ги овластят, за да осъществяват и защитават своите демократични права и отговорности в обществото, да оценяват разнообразието и да играят активна роля в демократичния живот с оглед поощряването и защитата на демокрацията и на върховенството на закона.“ (20)

Очевидна е и връзката на глобалното образование с екологичното образование, а изследването на екологичните проблеми във връзката им с останалите глобални проблеми и изследването на физическата сфера на нашия живот, е сред основните теми на глобалното образование.

По-важна е връзката на глобалното образование с образованието за устойчиво развитие. „Образованието за устойчиво развитие дава възможност на хората да развиват знание, ценности и умения, за да участват в решения за начина по който правим нещата индивидуално и колективно, локално и глобално, които ще подобрят качеството на живот сега без да увреждаме планетата за в бъдеще.“ (21)

ЮНЕСКО предлага образованието за устойчиво развитие да се характеризира с шест измерения. То е междупредметно и цялостно; ценностно определено; потиква критическото мислене и решаване на проблеми; използва широк диапазон от методи, дейности и медии; стимулира участническото взимане на решения; обръща се към локалните, както и към глобалните проблеми като използва език(ци), които учещите се използват.

Рамковата програма на ЮНЕСКО ОТ 2003г. идентифицира десет ключови теми на образованието за устойчиво развитие: преодоляване на бедността, джендър равенство, подкрепа за здравето, защита и запазване на околната среда, преобразуване на селото, устойчиво производство и потребление, културно многообразие, информация и комуникативни технологии. (22)

Според Стивън Стърлинг образованието за устойчивост е:

- „Холистично и човешко в измеренията си – обвързано е с потребностите на учещите се и на учителите;
- Интегративно – междупредметно;
- Ориентирано към процесите и овластяващо, отколкото ориентирано към продуктите;
- Ангажиращо участието на учещия се;
- Критично – идеологически осъзнато и социално критично;
- Системно и свързващо – наблягащо върху връзките и моделите;
- Етично – изясняващо етичните проблеми, но и също подхранващо етическа чувствителност;
- Целево – изучаващо, изпробващо, критикуващо и подхранващо ценностите на устойчивостта и техните алтернативи с изричното намерение да се подпомагат промените;
- Включващо и за цял живот – за всички хора във всички области на живота.“ (23)

Образованието за устойчиво развитие се характеризира със същите основни елементи както глобалното образование или образованието за развитие. Това е така, защото понастоящем идеята за развитие вече се идентифицира с устойчиво развитие (както видяхме в глава 3 на настоящата книга). Устойчивото развитие на света изразява идеята за справедлив свят, в който намират

ефективно решение глобалните проблеми, в който са елиминирани крещящите неравенства, и са осъществени основните права на човека. Еднакви и за двата вида образование са и идеите за развитие на чувствителност към проблемите на развитието на всички равнища, както и идеята за социалния активизъм.

Основните концепции на образованието за устойчиво развитие са и концепции на глобалното образование:

- **Разнообразие** – уважение и зачитане на човешкото разнообразие (социално, икономическо, културно) и на биоразнообразието;
- **Качество на живот** – признаване на глобалната справедливост като основен елемент на устойчивост и че основните потребности на всекиго трябва да бъдат удовлетворени;
- **Взаимна зависимост** – хора, околна среда, икономика са свързани на всички равнища;
- **Гражданство права и отговорности** – признаване значението на поемане на индивидуална отговорност, за да стане светът по-добро място за човек и за другите;
- **Потребности и права на бъдещите поколения:** разбиране на нашите основни потребности и на последствията за потребностите на бъдещите поколения от действията, предприети днес;
- **Устойчива промяна:** разбиране че ресурсите са крайни и че всичко това има последствия за начина на живот и за търговията и промишлеността;
- **Несигурност и внимание:** Признаване, че съществуват ред възможни подходи към устойчивостта и че ситуацияите постоянно се променят като има потребност от учене за цял живот и гъвкавост.

Едни и същи са и ценностите в основата на глобалното образование и на образованието за устойчиво развитие: посвещение на бъдещето, наблягане на устойчиви начини на живот на индивидуално и общинско равнище, посвещение на справедливостта, вяра във взаимната зависимост, вяра в необходимостта от активно включване на индивидите и на общностите, за по-решителни промени, признаване на правата и отговорностите на граж-

данството, посвещение на образованието като стратегия за промяна.

Единствено фокусът на двете образования е по-различен. При образованието за устойчиво развитие на пръв поглед се набляга на устойчивостта на света като състояние, а при глобалното образование – по-скоро на проблемите на света и на начините за превръщането му в по-справедлив, а следователно и по-устойчив свят.

* * *

Елементи на глобалното образование

Както подчертава Дейвид Хикс може да се определят няколко елемента на глобалното образование:

- „проблеми – равенство/неравенство, справедливост/несправедливост, конфликти/мир, околна среда грижа/щети, отчуждение/участие;
- пространствено измерение – изследване на връзките глобално-локално, които са във връзка с проблемите, изследване на природата зависимост/независимост;
- времево измерение – връзката между минало/настояще и бъдеще, отношение между общество-природа;
- измерение на процеса – върху което набляга педагогиката на участието и преживяването, която изучава различните ценностни перспективи и води до политически осъзнато локално-глобално гражданство;
- измерението на властта – отношението на перспективното съзнание и властта, която някой притежава локално или глобално.“ (24)

От по-друг ъгъл английската Асоциация за образование за развитие посочва в своите документи осем измерения:

- **„Взаимна зависимост:** разбиране как хората, местата, икономиките и околната среда са неразривно свързани и че изборите и събитията имат отражения на глобална скала;

- **Решаване на конфликти:** разбиране на природата на конфликтите, тяхното влияние върху развитието и защо има необходимост от решаването им и постигането на хармония;
- **Устойчиво развитие:** разбиране на необходимостта да се поддържа и подобрява качеството на живота сега без да се нарушава планетата за бъдещите поколения;
- **Права на човека:** знания за правата на човека включително за правата на детето;
- **Социална справедливост:** разбиране значението на социалната справедливост като елемент и на устойчивото развитие и за подобреното благосъстояние на всички хора;
- **Разнообразие:** разбиране и зачитане на различията и свързването им с нашата обща човечност.
- **Ценности и възприятия:** развитие на критическо оценяване на представянето на глобалните проблеми и оценяване на ефектите, които те имат върху човешките нагласи и ценности.“ (25)

Това са на практика осем измерения на желания глобален свят, а от педагогическа гледна точка това са не само ценности и принципи, върху които се изгражда не само светът, но и отделните негови институции (в това число и училището), а на основата на тези принципи са създадени образователни програми.

ДЕЕЕР отбелязват области, в които „повишаване на чувствителността и образование за развитие дават диференцирано знание и информация, повишават чувствителността и създават разбиране за:

- Глобализация;
- Връзките между нашия живот и този на хората по света;
- Географска и многофакторна взаимозависимост;
- Отношения на власт и хегемонизъм;
- Глобални и местни предизвикателства за развитието;
- Глобални и местни предизвикателства за околната среда;
- Проблеми на идентичността и разнообразието в многокултурен контекст;
- Проблеми на мира и решаването на конфликти.“ (26)

По-интересен е немският модел, разработен за целите на образованието от Федералното министерство за образование и развитие на Германия.

„Темите на глобализацията се изучават на равнище горен курс без да се постигне действителна съгласуваност. Тази липса на съгласуваност на училищно равнище също така отразява конфликтите между целите на компонентите на развитието. Конфликтният потенциал и бързите промени в процесите на развитие показват необходимостта да се структурира комплексността на глобалното развитие.“ (27)

Структуриране на глобалното развитие – така най-точно е охарактеризирана непосилната задача на глобалното образование, образованието за развитие или образованието за устойчиво развитие. От една страна е налице опит да се затвори целият процес на глобализация на света в дадени рамки., области, процеси или проблеми. След това се прави опит комплексността на така очертаните проблеми, области, измерения да бъде предадена с ограничените средства на образованието, при положение, че няма постигнато съгласие какво представляват тези процеси, каква е тяхната връзка и какви са възможните бъдещи развития.

Нещо повече глобалното образование се опитва да затвори тези сложни развития в идеала за един социално справедлив, устойчив свят.

Разработеният от немските специалисти модел за взаимните зависимости показва непосилността на тази задача.

„Политика (демократия, добро управление, съгласувано развитие)

Общество (самосъхраняване, приемственост в промените,
социална сигурност и интеграция)

Околна среда

(защита на екосистемите и на естествените условия на живот)

Икономика

(доставяне на стоки и услуги, доходи и жизнен стандарт)

Политика

Регулираща политика/пазарни сили

Икономика

Икономика

Икономически растеж

Околна среда

Околна среда	Удовлетворяване на потребностите/ Запазване на природните ресурси	Общество
Политика	Социално благоденствие/групи на интереси	Общество
Политика	Баланс на интереси/планиране на трафика Запазване на ресурсите	Околна среда
Икономика	Максимализиране на печалбата Социална справедливост“ (28)	Общество

В резултат на тези сложни взаимоотношения се предлагат 20 тематични области, които могат да бъдат разглеждани в часовете по глобално образование:

„Разнообразие на култури, ценности, условия на живот.

Глобализация на религиозните и етически водещи принципи.

История на глобализацията: от колониализма до глобалното село.

Стоки от цял свят. Продукция, търговия и потребление.

Храни и селско стопанство.

Болести и здраве.

Образование.

Глобализирани дейности на свободното време.

Защита и използване на природните ресурси и производство на енергия.

Перспективи и опасности на технологическия прогрес

Глобални промени в околната среда.

Мобилност, градско развитие и трафик.

Глобализация на икономиката и на труда.

Демографски структури и развития.

Бедност и социална сигурност.

Мир и конфликт.

Миграция и интеграция.

Политическа власт, демокрация и права на човека (добро управление). Развитие на сътрудничеството и на институциите.

Глобално управление – световен ред.“ (29)

Също интересно е определението Титус Александър на глобалните проблеми, които представляват предметната област на глобалното образование:

„Глобални проблеми:

Споделяне на нашата планета (проблеми, отнасящи се до общи блага)

- промяна на климата/глобално затопляне
- биоразнообразие, загуба на екосистеми, ерозия на почвата
- изтощаване на рибните запаси
- намаляване на горите
- качество и дефицит на водата
- сигурност по море и замърсяване
- устойчиво земеделие

Споделяне на нашата човечност (проблеми чийто размер и неотложност изискват общо посвещение/социална справедливост)

- глобална бедност
- сигурност за най-бедните, че ще имат храна
- запазване на мира, превенция на конфликти, борба с тероризма
- милитаризация, разпространение на оръжията и специално на оръжията за масово унищожаване
- производство и разпределение на устойчива енергия
- образование за всички
- глобални инфекции и болести (включително и СПИН)
- дигитално разделение
- природни бедствия
- ръст на населението
- свръхпотребление
- расизъм, ксенофобия и дискриминация
- джандър неравенства и дискриминация
- заетост и икономически възможности за бедните по света

Споделяне на правила (проблеми, изискващи глобална регулация – глобално управление)

- глобална финансова архитектура
- данъци, избягване плащане на данъци, финансиране на глобалните публични блага
- глобална престъпност и търговия с наркотици
- правила за търговия, инвестиции и за конкуренция
- правила за биотехнологиите
- права на интелектуална собственост

- права на човека и престъпления срещу човечеството
- правила за електронна търговия
- прозрачност, отчетност, равенство и участие в глобалното управление
- правила за управление на околната среда.“ (30)

Самото изброяване на толкова проблеми, на повечето от които няма решение или няма каквото и да е съгласие за решението показва изключително трудната задача пред образованието. Сериозното посвещаване на изучаването на тези проблеми в рамките на традиционното образование е доста затруднено. На всяка една от темите следва да бъдат отделени часове за работа по тях – изследване на основните проблеми, търсене на практическо решение, запознаване с противостоящи мнения за решаването им и т.н.

Промяната в света може да се характеризира като промяна в условията на човешкия живот. Глобализацията превръща, не общността или националната държава, а често целия свят в място, за реализиране на отделния човек във все по-голяма степен, а от събитията и развитието на света като цяло зависи и неговата съдба. Човек се социализира в нарастваща степен не само като член на рода, общността, националното общество, но и като жител на планетата.

Този процес е реалната основа да възникне глобалното образование като образование насочено към изграждане на глобална чувствителност и разбиране на проблемите на развитие на глобализиращия се свят, изграждане на нагласи за поведение и действия като член на световната общност, за един свят, основан на социалната справедливост.

„Като работим в класната стая ние даваме възможност на учениците да обхванат главните сили оформящи нашия живота на планетата.“ (31)

В немския модел на глобално образование се отбелязват следните предпоставки, които характеризират опитите за развитие на глобално образование и неговата необходимост

„Достъпът до глобално образование днес е и необходимост и право. Ако образованието е право, то глобалното образование е също право в нашия свят. Днес човек трябва да се развива като член на голямата общност, колкото и различно да е това разви-

тие в сравнение с развитието в рамките на групата или нацията. Нищо в съвременното образование, разделено на предметни области, не може да подкрепи ефективно това развитие и социализация.

Има само един свят и гражданското образование се опитва да подпомогне развитието на концепция за този единствен свят и за принадлежността към него и да преодолее възгледът за света като Север-Юг и други подобни дихотомии, за да създаде критично глобално гражданство.“ (32)

Светът, въпреки деленията, конфликтите, а дори и с тях, става един – необходимо е образование, което преодолява предметните деления и описания на този свят, което подготвя учещия се да го разбере като цяло. Глобалният възглед променя чувствителността и поведението на човека, независимо, че той може да остане затворен в пространствените граници на общността и да преживява в нея своята глобалност.

„Педагогиката притежава трансформационен потенциал за еманципация на хората с цел създаване на по-справедлив и устойчив свят... Гражданското образование трябва да допринесе за прилагането на еманципиращо образование по цял свят и в средата на формално и в средата на неформално образование.“ (33)

Ако живеем в свят, където промяната е вездесъща и неизбежна, образованието притежава трансформационен потенциал. Нека си припомним се за освобождаващата или преобразуващата роля на образованието от времето на големите преходи. Но за да стане това е необходимо едно цялостно, развито, истинско образование за света – само то ще гради нова чувствителност, ново поведение, ново разбиране.

Според някои от теоретичите на преобразуващото образование то има три фази, което очертава и същността на глобалното образование

- Анализ на сегашната световна ситуация
- Визия какви могат да бъдат алтернативите на доминантните модели
- Процес на промяна и развитие на отговорно глобално гражданство

Характеризирано така образованието е повече индоктриниране, доколкото не са ясни и обосновани алтернативите на съще-

ствуващите модели или не са ясни тяхната обосновааност и реалност. По принцип зад този модел стои постановката, че ако учим за визията на справедливия свят и за пътищата за постигането му, той по-вероятно ще се осъществи. Както без образованието за гражданство няма функционираща демокрация, така и без глобалното образование ние няма да бъде пълноценни в своите опити да направим света справедлив и устойчив.

Стивън Стърлинг предлага няколко фази на процеса на глобално образование.

На първо равнище е фазата на приспособяването или образование за устойчивост. Този тип образование е в рамките на приетите граници: основан на съдържанието и знанието, представляващ адаптивно учене, което не подлага на изследване или промяна основните ценности. Това е трансмисионно учене, как нещата да се правят по-добре.

Второто равнище е реформацията. На него образованието за устойчиво развитие включва критическо адаптивно учене, изследват се основните предположения и ценности. Налице е учене за промяната и има съгласие за основните ценности, знания и умения, които трябва да бъдат научени.

Третото равнище е образованието като устойчивост. То е преобразуващо, учещо, епистемологично. То е творческо и обхваща алтернативни и екологични възгледи за света, както и поставя под въпрос ключовите ценности, които са в основата на правенето на нещата. Културните и образователни системи подпомагат промените – такава е парадигмата на трансформиращото образование. (34)

Стърлинг посочва: „Без да бъде твърде сложно, всяко от тези три измерения на парадигмата действа на всяко то трите равнища– при първото равнище преобладава праксисът, при второто равнище се обръща повече внимание на идеите, докато при третото равнище на първо място се поставят възгледите за света и ценностите.

Глобалното образование е обединяваща концепция, така както са историята и литературата в националното общество. То обединява на първо място учещите се, които изследват и разбират условията на живот в глобалния свят и това, което ги свързва – права, отношенията с природата, отношенията между тях, стре-

межът към постигане на социална справедливост. Глобалното образование обединява и като обхваща области и отношения, запазени за отделни предмети и образования.

То има свой предмет – глобализацията, глобалните връзки, глобалните проблеми, глобалното развитие, глобалните рискове, човекът и общностите в глобалните проблеми.

За това е трудно и развитието му, така както е несравнимо постигането на глобален свят с човешко лице. Трудно е и институционализирането му в едно парцелирано образование, далеч от идеята за обединяване на предметните области, за цялостност, както и от постигане на идеята за учене за цял живот.

Глобалното образование е идея, която е толкова глобална, че вероятно не може да бъде затворена в учебни програми или да бъде измислен общ алгоритъм. Светът и глобалният свят е такъв какъвто го определяме и формулираме – следователно светът и глобалното образование ще бъдат различни в различни точки на света.“ (35)

Може да подкрепим стъпките, предложени от Стив Прачет в Програмния модел, подкрепящ образование за устойчиво развитие. За да е успешно, той предлага да се решат дузина ключови проблеми:

1. Увеличаване на чувствителността – началната стъпка за въвеждане на образование за устойчиво развитие е да се увеличи чувствителността в образователната общност, както и сред обществеността, че насочването на образованието към постигане на устойчивост е съществено;
2. Структуриране и намиране място на образованието за развитие в учебната програма. Всяка страна трябва да реши дали да добави отделен предмет и да преориентира всички образователни програми и практики към проблемите на устойчивото развитие. Също така е важно да се установи дали учителите ще обучават за устойчиво развитие или ще променят методите и целите на образованието, за да постигнат устойчиво развитие;
3. Обвързване със съществуващите проблеми образователна реформа и икономическа жизненост. За да е успешно образованието за устойчиво развитие трябва да е на вълната на

- образователната реформа. Трябва да бъдат обосновани връзките между принципите на устойчивост и дългосрочното благосъстояние на всяка нация;
4. Справяне със сложността на концепцията за устойчиво развитие. Устойчивото развитие е сложна и развиваща се концепция. Тъй като е трудно да бъде определено, то е и трудно да бъде учено и преподавано. Далеч по предизвикателна е задачата да се ориентира цялостно образователната система за постигане на устойчивост;
  5. Развитие на програма за образование за устойчиво развитие д участието на общността. Всички заинтересовани страни трябва да изследват какво техните деца трябва да знаят, да правят и какви ценности да притежават, когато напуснат системата на формално образование. Образованието за устойчиво развитие се основава на идеята, че прилаганите програми трябва да се релевантни за общността и да са културно подходящи;
  6. Ангажиране на традиционните предметни дисциплини в междупредметна рамка. Образованието за устойчиво развитие е по принцип холистично и трансдисциплинарно и зависи от концепциите и аналитичните средства на ред дисциплини. Като следствие Образованието за устойчиво развитие е трудно да бъде учене в традиционните условия, където има предметно деление, където в учебните програми е точно предписано какво да се учи;
  7. Споделяне на отговорността. Всеки сектор на управлението, който е засегнат от устойчивото развитие, може да играе роля в процеса. Абсолютно необходимо е и учителите да бъдат включени в процеса на изграждане на консенсус относно Образованието за устойчиво развитие;
  8. Изграждане на човешки капацитет Успешното прилагане на новата образователна тенденция изисква отговорно лидерство и експертиза по отношение на образователните промени и на устойчивото развитие;
  9. Развитие на финансова и материална ресурсна база. На много места прогресът за въвеждане на образование за устойчиво развитие е незначителен поради малкото отделени средства;

10. Развитие на образователна политика;
11. Създаване на творческа, иновативна и позволяваща пред приемане на рискове атмосфера. Политиците, администраторите и учителите за нуждаят да правят промени, да експериментират и да предприемат рискове, за да постигнат новите образователни цели;
12. Утвърждаване на идеята за устойчивостта в популярната култура. Докато много страни са съгласни, че Образованието за устойчиво развитие е важно, темите на устойчивостта не са водещи в местната култура или в управленските политики. (36)

Как да се утвърждава глобалното образование?

Очевидно водещ трябва да е междупредметният подход. От друга страна ще бъдат взривени предметните деления, навлиза се в други предмети, други области на знание. От гражданското образование – методологията, диалогът, центрирания върху участника подход, проектната дейност, обсъжданията, фокусирането върху проблемите в местната общност и в обществото, фокусът върху ценностите – справедливост, отговорности, лична неприкосновеност, власт. В този смисъл глобалното образование е разширено гражданско образование, прилагашо принципите му върху по-широко пространство

Същевременно глобалното образование е нова област, надхвърляща познати категории (националните и на общността) като развитие на глобална чувствителност, съзнание, навлизане в непознати води.

От социалните науки се взимат знанията за света, картината на света, разбирането на света и затова се обръщаме към историята, към социологията, към икономиката.

Обяснителните схеми за света и хората са част от глобалното образование – психология (теория на потребностите, идентичност); право (права, отговорности, закони); история (форми на общности, традиции, приемственост, социални промени); етика (ценности); социология (форми на взаимодействие и на съвместен живот); философия (жизнени перспективи, включеност в света, отговорност, познаваемост на света); икономика (ресурси, конкуренция, монополи, икономически проблеми – бедност);

екология (светът като екологична система); биология (здравето като универсална ценност) – с една дума, всеки предмет има глобално измерение

Оттук произтича и необходимостта от съвместна работа – ревизия на програмите, търсене на общи теми, общо планиране, превръщане на глобалното образование в междудисциплинарен предмет.

„Съдържанието на глобалното образование свързва проблемите от микроконтекста с глобалните проблеми и се движи от близката действителност (семейство, съседство, училище, селище), към средната реалност (район, държава) и към далечната реалност (глобален свят).“ (37)

Естествено е и глобалното образование да бъде различно, защото то се гради на обвързване на микро с макро контекста, следователно всяка страна, всеки регион ще има свое локално виждане на това как се отразяват глобалните проблеми върху живота и сигурно ще се доближава до глобалните проблеми по свой начин.

Някои смятат, че „Глобалното образование не привнася ново съдържание, но обогатява концепциите и съдържанието на всички предмети и области на образование, свързани с глобалното развитие като разширява техните измерения.“ (38)

Новото съдържание е глобалното измерение на процесите, на отношенията, глобалният поглед към света, глобалните опасности и рискове, глобалните връзки, глобалната справедливост, солидарността, но и личната отговорност за този свят, отношението на учещия се към света – всичко това го няма в образованието досега.

Друга особеност е особеният фокус на така определяното глобално образование „Знанието за процеса на глобализация и за развитието на световното общество – фокусите на глобалното образование са социалната справедливост и устойчивото развитие, които дават жизнени шансове на всеки. Следователно областите на съдържание от които глобалното образование може да извлича теми включват главни въпроси като условия на живот на местно равнище и в други части на света, многокултурни общества, социални, политически, икономически и културни контексти, структурно и пряко насилие, взаимозависимости между

регионите, страните и континентите и ограничени природни ресурси, информационното общество и медиите.“ (39)

Глобалното образование се отнася към „универсалните концепции на човечеството като: права на човека, демокрация и добро управление, икономика, социална справедливост,, справедлива търговия, джандър равенство, мир и трансформация на конфликти, гражданство, разнообразие, межкултурен и междуверски диалог, устойчиво развитие, здраве и равен достъп до технологическите и научни постижения.“ (40)

Това е адекватното образование, изразяващо новия хуманизъм в един глобален свят. Загубеното в своята инструменталност традиционно образование се стимулира за развитие от обединяването и вкарването в него на ключовите концепции на глобализацията и това става по един естествен начин, доколкото днес световният контекст е естествения формат за разбирането на човека, а и на света.

В тази своя глобалност глобалното образование е привилегировано да има за предмет или да показва света не само в развитието на основните му елементи и на ключовите тенденции и проблеми, но и в неговото богатство. Глобалното образование дава знания за общите неща и за различните начини на живот, култури, райони и поколения.

Сравнителният метод е просто необходим, той дава смисъл и цвят на ученето – откриването на света, търсенето на общото и на различното, изследването на различните възможности и начини за реализиране на правата на човека и живот в справедлив свят. В глобалното образование ключовите ценности за нашето функциониране и функционирането на света като солидарност, участие, активност, информираност, справедливост, отговорност, различие, намират своята естествена среда.

Глобалното образование е за създаване на общности от учещи се и създаване на глобална общност от учещи се. Границите на съвместното учене се разширяват. Разширяват се общностите, разширяват се областите на учене. Всички сме поставени в ролята на учещи се, доколкото и учителите нямат достатъчно познания, а ученето за света в развитие, а не ученето на крайни истини и факти за света, става определящ процес.

Глобалното образование, което носи новия хуманизъм внася отново критичния аспект в образованието

„Глобалното образование трябва да помогне на учещите се да се докосват до проблемите с отворен, критичен ум, да рефлектират върху тях и да желаят да отчитат своето мнение в светлината на нови данни и рационални аргументи, да могат да бъдат способни да признаят и да се противопоставят на предубежденията, индоктринацията и пропагандата.“ (41).

Глобалното образование отваря ума и сетивата на учещия се, прави го разбиращ, толерантен – то е борба със стереотипи и на местно и на глобално равнище. Тъй като днес светът е навлязъл в нашия живот, това става още по-важно.

* * *

Така очертаното глобално образование е основано на политиката, организирано около основни ценности и права на човека, на законите, на значението и зачитането на разнообразието, на диалога между културите, на взаимната зависимост и на необходимостта от устойчиво развитие от гледна точка на обществена, икономическа и околна среда. То е образование, ангажирано с бъдещето, което поставя в центъра правата на човека, общите блага и устойчивостта.

Затова глобалното образование не може и да не бъде визионерско и да носи заряда на оптимизма така необходим за преодоляване превратностите на съвременния свят, и за това учещите се да се превърнат в граждани на този свят.

Бележки

1. Всеобща декларация за правата на човека, чл.26.
2. Образование за глобално гражданство, Център „Отворено образование, София, 2009.
3. Meeting in the Hanasaari Centre, outside Helsinki, Finland, in October 2011
4. UNESCO, General Conference, Paris, November, 1995.
5. Reflection Tool 2, in A Journey to Quality Development Education, Brussels, 2011.

6. Reflection Tool 2, in A Journey to Quality Development Education, Brussels, 2011.
7. Reflection Tool 2, in A Journey to Quality Development Education, Brussels, 2011. QI Definition Concord
8. Reflection tool 3, DEAR Study Annex A, 2010. c.118.
9. Reflection tool 3, DEAR Study Annex A, 2010. c.118.
10. The European Consensus on Development: The contribution of Development Education & Awareness Raising, 2007
11. Oxfam, What is Global Education?
12. United Nations, Education for development.
13. First Congress of Global Education, Maastricht, 2002.
14. Global Education Guidelines, North-South centre of the Council of Europe, Lisbon, 2009.
15. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, DEAR, Brussels, 2011. c.8.
16. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, DEAR, Brussels, 2011. c.11.
17. Vanessa Andreotti, Global Education, Social Change and Teacher Education, in Becoming a Global Citizen, Finnish Board of National Education, 2012 c.16
18. Vanessa Andreotti, Global Education, Social Change and Teacher Education, in Becoming a Global Citizen, Finnish Board of National Education, 2012 c.16
19. European Year of Intercultural Dialogue 2008
20. Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education (adopted by the Committee of Ministers on 11 May 2010).
21. What sustainable development means for youth services and youth workers, DETR 2000.
22. UNESCO Framework for sustainable development, 2003, UN.
23. Stephen Sterling, Sustainable Education. Revisioning Learning and Change, Schumacher Briefings, 2001, p.30.
24. David Hicks, Dimensions of Global Teaching, Oxford Press, 2003.
25. Development Education Association, Development Education in the Curriculum, 2005. QI Reflection tool 3 DE awareness raising citizenship
26. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, DEAR, Brussels, 2011.

27. A Cross Curricular Framework for Global Development Education, Federal Ministry of Economic Co-operation and Development, 2012. p.6.
28. A Cross Curricular Framework for Global Development Education, Federal Ministry of Economic Co-operation and Development, 2012. p.6.
29. A Cross Curricular Framework for Global Development Education, Federal Ministry of Economic Co-operation and Development, 2012. p.10.
30. Титус Александър, Образование за глобално гражданство, Център „Отворено образование, София, 2009.
31. Howard Gardner, From Teaching Globalization to nurturing global consciousness, in Learning in the Global Era, Institute of California press, 2007. p.47
32. A Cross Curricular Framework for Global Development Education, Federal Ministry of Economic Co-operation and Development, 2012. p.9
33. A Cross Curricular Framework for Global Development Education, Federal Ministry of Economic Co-operation and Development, 2012. p.10
34. Stephen Sterling, Sustainable Education. Revisioning Learning and Change, Schumacher Briefings, 2001
35. Stephen Sterling, Sustainable Education. Revisioning Learning and Change, Schumacher Briefings, 2001
36. Steve Pratchett 2010 Senior Lecturer in Geography & Art & Design. A Curriculum Model to Underpin Education for Sustainable Development, University College Plymouth, St Mark & St John
37. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, DEAR, Brussels, 2011. p.11.
38. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, DEAR, Brussels, 2011. p.8.
39. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, DEAR, Brussels, 2011. c.11.
40. Advocacy Toolkit on Development Education and Awareness Raising, DEAR, Brussels, 2011. c.11.
41. John Huckle, Educating for Sustainable Development. A Briefing paper for Training and development Agency, October 2006.

ГЛОБАЛНИ ПРОБЛЕМИ

„Светът е Олимпиада“ написа японско момиче преди няколко десетилетия – едно дете и едно глобално събитие. Игрите, отразавани непрестанно, са завладяват детското въображение. Игрите, където хиляди избраници са върхът на айсберга от милиарди, наблюдаващи и съпреживяващи ги участници и жители на превърналата се в едно цяло планета.

Светът е това, което смятаме, че е. Може да определим нашия свят чрез поставянето на проблемите, които стоят пред него – Светът е олимпиада, но и замърсена и заплашваща среда за живот, светът са неравенствата и социалната несправедливост, светът е нарастващото население и още по-бързо растящите потребности, светът са намаляващите ресурси, но и мрежата от общи закони... Измеренията на света се множат и все повече хора възприемат света чрез тях. Процесът на глобализация може да бъде определен като осъзнаването на общите измерения на нашия свят. Човечеството е наистина глобално, защото за първи път в неговата история жителите на планетата съвместно в мирно време се опитват да определят главните проблеми на света и търсят, предлагат и реализират начини за тяхното решаване.

Светът е глобален (нещо повече от съставящите го общности), защото „днес, повече от когато и да е в историята, бъдещето на човечеството се оформя от проблеми, решението на които е извън възможностите на която и да е нация“. (1)

Самата идея за възприемане, мислене и разбиране на света като цяло и на проблемите му като глобални е нова. Тя възниква, когато първият глобален начин на производство – капиталистическият – завладява света. Първата изразена масова глобална визия е на социалистите и предлаганото от тях решение за осъществяването ѝ е Световната революция. След Втората световна война – ужасът от преживяната война, плод на глобалния капитализъм, и стремежът за постигане на световен мир довеждат

до Всеобщата декларация на правата на човека – новата визия за устройството на глобалния свят.

Друг образ на нашия свят е погледът от космоса, от илюминатора на ракета, поглед, който обхваща едно вече изпълнено с хора, технологии и продукти на труда пространство. Разбира се, този поглед към планетата не дава възможност да се види глобалната мрежа от отношения, които я оплитат.

Няколко десетилетия след снимките на синьо-зелената планета от космоса, предизвикали чувството за планетарна общност, се появяват и снимки на земята нощем. Неравномерно осветените части, показват, че чак от космоса са видни неравенствата, противоречията на земния живот.

Този глобален свят поражда и визиите за своеобразно ограничаване на мотора на глобалността – развитието, за необходимостта от нулев растеж поради намаляването и изчерпването на ресурсите. Глобализирането се оказва физическо запълване на отесняващата планета. Проблемът е в достигането на предели – на неограничавано нарастване на населението, на изчерпване на наличните ресурси, на унищожаване на средата. Затварянето на света във физическите му граници означава, че глобалните неравенства, вече няма къде другаде да бъдат пренесени, а за пандемии светът е гостоприемен дом.

Глобализирането на света го изправя пред необходимостта от отваряне – към заемане на нови пространства, към откриване на нови хоризонти перспективи, към търсене на развитието извън очертаните от проблемите граници. Крайният и същевременно неудържимо променящ се свят се превръща в дом за човешката раса – дом, в който тя търси невъзможен за постигане ред, търси сигурност, търси по-добри условия за живот (а в най-песимистичната версия – условия за оцеляване). Излизания от джунглата на междучовешките и междудържавните отношения и проблеми свят, търси своя обществен договор, който трябва да бъде адекватен за неговата глобалност. Важна част от този глобален договор е постигането на съгласие за глобалните проблеми и за глобалните решения.

„Глобален проблем е нещо, което засяга всеки жив организъм на планетата“.

„Глобален проблем е всеки проблем, който влияе върху целия свят“

„Глобален проблем е проблем, който протича по целия свят, а не само на определено място“

„Глобален проблем е всичко, което променя или вреди на Земята“.

Така има съгласие, „че глобалният проблем – засяга много хора от различни страни; че е важен пряко или непряко за повечето страни; че често е споменат като такъв от ООН и че този проблем изисква глобален регулиращ подход, нещо, което не е по силите на нито едно правителство или не може да бъде оставено на свободната игра на пазара“. (2)

Глобалните проблеми са огромни процеси, често с неясни очертания в самото начало, но развития, които променят живота на планетата, които я правят неустойчива. Затова и справянето с тях се превръща в задача за оцеляване, но и за развитие на човечеството, често задача на границата на възможното, още повече че и проблемите, които определяме като глобални, се оказват взаимосвързани и изискват цялостни решения. Светът се обединява и става наистина глобален в търсенето и осъществяването на решения на глобалните проблеми. Същевременно невъзможността за справяне с проблемите е свидетелство за неустойчивия характер на нашата глобализация, което кара много да поставят под въпрос нашето оцеляване.

„Международната група за глобални обществени блага ги определя като понятие, което включва и глобалните и регионалните обществени блага, като блага и услуги, които адресират проблеми, които:

- са важни за международната общност и от развитите и от развиващите се страни, действащи отделно;
  - обикновено не могат да бъдат адекватно поставени и решавани от индивидуалните страни или структури
- и се разглеждат най-добре колективно на многостранна основа. От това определени следва, че повечето, но не всички глобални

проблеми включват създаването или неспособността да се създадат – глобални публични блага.“(3)

В глобалността и всеобхватността на проблемите и в тяхното решаване ние се конституираме като човечество, защото дефинирането на глобални проблеми означава и търсене на глобални решения, глобални обществени блага, глобално управление, глобална защита. Процесът на тяхното решаване изисква не само обединение на усилията на отделните страни, но и нови отношения, промени във функционирането на различните системи и най-вече на света като цяло. Опитът за справяне с проблемите показва ограничеността на сегашната ни система (или по-точно системи) – политическа (с основен елемент националната държава), икономическа, социална, културна. Ако досега двигателят за развитието е главно решаването проблемите в дадената общност, в националната държава, днес проблемите стават глобални – те засягат глобално хората и изискват общи отговори и усилия.

Както споменава Мануел Кастел: „критичните проблеми, обуславящи всекидневието на хората и на правителствата, са породени и оформени от взаимозависимисили, които излизат извън сферата на страните, определени като територии под суверенитета на дадена държава. При такива условия ред процеси конституират новия пейзаж на глобалната политика. Съществува нарастваща пропаст между пространството, където проблемите са определяни (глобално) и пространството, където проблемите са управлявани (националната държава).“ (4)

Отмина времето, когато в нашата част на света дневния ред на човечеството (а това е справянето с глобалните проблеми) бе едностранно формулиран от елита на СССР. Днес почти никой дори не вярва, че най-мощната държавна машина (САЩ) може да определя този дневен ред. Глобалността на проблемите и на усилията, необходими за тяхното решаване, и частно националният начин по който тези проблеми се опитват да бъдат решени в рамките на националната държава, наподобяват марксистката парадигма за противоречията на капитализма между производелни сили и производствени отношения, между база и надстройка.

Според Кастел се проявяват четири политически съществени кризи, които влияят върху институциите на национално управ-

ление, а и върху възникващите институции на глобално управление.

„Първата е кризата на ефективността: проблемите не могат да бъдат адекватно управлявани на национално равнище – било климат, регулиране на финансовите пазари, борба с тероризма.

Криза на легитимността: политическото представителство в нацията– държава е вот на доверие в способността на националната държава да управлява интересите в глобалната мрежа на правене на политика. Това не е неин специфичен мандат, като се отчитат променливата геометрия на правенето на политика и непредсказуемостта на проблемите.

Политическото представителство се отличава с увеличаващо се разстояние между гражданите и техните представители. Тази криза на легитимност се увеличава от практиките на медийните политики на скандала като привилегирован механизъм за достъп до властта. Граденето на имидж замества дебатирането по проблемите, което частично се дължи и на факта, че главните проблеми не могат да бъдат решавани повече в националното пространство.

Криза на идентичността – тъй като хората виждат своята нация и култура увеличаващо се откъснати от политическите решения, взимани в глобалната мултинационална мрежа, а тяхното искане за автономия придобива формата на идентичност на съпротива и на политика на културна идентичност като противопоставящи се на тяхната политическа идентичност на граждани.

Криза на справедливостта: процесите на глобализация, водена от пазарните механизми, често увеличава неравенствата между страните и между социалните групи в тези страни, поради възможността да се индуцира по-бърз икономически растеж в някои области. При отсъствието на глобално регулирана среда, която да компенсира нарастващите неравенства, съществуващите държави на благоденствието са в състояние на стрес като резултат от икономическа конкуренция, а страните без държава на благоденствието имат по-големи трудности, за да компенсират структурно индуцираните неравенства, поради по-малката способност на националните институции да действат като компенсаторни механизми.(5)

Тези четири кризи са резултат, но и влияят върху неустойчивото развитие на света като цяло и не очертават добри шансове за намиране адекватни отговори на глобалните проблеми.

Всички възможни политики за справяне с глобалните проблеми са ограничени от невъзможността да се преодолее националната държава, с нейните интереси, а от друга страна активна позиция да заеме и международният капитал, който се превръща в ключова за развитието на съвременния свят сила.

Намаляващият национален суверенитет е резултат от реализирането на идеята за глобално управление на един глобален свят, и на продължаващото управление на процесите в рамките на националната държава. Реакциите на населенията, упражняващи суверенитет, често са към изолационизъм, самодостатъчност, национализъм, препотвърждаване на националната идентичност, неприязън срещу наднационалните институции и политики.

Съдбата на Европейския съюз – най-напредналата в развитието си междудържавна общност – показва напреженията и противоречията в този процес. Реализирането на всяка политика на Съюза за решаване на даден, ако не глобален, то регионален проблем, е бавен процес на преодоляване на национални съпротиви, на трудно, понякога половинчато или компромисно институционализиране и нормативно регулиране, на борба между национални интереси. След като това е труден процес при страни на сходна степен на социално и икономическо развитие и с общи регионални интереси, то трудностите пред световно обединение на държавите за решаване на проблемите изглеждат поне засега непреодолими.

Възприемането на проблемите като глобални конституира света по нов, различен начин. Аналогията може да бъде направена с конституирането на националната държава, когато се обединяват различните регионални и местни визии и интереси. При националната държава конституиращ елемент са външните заплахи, общите икономически интереси и развитието на национална идентичност, развитието на обща култура и език. В световен план конституиращ обединението елемент е приоритетността на оцеляването, развиваната обща демократична култура, развитието на глобална идентичност, на глобално гражданство.

Днес за разлика от периода на изграждането на нациите е несравнимо по-силна ролята на технологиите, както и развитото технократско съзнание – идеята, че проблемите на света могат да бъдат решени чрез наличните технологии или чрез развитие на науката.

Процесите на изграждане на общи пазари, общи институции и общи културни и информационни мрежи са твърде напреднали. В известна степен светът е по-еднороден с преобладаването на демократичната форма на управление, която създава обща основа за решаване на проблемите – демократични начини за взимане на решение, за отчитане на интереси.

Изграждащото се глобално гражданско общество на основата на развита глобална чувствителност и глобално съзнание е и нова сила за натиск за търсене на глобални решения.

Днес взаимосвързаността между обществата и общностите е далеч по-силна и е все по-повсеместно осъзнаванав един свят, където заплахите за оцеляване са твърде реални.

Проблемите се решават взаимосвързано, доколкото това е възможно, обединяват се усилия, а в процеса на решение се отчитат интересите на различни страни и се избягва едностранно решение на проблеми. Проблемите се решават като се отчита влиянието върху природната среда, върху отношенията между хората, заплахите и шансовете за развитие на едни или други общности. Създаването на механизми за общо решаване на проблемите (колкото и вътрешно неравностойни и все още неразвити да са те), е също гаранция за устойчивост. развитието на технологиите и на информационните технологии създава условия за успешно решаване на проблемите.

В политически план новост е възникването на глобални движения за решаване на проблеми като екологичните, за справяне с бедността, с конфликтите, с неравенствата. Развива се модел за решаване на глобалните проблеми, при който страни са създаваните международни институции, държавите, организациите на бизнеса и на глобалното гражданско общество.

По този начин процесът на решаване на глобалните проблеми е масов процес, не се ограничава в тясно експертни или политически кръгове. Дори включването на повече хора в този процес е гаранция, че той има шансове за успех. В този смисъл е

ключова ролята на глобалното гражданско общество, чрез което се осъществява и гарантира общият интерес и се предотвратява опасността проблеми да бъдат решавани само в името на национални интереси или на интересите на бизнеса.

Самото ангажиране в решаването на проблемите, в цялостния процес – дефиниране, разпространяване, изследване, търсене на решения, постигане на съгласие за решението, разработване на план за действия – развива глобалната чувствителност, глобалното съзнание, съпричастността.

Глобалните проблеми са и локални проблеми. Справянето с глобалните проблеми се осъществява на всички равнища, но е най-вече на местно равнище. Поради това е необходимо активното включване на всички – например, проблемът със замърсяването. В този смисъл участието в решаване на глобалните проблеми е и ново измерение на гражданството, превръщащо се в глобално гражданство.

Съвременният свят се превръща в среда за решаване на проблеми, а изграждането на култура за решаване на проблеми е неотложна задача най-вече на образованието. Самото дефиниране и поставяне на проблемите пък се улеснява от глобалните медии – т.е. не е възможно затаяването, пренебрегването на проблем от огромно значение.

Глобалните проблеми са както и правата на човека. Те са универсални – засягат всички; неделими – не може да решаваме един за сметка на друг и трябва да се решават като се отчита свързаността им; неотчуждаеми – не е възможно да пренебрегваме съществуването им и да избягваме тяхното решаване. Глобалните проблеми предполагат необходимостта от общи отговори, сътрудничество, съгласуваност на действията на институции на най-различни равнища.

Общата рамка за реализирането на правата на човека посочва глобалните проблеми и необходимостта от тяхното решаване. Днес глобален проблем е процес, който води до нарушаване на определени права на човека за по-голяма част от населението.

Както дадено право може да се реализира в рамките на съществуващите възможности в дадена страна, така и даден глобален проблем се решава само в рамките на съществуващите ресурси и условия.

Естествено е, когато сме в началото на определянето и на решаването на проблемите като глобални, предлаганите решения да не са достатъчно добри, съгласувани, ресурсно осигурени, успешни. В един неустойчив свят, построен върху неравенства, е нормално решението на глобалните проблеми да е в рамките на изградените през вековете зависимости. Естествено е в едно капиталистическо по същността си общество отговорите да бъдат в рамките на интересите на определени кръгове, а в междудържавните отношения превес да имат силните държави или силните играчи на международната сцена.

От тази гледна точка епохата може да се определи като процес на демократизиране на процеса на вземане на решения – участие на повече актьори, отчитане на повече интереси.

Ключов проблем е и ресурсната осигуреност на тези на решаването на глобални проблеми. Ресурсите за решаването на проблемите са не само технологически и финансови. Ресурс е и новата култура на решаване на проблемите – на поставяне на проблемите, на новите начини за тяхното изследване, на демократичните форми на решаването им, на прилагането на ценностен подход при решаването на проблемите, в основата на който са правата на човека и принципи като солидарността, отговорността, справедливостта, сътрудничеството, взаимната помощ.

Другата нова обединяваща идея при решаването на проблеми е идеята за солидарността и идеята за отговорността.

От идеята за отговорността за миналото, за възникването и развитието на даден проблем се преминава към идеята за отговорността в процеса на решаване на проблема, която е по-практическа. Подобна е и идеята за солидарността при решаването на проблемите, за съвместните усилия или за осигуряване на защита на групите или общностните в неравностойно положение, които понасят тежестта на глобалните проблеми, а често и тежестите при решаването им.

Решаването на глобални проблеми изисква и осъществяването на глобална справедливост. Само така се дефинира по-ясно проблемът за отговорността, а страните се ангажират в решаването на проблема. Днес светът, макар и бавно, изоставя идеята за едностранно намиране на решения. Глобалната справедливост е в основата на целево действие, което намалява неравенствата

и води до по-балансирано разпределение на шансовете по цял свят. Глобалната справедливост означава напускането на тесния фокус на общността или нацията и търсенето на изграждането на справедлив световен ред, на многостранни действия за притъпяване на настоящите неравенства, което ще доведе до подобряване глобалното добруване и стабилност.

Тези тенденции в процеса на поставяне и решаване на глобалните проблеми се осъществяват изключително трудно – огромни са съпротивите на всички равнища. Твърде бавно е споделянето на отговорности в международните институции за решаване на проблемите, на овластяване на актьори, на отчитане на интересите на различните страни.

Колко трудно е всичко се вижда от опитите за решаване на проблема, свързан със замърсяването на околната среда. Развитите държави като цяло не желаят да променят живота и икономиката на своите страни, които са най-големите замърсители на околната среда. Новоразвиващите се страни не желаят да се откажат от идеята да постигнат подобно качество на живот и потребление. Част от най-слаборазвиващите се страни въобще не са в състояние да търсят решения на проблема.

Решаването на глобалните проблеми поставя идеята за ново деление на света – на динамични глобални центрове (глобалните градове), на развити райони и тяхната периферия и на крайно маргинализирани страни и общества. При така възникващите деления всяка страна има своята визия и решение на глобалния проблем, но те са по-скоро локални и често само утвърждават деленията или възпроизвеждането на съществуващите несправедливости и неравенства.

Затова и възможното равнище на решаване на глобалните проблеми е глобално. Трябва да се преодолеят национални интереси или интереси на глобални актьори – най-вече бизнес, наднационални граждански или професионални обединения или на региони.

Най-добра илюстрация за решаването на глобални проблеми или за проблемния подход към развитието на света са Целите на хилядолетието за развитие. Тъй като на тях се спираме на отделно място, тук е важно да се отбележат нещата, свързани с глобалните проблеми.

Целите на хилядолетието са очертаване и поставяне на цели за решаване на няколко от глобалните проблеми на човечеството.

Самото им приемане в началото на новото хилядолетие е добра метафора за новата фаза на световното развитие. За пръв път с единомислие ръководителите, а следователно и народите на страните-членки на ООН, формулират и поставят за решаване на глобални проблеми и определят конкретни цели, постигането на които в измерим период от 15 години ще бъде крачка за решаване на проблемите. Самите проблеми не са поставени за решаване в целостта им, а само някои важни техни страни. Приоритетните проблеми представляват конкретен дневен ред на обединеното човечество и се изготвя план за осъществяването им. Човечеството като цяло рефлектира върху своята съдба, започва да се отнася сериозно със себе си. Търсят се решения на световни проблеми в рамките на реалното, на практически възможното и се изготвя механизъм за осъществяването.

Веднъж влезнали във фокуса на световното обществено мнение, на медиите, ЦХР заживяват свой живот – те вече определят или насочват идеята за развитие поне в областите, които маркират.

Като пръв опит е естествено, че Целите са резултат на компромис между държави, между различни интереси, между визионерство и просто изразяване на желание за промени.

Вероятно това е общата стъпка, която човечеството може да направи понастоящем – плаха, недотам ресурсно подплатена, без ясни механизми за регулиране и мониторинг на осъществяването ѝ. Дори и днес близо две години преди крайната дата за осъществяването на ЦХР (2015г.), като се отчитат всички слабости на тази идея, е важно, че пътят на поставяне за решаване на глобални проблеми е вече прокаран и през 2015г. ще може да бъде направена промяна и по-реалистично съгласуване на новите цели. Вероятно е в този процес да бъде по-голяма ролята на гражданското общество, повече отговорностите на бизнеса, повече възможности за публично-частни партньорства при осъществяването ѝ. Успехите на реализирането на Целите в областта на начално образование, на овластяване на жените, на борба с болести, на намаляване на детската смъртност, на борбата с дис-

криминацията е само началото, което ще повдигне и постави и други проблеми, приоритетни за решаване в следващите години

Когато изследваме въпроса за проблемите, от ключово значение изпъква въпросът за тяхното дефиниране. Дали проблемите само ще бъдат изброени, и доколко изчерпателно, кои са проблемите, за които наистина има съгласие, че са глобални, могат ли проблемите да бъдат поставени в отделни групи са все въпроси от ключова важност. Както се вижда от техния отговор зависи посоката, в която ще се развива човечеството, както и пътят, който ще поеме. Дали ще продължава ситуацията от близкото минало, когато само се реагира на най-крайни прояви или следствия на проблемите, дали се чертае план за решаването на всеки от тях, дали се опитва решаването на проблемите да бъде приоритизирано, дали се групират проблемите и се поставя въпросът за тяхното решаване така, че да означава цялостна промяна на съдбата на човечеството? В много отношения днес сме на фазата на осъзнаване на проблемите поне в тяхната конкретност, без да е разработен модел за тяхното взаимосвързано решаване. Намираме се в период на институционализиране на проблемите (няма проблем, за който да няма създадена световна агенция към ООН), осъществяват се практически действия, правят се опити за глобални решения.

Както и при развитието на отделните общества и държави, и тук се наблюдава сблъсък на идеологии. Дали либералната визия на Вашингтонския консенсус за глобално развитие на основата на свободата и ненамесата, социалдемократичната визия за институционална намеса при решаването на проблемите на човечеството или силно идеологизираните фундаменталистски визии за решаване на проблемите в преобладаващо светския свят или опити за решаване на проблеми в рамките на дадената страна – бъдещето е отворено за подобни или смесени решения.

Днес все още е важно някои проблеми да придобият статус на глобални проблеми, което ще привлече вниманието на световната общност, ще предполага планове за справяне и управление, както и ресурси. Затова са и важни начините, по които класифицираме проблемите.

Винай Бхаргава, икономист от Световната банка определя проблемите в пет групи:

Глобални проблеми– Глобална икономика, международна търговия, финансова стабилност, бедност и неравенства, облекчаване на дълга, международна миграция,, осигуряване с храна, права на интелектуална собственост;

Човешко развитие – всеобщо образование, преносими болести, извънредни положения породени от бедствия и военни конфликти, глад и недохранване, бежанци;

Околна среда и промени в климата – обезлесяване, достъп до питейна вода, природни ресурси, загуба на биоразнообразие, деградация на почвите, устойчива енергия, изчерпване на рибните ресурси;

Мир и сигурност – разпространение на оръжия, въоръжени конфликти, тероризъм, премахване на сухопътните мини, пренасяне на наркотици и други престъпност, разоръжаване, геноцид;

Глобално управление – международно право, многостранни договори, превенция на конфликти, реформа на системата на Обединените нации, реформа на международните финансови институции, транснационална корупция, глобални договори, права на човека. (6)

Друго деление вече бе изследвано в предишните раздели. Титус Александър разграничава.

„Глобални проблеми:

Споделяне на нашата планета /проблеми, отнасящи се до общи блага/

- промяна на климата/глобално затопляне
- биоразнообразие, загуба на екосистеми, ерозия на почвата
- изтощаване на рибните запаси
- намаляване на горите
- качество и дефицит на водата
- сигурност по море и замърсяване
- устойчиво земеделие

Споделяне на нашата човечност (проблеми чийто размер и неотложност изискват общо посвещение) и социална справедливост/

- глобална бедност
- сигурност за най-бедните, че ще имат храна

- запазване на мира, превенция на конфликти, борба с тероризма
- милитаризация, разпространение на оръжията и специално на оръжията за масово унищожаване
- производство и разпределение на устойчива енергия
- образование за всички
- глобални инфекции и болести (включително и СПИН)
- дигитално разделение
- природни бедствия
- ръст на населението
- свръхпотребление
- расизъм, ксенофобия и дискриминация
- джндър неравенства и дискриминация
- заетост и икономически възможности за бедните по света

Споделяне на правила (проблеми, изискващи глобална регулация – глобално управление)

- глобална финансова архитектура
- данъци, избягване плащане на данъци, финансиране на глобалните публични блага
- глобална престъпност и търговия с наркотици
- правила за търговия, инвестиции и за конкуренция
- правила за биотехнологиите
- права на интелектуална собственост
- права на човека и престъпления срещу човечеството
- правила за електронна търговия
- прозрачност, отчетност, равенство и участие в глобалното управление
- правила за управление на околната среда.“ (7)

Както се вижда ключовото понятие е споделяне, а отнасянето на проблемите в три групи показва, че за решаването им е необходимо цялостно преустройство на световния ред.

Тези проблеми – споделяне на планетата или споделяне на човечността – изискват незабавни действия, защото са преминали допустими граници и по отношение състоянието на планетата, и по отношение на човечността (нарушаването на правата на човека), а решаването на проблемите в разединеното човечество

во става бавно, стъпка по стъпка, а често се наблюдават отстъпления.

При проблемите, свързани с правилата, също нещата вървят бавно, все още принципите на правата на човека, на справедливостта и на солидарността не са в основата на процеса на развитие. Решаването и институционализирането на проблемите не води до световна държава, но със сигурност до установяването и бързото нарастване на глобална бюрокрация, която често не среща сътрудничеството, а по-скоро съпротивата на националните държави, и не винаги е решаващ фактор за решаване на проблемите.

Ако припомним даденото по-горе определение за глобални обществени блага, „то повечето, но не всички глобални проблеми – включват създаването или неспособността да се създадат – глобални обществени блага“. (8)

Нека да видим какво е положението при тези глобални публични стоки

Общи блага

Промяна на климата

Развиващи се страни – ограничено допринасят за промяната, но главен източник за в бъдеще, на въглеродни емисии, потенциално катастрофално влияние върху много страни

Напредък на международните усилия – настоящата миграция е недостатъчна да стабилизира глобалната температура

Биоразнообразие и екосистеми водни ресурси

Развиващи се страни

Главен резервоар на много видове, над 600 милиона хора се изправят пред остър недостатък на вода

Прогрес на международните усилия

Скоростта на изчезване на видовете нараства, тропическите гори намаляват, недостатъчни международни усилия, извън увеличаването на чувствителността, 2-3 милиарда може да се сблъскат с липса на вода към 2020г.

Рибни ресурси

Роля на развиващи се страни

Много страни зависят от океанския риболов за местно потребление из а експорт

Прогрес на международните усилия

75% от търговските рибни пасажи за експлоатирани на или над устойчиви равнища

Човешки проблеми

Инфекциозни болести

Развиващи се страни

Развиващите се страни могат да почувстват остри загуби при грипна пандемия, вече дават милиони жертви от тропически болести

Прогрес на международните усилия

Пандемия на грип е избегната, но малък прогрес при задържането на малария, морбили, СПИН в развиващите се страни

Опазване на мира

Развиващи се страни

Милиони хора са убити в граждански войни и в междудържавни конфликти

Прогрес на международните усилия

Някои успешни намеси (Косово), други далеч по-малко

Бедност

Развиващи се страни

Един милиард живеят с по-малко от долар на ден

Прогрес на международните усилия

Азия очаква да види продължаващо намаляване на броя на хората, живеещи в крайна бедност, при Африка броят се увеличава

Регулаторна рамка

Търговия

Развиващи се страни

Те дават 27% от световния износ на стоки услуги, а износът представлява 33% от brutния продукт на тези страни

Прогрес на международните усилия

Ефективни търговски правила, но ограничен прогрес за премахване на търговските бариери, което е критично за развиващите се страни

Финансова архитектура

Развиващи се страни

Цялостните фискални цена на системните кризи в развиващите се страни от 1970г. надминават 1000 милиарда долара

Прогрес на международните усилия

Кризисните намеси имат смесен успех, малка промяна в глобалните правила, което ще засили непостоянството.

Интересен като подход при определянето на проблемите е така нареченият **Копенхагенски консенсус**. Група от световно известни учени определя кои са най-належащите проблеми, с които човечеството трябва да се справи за решаване на основните предизвикателства.

Тези предизвикателства са: въоръжени конфликти, биоразнообразие, хронични болести, промени в климата, образование, глад и недохранване, инфекциозни болести, природни бедствия, ръст на населението, вода и хигиенни условия. Интересен е начинът, по който учените взимат своето решение. Те трябва да разделят 75 млрд. долара за осъществяване на своите решения за 4 годишен период, т.е. трябва да определят кои са най-приоритетните решения за предизвикателствата и до каква степен те трябва да бъдат осъществени.

Експертите решават милардите да бъдат разпределени за осъществяване на следните политики.

Намаляване недохранването на децата в предучилищна възраст	12 млрд. долара
Развитие на комбинирано лечение срещу малария	1,2 млрд.
Разширяване покритието на имунизирани деца	4 млрд.
Обезпаразитяване на децата	1,2 млрд.
Разширяване лечението на туберкулоза	6 млрд.
Увеличаване изследванията за по-високи добиви	8 млрд.
Инвестиране в ефективни системи за ранно предупреждаване при бедствия	4 млрд.
Увеличаване на хирургическия капацитет	12 млрд.
Имунизирани срещу хепатит В	0,48 млрд.
Развитие на лекарства с ниска цена срещу остри сърдечни атаки	0,8 млрд.
Кампания за намаляване употребата на сол	4 млрд.
Изследвания в областта на геоинженерството	4 млрд.
Трансфери на пари за посещаване училище	4 млрд.
Ускоряване на изследвания за ваксина за ХИВ	0,1 млрд.
Сондиране и монтиране на ръчни помпи	3,56 млрд.

Какво е интересното в този подход за търсене на решения на глобалните предизвикателства? Преди всичко решенията са глобални, но съвсем конкретни. Стотици подобни решения биха направили живота по-устойчив, а земята по-добро и сигурно място за живеене. Подобно моделиране на политики и дейности за решаване на проблеми подсказва необходимостта постоянно да се търсят подобни решения, периодично те да бъдат преформулирани, защото развитието е твърде динамично. От приетия подход става ясно колко далеч е все още човечеството от разработване на цялостна политика за управление решаването на проблеми – и като съзнание за проблемите, и като развитие на политики, и като постигане на консенсус за проблемите и за тяхната приоритетност, и като ресурсно осигуряване на процеса. Както се вижда от анализите на участниците в Копенхагенския консенсус, средства стотици пъти по-малки от средствата за въоръжаване биха помогнали за пробив при решаването на много от актуалите глобални проблеми и биха спасили десетки милиони човешки животи.(9)

Решаването на проблемите е свързано със сътрудничество между различни институции и структури, но и с борба между тях, защото те изразяват различни интереси. За решаването на проблемите обикновено се изграждат различни коалиции – понякога коалиции от бедни страни и международни граждански организации; понякога коалиции между богати и бедни държави, понякога международни институции, транснационални бизнес и различни държави.

Преговорите се основават на международното право и в увеличаваща се степен се влияят и от правата на човека. Независимо че често правата на човека са декларирани като принципи за решаване на проблема, те са вече юридически и социален факт, който не може да бъде заобиколен и това променя процеса и целта при решаването на проблем.

Често пъти проблеми се формулират или твърде конкретно или като някаква липса – липса на образование, дискриминация, замърсяване на атмосферата, липса на ресурси.

Изследването на така поставените проблеми води до друго дефиниране на проблема. Липсата на образование за всички (дори и на начално равнище) е само част от проблема – изграждане на

адекватна образователна система за потребностите на един глобализиращ се свят на знанието. Проблемът за тероризма и справянето с конфликтите е само част от проблема за изграждане на система за устойчив мир. Преодоляването на бедността е част от проблема за изграждане на икономическа система, осигуряваща социалните и икономически права.

Всеки от глобалните проблеми първоначално се формулира като проблем на конкретен дефицит или заплаха, но в процеса на обсъждане и на започване на решаването му проблемът се определя в дълбочина във връзката си с други проблеми и се търсят решения в позитивен план.

* * *

Изследването на глобални проблеми е в основата на глобалното образование. Джилда Уилър посочва, че „като се доближават до глобалните проблеми от една системна перспектива, ние помагаме на учениците да създадат свят, който да представя техните най-високи очаквания. От всеки от нас, и индивидуално и като общност, зависи изборът и предприемането на действия за създаване на бъдещето, което искаме и за нас и да бъдещите поколения“ (10)

Запознаването, изследването на глобални проблеми буди интерес, фокусира вниманието и умовете на младите хора, помага им да разберат тяхното влияние върху живота им, и ги мотивира, за да могат да участват в дейности за изграждане на устойчив свят.

Голям е потенциалът за учене на глобалните проблеми. Те носят информация, изпълнени с вълнуващи събития и процеси, показват развитието на света в противоречивия му характер. Чрез изследването на глобалните проблеми младите хора разбират различни измерения на съвременния свят. Тяхното изследване и моделиране на решаването им на различни равнища (местно, национално, глобално) носи идеята за сътрудничество, солидарност, общи действия. В групата се моделира решаването на проблеми – върви се заедно и стъпка по стъпка, анализират начини за решаването им, предлагат се нови решения, под формата на публични политики.

Глобалните проблеми дават възможност на младите хора за среща с реалния свят и неговите предизвикателства, повишават рефлексивността им, развиват социалната им чувствителност и социално критическо мислене и им помагат да поставят под съмнение много митове или неща, които те приемат за даденост и в собствения си живот и в живота на обществото, в което те навлизат: като начини на поведение, потребителство, развлечения, социална ангажираност, солидарност, отговорност.

Младите хора изследват проблемите като ги съотнасят с правата на човека – т.е. чрез проблемите те се учат на правата на човека, стават чувствителни към тяхното нарушаване и сезапознават или изследват начини за реализирането им, познават света на демокрацията и на правата на човека.

Работата по проблемите показва несправедливия характер на съвременния свят и по този начин не само утвърждава у младите хора посочва начини за постигането им – чрез преосмисляне на отговорно собствено поведение, чрез ангажираност в различни каузи на развитието. Глобалните проблеми имат своите локални измерения, така че ученето и изследването им днес съвсем не е нещо абстрактно – проблемите са част от непосредствената действителност и определят живота на младите хора.

Изследването на глобалните проблеми и на начините за решаването им има и своя елемент на вглеждане в бъдещите развития, на визия. Младите хора усвояват идеи за солидарност, глобално управление, ликвидиране или намаляване на неравенствата, споделяне на материални или духовни блага. Така те стават част от една надскачаща себе си и потребностите на деня, ориентирана към бъдещето общност, знаеща как да поставя, и да търси решения на проблемите си.

Очевиден е и образователният потенциал на Целите на хилядолетието за развитие. Те фокусират усилията и вниманието на учещите, като обединяват най-неотложни проблеми, дават възможност за поставяне на въпроси за смисъла на социалната дейност, за посоката и развитието на съвременния свят, за собственото място в този свят.

Така глобалното образование допринася за развитието на глобална чувствителност и глобално гражданско съзнание, които са ключов елемент от съвременния модел за решаване на проблеми.

Глобалното управление

Политическото признаване на съществуването на глобални проблеми, обявяването на близки цели на човечеството и на основни задачи за решаване на част от проблемите в Декларацията за хилядолетието поставя и въпроса как ще се управлява решаването на тези проблеми. Доколкото от решението на проблемите зависи бъдещето и оцеляването на човечеството, по същество въпросът е очертават ли се механизми за общо управление на нашия свят?

В миналото въпросът е коя държава или групи от държави ще доминират дадения регион, а по-късно и света. Днес въпросът е как проблемите на света могат да бъдат решавани или как светът да бъде управляван?

Засега на въпроса няма отговор близо 70 години след създаването на първата глобална междудържавна организация – ООН. Днес е общо мнението, че националната държава (дори и най-могъщата в момента САЩ), няма капацитет за справяне с глобалните проблеми или дори и с един от тях.

Декларацията за хилядолетието е парадоксален документ. В нея се обявяват се общи принципи на съвместно съществуване, посочват се дадени глобални проблеми за решаване, формулират се конкретни цели и задачи за изпълнението им, но никъде не става въпрос как точно ще се случи това.

Формално поне с мониторинга на процеса се занимава ПРООН, което сочи важната роля на съществуващи наднационални агенции и институции.

Всяка държава разработва план за осъществяване Целите на хилядолетието – рамката на решаване на проблемите е на национално равнище, а статистиката е инструментът, представящ решаването на целите в цифри, показатели, сравнения в регионален и световен план.

Цел №8 „Създаване на глобално партньорство за развитие„, посочва основните актьори в управлението на процесите – държави, бизнес и гражданско общество – но това звучи твърде общо.

В началото на третото хилядолетие, изправено пред най-големите предизвикателства в историята си, човечеството няма механизъм за управление на проблемите си, нито съгласие, че

следва да се върви към създаването на структури за управление на света като цяло.

В следвоенния период на студената война се утвърждава моделът на противоборство на два групи държави, управлявани или водени от двете суперсили. Оказва се, че този модел може да е добър за управление (при всички условности, с които може да приемем водещата роля на САЩ за капиталистическия свят) на група държави за определен период от време, но не и за управление на света

Създаваният се модел на управление на ЕС е все още в началото си, осъществява се на ограничено пространство в рамките на общност с нарастващи демографски, икономически и социални проблеми, изпълнен е с много неизвестности, а самото управление е белязано от борбата на националните държави помежду си и с европейската бюрокрация. Въпреки че ЕС е най-развитият междудържавен модел на сътрудничество няма още достатъчно устойчивост и не може да се приеме, че може да служи за модел на световното управление в този си вид.

Утвърждаваният се през 80-те години неолиберален модел на управление на националните икономики, а по аналогия и на света, не успява да се наложи като универсална рецепта. Залагането на икономическата ефективност в един безкрайно сложен свят не издържа във времето и твърде скоро Вашингтонският консенсус (манифестът на неолибералния подход) е променено посока на включване на социални механизми в модела.

Глобализиращ се свят без явна система на управление е ново и на пръв поглед противоречиво явление. То поражда съживяването на конспиративните теории за управление, основани на предпоставката за невъзможността да съществува система без тя да бъде централно направлявана. Възникват различни теории за управляващите елити като международна класа от доминиращи елити, като транснационална капиталистическа класа или за американския елит като управляващ света от позицията на суперсила.

„Глобализацията не денационализира властта и не подкрепя интеграция на елита в глобален план... увеличаващата се взаимна зависимост при глобализацията се смесва от много защитници на идеята за глобалния елит с глобалната интеграция,

която свързва и обединява различни групи, постове и организации.“ (11)

Така основният въпрос – дали в глобализиращия се свят е възможен преходът от управление на отделните държави или групи от държави към управление на света като цяло с цел решаване на глобалните му проблеми – засега е без отговор.

Днес глобалността на проблемите, на заплахите за света изисква общо управление – да управляваш решението на глобалните проблеми означава да управляваш световното развитие и то в съвсем тесния смисъл на управление

Същевременно разпадането на двуполусния модел не води към американска хегемония, а по-скоро към многополюсен модел на развитие на света.,,(12)

Самият многополюсен модел на съвременния свят не е най-подходящият за взимане и осъществяване на глобални решения. Това е свят на борба и съперничество между различни властови центрове и региони или блокове от държави с различна динамика на развитие, където съществуващата атмосфера и обществени нагласи – взаимно съревнование, блокиране, пренебрегване, невъзможност за трайни съюзи – не са благоприятни за решаване на глобалните проблеми.

Многополюсният модел намалява ролята на идеологиите, а увеличава ролята на геополитиката.

По отношение на глобалното управление съществуват различни виждания.

Скептиците смятат, че светът е управляван от САЩ, държавите от Г7, националният монополистически капитал чрез доминиращите капиталистически държави в името на националните им интереси, но и в името на интересите на Запада, а следователно и на САЩ. Този модел на управление цели либерален ред и доминация на богатите капиталистически държави. На тази цел служат международните институции, принудата, осъществяването на геополитика. Главният източник на промяна е възможното предизвикателство към американската хегемония, отправено от новоразвиващи се държави, което би могло да промени световния ред и модела на управление.

За глобалистите светът се управлява от САЩ, държавите от Г7, транснационалната капиталистическа класа и от многоброй-

ни агенции и институции – наднационални, наддържавни, неправителствени – като комбинациите при решаването на различни проблеми са различни. Управлява се в името на глобалния корпоративен капитализъм, САЩ, Г7 и за (или срещу)осъществяването на различни глобални и по-конкретни интереси, които са различни в различните случаи в рамките на неадекватно глобално управление. Това води до укрепване и възпроизвеждане на глобалния либерален капиталистически ред или до осъществяване на множество цели в подкрепа и регулиране на глобализацията и до развитие на глобални публични политики.

Глобалистите считат, че се утвърждава либерално глобално управление, основано на хегемонизъм, но при същевременно оформящо се многослоеве глобално управление, осъществявано от наддържавни агенции, режими, НПО, глобални мрежи. Според тях възможната промяна зависи от структурните граници на глобалния капитализъм, както и от неговото оспорване от различни антикапиталистически сили. Преобразуванията могат да се породят от цялостната глобална взаимна зависимост, от институциите на транснационално гражданско общество и от глобализацията на политическата дейности. (13)

В най-общ план съществуват няколко виждания за възможното управление на проблемите на света като цяло.

Оригиналният Вашингтонски консенсус с неговия икономически характер – фискална дисциплина, преориентиране на публичните разходи, финансова либерализация, либерализиране на търговията, откритост към чужди инвестиции, приватизация, дерегулиране, защитени права на собственост.

Това е естествена визия за самонаправляващ се свят, подчинен на изискванията на икономическата рационалност, под диктовката на силните икономически играчи – страни и транснационални корпорации.

След критиките от 90-те години този пазарен, икономически модел е заместен с т.н. разширен Вашингтонски консенсус, към който са добавени социално– политически параметри като юридическа и политическа реформа, регулиращи институции, антикорупция, гъвкавост на пазара на труда, социални мрежи за сигурност, намаляване на бедността., споразумения за световната търговия, финансови кодове и стандарти.

Вашингтонската доктрина за сигурност връща по-скоро идеята за реал политика, където основни елементи са осигуряване на ред чрез доминиране, хегемонистична политика, гъвкав мултилатерализъм или унилатерализъм, когато е необходимо; изграждане на геополитически (ако се наложи геоикономически) сили за сигурност, наколективни организации (като ООН, НАТО); при необходимост търсене на опора в американската военна подкрепа; водеща роля на САЩ и на техните съюзници. Главна цел е светът да бъде сигурен, да се развива демокрацията, да се глобализират американските правила, ред и разбиране за социална справедливост.

Нито чисто икономическият пазарен подход на Вашингтонския консенсус, нито политическият подход на доктрината за сигурност, основан на едностранна доминация, надживяват отминалото столетие.

Понастоящем е разпространена **доктрината за човешка сигурност**, основана на мултилатерализъм и приемане на общи правила за световен ред; на постигане на този ред чрез закони и на основата на социална справедливост; на засилване на многостранната, колективна сигурност; в крайни случаи на използване на международно санкционирани сила за налагане на международното право; на обвързване, свързване на правата на човека с проблема за сигурността; на защита на всички, които са изправени пред политически, социални, икономически, екологични заплахи; на засилване на глобалното управление, изразяваща се в реформа на ООН и основана на развитие на световен диалог за постигане на глобален договор. (14)

Доктрината за човешка сигурност е най-близо до практиките на Европейския съюз. Въпреки всичко се вижда колко трудно работи този модел на управление в рамките на Съюза дори положение, че той обхваща страни с високо материално равнище, със сходно социално и политическо развитие на страните и условие за членство е приемането на общи принципи на участие и постигане на определени икономически и политически критерии. Анализите за бъдещия свят на Националната разузнавателна служба на САЩ все повече се съсредоточават върху реалната възможност за многополюсен свят, в който трудно ще може да се говори за глобално решаване на проблемите или

поне ще липсват необходимите сътрудничество, политическа воля и ресурси.

Реално това, което се наблюдава, са опити за поставяне и частично решаване на някои глобални проблеми на глобално равнище през съществуващите наднационални организации и агенции и на соновата на общи и национални политики. Това е начало на глобално сътрудничество, което засега не води до ясна промяна на системата за управление, и е зависимо от фактори като икономически кризи, воля на големите политически играчи, степен на отвореност на частния бизнес в лицето на многонационалните компании, на променяща се съпротива или подкрепа от страна на националните държави, от въздействията на някои от глобалните проблеми (икономически, природни, и т.н.). В този модел е силна ролята на наднационалната бюрокрация, но в крайна сметка тя е зависима от волята на политическите сили и икономически кръгове и не играе водеща роля. Партньорството между бизнес, държави и гражданско общество е далеч от ефективно институционализиране и едва сега започва да се увеличава силата на международното гражданско общество.

Решаването на глобалните проблеми се усложнява и от липсата на ясно разделение на труда между многобройните международни организации; от неспособността им да постигат общи решения, от все още различията в дефинирането на глобалните проблеми като вътрешни и международни, както и от липсата на отчетност и отговорност. (15)

Глобалните проблеми изискват глобални решения, но и поемане на отговорност, която в сега съществуващата международна политическа и икономическа система, няма как да бъде поета.

В този смисъл очакваните преобразувания зависят от твърде много неща и трудно могат да бъдат прогнозирани

Както посочва Дейвид Хелд, „досегашната икономически ориентирана глобална политика трябва да бъде заместена от рамкова политика, която:

- окуражава и поддържа огромното увеличаване на производителността и богатството, което стана възможно благодарение на глобалния пазар и на съвременните технологии

- обръща се към крайностите в бедността и може да осигури ползите да бъдат справедливо разпределени
- създава пътища за чуване на „гласа“, обсъждания и демократично взимане на решения в регионалната и глобалната публична области
- поставя екологичната устойчивост в центъра на глобалното управление
- осигурява международната сигурност, която се ангажира с причините както и с престъпленията на тероризма, войната и на пропадналите държави.,(16)

Твърде далеч сме все още от изграждане на цялостна система за глобално управление е решаване, ако не на света, то поне на част от проблемите му. Както при всяко управление, предстои да бъдат изградени: структури за управление на проблемите на различни равнища; да бъдат осигурени демократични начини за взимане на решения, да бъде решен въпросът за партньорството между национални държави, гражданско общество и бизнеса; да се осигури институционална основа на този процес, както и механизмите и структурите за осъществяване на това управление.

Във всеки от тези пунктове светът е далеч от постигане на решения, но развитието на глобалните проблеми може би ще наложи по-бързото внедряване на част от тези идеи, тъй като без глобални решения на проблемите редът в света, благосъстоянието на населението, устойчивостта на средата и дори оцеляването ни са поставени под въпрос.

Цели на хилядолетието за развитие

Настъпването на новото хилядолетие е повод за преосмисляне на това какво представлява светът и за опити за очертаване на бъдещото развитие. След икономическия растеж през деветдесетте години преобладават оптимистичните възгледи. Държавните ръководители, събрали се в ООН по случай настъпването на новото хилядолетие, демонстрират политическа воля за определяне на част от глобалните проблеми и поставят цели за решаването им.

В Декларацията по случай хилядолетието те декларират следните цели пред човечеството

„Мир, сигурност и разоръжаване – да освободим нашите народи от бича на войната..да търсим да елиминираме опасности-те на средствата за масово унищожение.

Развитие и изкореняване на бедността... няма да пестим усилия до освободим нашите сънародници – мъже, жени, деца от жалките и дехуманизиращи условия на крайната бедност, на които сега са подложени повече от един милиард хора... Ние се посвещаваме да направим правото на развитие реалност за всекиго и да освободим цялата човешка раса от нуждата.

Да защитим околната среда... не трябва да пестим усилия да освободим цялото човечество, и преди всичко нашите деца и внуци, от заплахата да живеят на планета, безвъзвратно разрушена от човешките дейности, и чиито ресурси няма да бъдат достатъчни за техните потребности.

Права на човека, демокрация и добро управление... няма да пестим усилия да подкрепяме демокрацията и да укрепваме върховенството на закона, както и зачитането на международно признатите права на човека и основни свободи, включително и на правото на развитие...“(17)

Декларацията препотвърждава новото разбиране за развитието – идеята за цялостно развитие на човечеството в благоприятна, незастрашена от човешка дейност околна среда и в мир, свят на хора с удовлетворени потребности и реализирани основни права, живеещи в общности, изградени на демократични принципи.

Част от тези цели са конкретизирани в Декларацията като конкретно постижими задачи:

- „Да се намали наполовина до 2015 г. делът на хората, който доход е по-малък от долар на ден и делът на хората, които гладуват, както и да се намали наполовина дела на хората нямащи достъп до питейна вода;
- Към същата дата да се осигури на децата навсякъде, на момчетата и на момичетата, да могат да завършат начално образование, а момчета и момичета да имат равен достъп до всички образователни степени;

- Към същата дата да се намали смъртността сред майките с три-четвърти, а смъртността на децата до пет години с две-трети от досегашните им стойности;
- Дотогава да се спре и да започне да намалява разпространението на ХИВ/СПИН, на бича на маларията и на другите основни болести, които измъчват човечеството;
- До 2020 да се постигне значително подобрение в живота на поне 100 милиона обитатели на градските гета;
- Да се подкрепя джендър равенството и овластяването на жените като ефективен начин за борба с бедността, глада и болестите и да се стимулира наистина устойчиво развитие;
- Да се развиват и прилагат стратегии, които дават на младите хора навсякъде възможност да намерят почтена и продуктивна работа;
- Да се поощрява фармацевтичната промишленост да направи основните лекарства широко достъпни за всички нуждаещи се в развиващите се страни;
- Да се развиват силни партньорства с частния сектор и с организациите на гражданското общество в осъществяването на развитието и в изкореняването на бедността...“ (18)

Това е декларативният текст на Целите на хилядолетието на развитие, които в стегната форма представляват програма за действие през първите десетилетия на 21 век.

1. Изкореняване на крайната бедност и глад
2. Постигане на всеобщо начално образование
3. Подкрепа за джендър равенството и овластяване на жените
4. Намаляване на детската смъртност
5. Подобряване на репродуктивното здраве
6. Борба с ХИВ/СПИН, маларията и други болести
7. Осигуряване устойчивост на околната среда
8. Развитие на глобално партньорство за развитие

Всяка от тези 8 цели има своите подцели, които представляват конкретни задачи за постигане от обединяващото се човечество.

Декларацията на Хилядолетието е документ, който формулира съществуващи глобални проблеми и поставя задачи за тяхното решаване.

Макар и най-общо, в Декларацията е отразено новото виждане за развитие не само като икономически растеж, а като постигане на устойчивост, качество на живота, социални измерения, по-хармонични отношения с природната среда. Възникващият цялостен модел на развитието се основава на няколко основни пункта:

- Устойчивост на околната среда;
- Социална справедливост;
- Икономическа ефективност;
- Демократично участие;
- Културно разнообразие;
- Международна отговорност.

От самото начало Декларацията е обект на критики, като част са насочени срещу нейния твърде общ и абстрактен характер. Дейвид Сог в статията си „Цели на Хилядолетието за развитие за богатите“ отбелязва: „По-добре от всяка предишна прокламация за намерения ЦХР отговаря на потребността от единен наратив. Това е литургия за широка църква, обхващаща ред проблеми, от посещаването на училище до чистата вода и здравето на майките и децата. Обвързани заедно, тези проблеми привличат различен спектър от конкретни групи, вадят ги от техните убежища, за да се присъединят към коалиция за голяма политика, обединена под общо знаме“. (19)

Това е важно и основното в ЦХР, а не недостатък. Един глобален документ не може да има друго звучене. Нека не забравяме, че тази Декларация е подписана от ръководители на страни с различни интереси, с несъвместими държавни устройства. Подобни декларации са не само израз на намерения, но и заявяване на цели, те се стремят да дават визия, да посочват пътища, да обединяват хората.

Без да има радикален характер за промяна или да предлага крайни решения, Декларацията определя някои области на дейност, важни за борбата с бедността и за утвърждаване на устойчивото развитие.

Затова и темите целят справяне с глобални проблеми, породени от развитието: бедност, недостатъчно образование, висока смъртност, епидемии, отношения на дискриминация, заплахи за околната среда.

Декларацията не цели промяна на световния ред, а елиминирани или ограничаване влиянието на процеси, които пречат на развитието или нарушават елементарните норми на социалната справедливост.

Целите на хилядолетието са и израз на развиващото и утвърждаващото се глобално гражданско съзнание и на исканията на движенията за глобална социална справедливост. Те са израз и на утвърждаването на идеята за реализиране на основните права на човека.

ЦХР са и първото глобално практическо усилие на човечеството да се изправи пред и да преодолее глобални проблеми. Те определят приоритетни за решаване проблеми, имат определен времеви обхват, достижими са и изискват конкретни действия на национално, локално и на глобално равнище.

Тези цели се конкретизират в ред програми на национално и местно равнище, както и се изгражда система за наблюдение на тяхното осъществяване.

Силата на Целите на хилядолетието е в начина на формулиране. Те стават част от глобалния дневен ред, вниманието на световната общественост е фокусирано върху тяхното реализиране. Човечеството има поставени цели и следи за тяхното изпълнение. След определен период от време се залага преформулирането им или обявяването на нови цели. Целите на хилядолетието стават част от политиката на много страни, а също и част от международната политика.

Например, борбата с бедността от средата на 90-те години е централен пункт на стратегията за развитие, която е фокусирана върху три главни елемента:

- подпомагане и реализиране на растеж, благоприятен за бедните;
- улесняване на придобиването на собственост особено чрез реализиране на концепцията за добро управление;
- подобряване на обществената сигурност.

Упреците към Целите на хилядолетието по отношение на борбата с бедността са много, но могат да бъдат обединени в два пункта.

ЦХР се концентрират се върху абсолютната бедност и подминават неравенствата. Тъй като неравенствата са в същността на капитализма, е по-добре да се изследва и да се справяме с измеримата бедност. Целите представляват интерпретация на ключови явления от страна на богатите донори. Утвърждава се, а не се търси промяна на статуквото. Търсените и предлагани решения са в рамките на съществуващия световен ред. Целите на хилядолетието не са структурирани в ясна програма за действие, а тяхното изпълнение е недостатъчно ресурсно осигурено.

Днес намаляването на бедността е цел и вече не може да бъде подминато при определянето на приоритетите за развитие, не може повече да зависи от еднократни действия и акции. Същото важи и за другите цели на хилядолетието, отнасящи се до образованието, смъртността сред деца и майки, до дискриминацията и неравенствата между половете.

Целите на хилядолетието имат и съвсем конкретна насоченост към Субсахарска Африка, както личи от Декларацията на хилядолетието и по-специално от частта посветена на справяне със специалните нужди на Африка: „Нищеподдържаемеукрепванетонадемократията в Африка и щеподпомагаемеАфриканците в тяхнатаборбазатраенмир, изкореняваненабедността и устойчиворазвитие, коетощенаправиотАфрикачастотсветовнатаикономика.

Ние сме решени:

- Да дадем своята пълнаподкрепа на политическите и институционални структури на възникващите демокрации в Африка;
- Да поощряваме и поддържаеме регионалните и субрегионалните механизми за предотвратяване на конфликти и за поддържане на политическа стабилност и за осигуряване на гарантиран достъп на ресурси за провеждане на уморитворителните операции на континента;
- Да се предприемат специални мерки, за да се изправим пред предизвикателствата на премахването на бедността и на устойчивото развитие в Африка, включително отменяне на

дълга, подобрен достъп до пазарите, повече официална помощ за развитие и увеличени потоци на пряко чуждестранно инвестиране, както и трансфер на технологии;

- Да се подпомогне Африка в изграждането на капацитет за справяне с разпространението на пандемията ХИВ/СПИН и на другите инфекциозни болести.(20)***

Какви са постиженията на Целите на хилядолетието за развитие днес, близо две години преди срока, поставен за тяхното изпълнение?

1. Изкореняване на крайната бедност и глада

Успехи

През 1990 г. 1.8 млрд живеят в крайна бедност

През 2008 1.4 млрд.

Неуспехи

В Субсахарска Африка за периода 1990-2005г. броят на хората живеещи с 1 долар на ден се е увеличил със 100 млн. 29% от населението на Субсахарска Африка е недохранено

2. Всеобщо начално образование

Успехи

Много страни прекрочват 90% обхват на децата в началното образование.

Неуспехи

В Субсахарска Африка обхватът на децата в начално образование се увеличава от 58% на 74%, но все още е нисък.

3. Подкрепяне на джандър равенство и овластяване на жените

Успехи

Участието на жени в парламентите в Субсахарска Африка нараства

от 9 % през 2000г. на 18 % 2009.

Неуспехи

Заплащането на жени в наемния труд извън селскостопанските страни нараства твърде незначително.

4. Намаляване на детската смъртност

Успехи

Броят на смъртни случаи на деца намалява от 12.5 млн. през 1990г. на 8.8 млн. през 2008г.

Неуспехи

Детската смъртност при новородените в развиващите се страни спада от 99/1000 през 1990г. до 72/1000 през 2008г., но е твърде далеч от поставената цел да се достигне 33/1000.

Субсахарска Африка е районът с най-висока детска смъртност, където на всеки 1000 новородени 145 деца умират пред да навършат пет години.

5. Подобряване на репродуктивното здраве

Успехи

По-голям процент от ражданията стават с помощта на медицински работници.

Неуспехи

Няма напредък по отношение намаляването на смъртността сред майките. 480/100000 през 1990 до 450/2005. Половината от смъртните случаи на майки е регистрирана в Субсахарска Африка.

6. Борба с ХИВ/СПИН, малария и други болести

Успехи

Броят на ново инфектираните е 2.7 млн. през 200г. спад с 30% от върха, достига през 1996г. – 3.5 млн.

Страните с разпространена малария в Африка получават достатъчно мрежи да снабдят повече от половината, намиращо се в риск население.

Неуспехи

Прогресът не е достатъчен да обърне траекторията на ХИВ епидемията, защото необходимите намеси за превенция и лечение не обхващат всички: на всеки двама, започващи ретровирусно лечение се падат 5 ново инфектирани.

7. Устойчиво развитие

Успехи

Повечето райони осигуряват достъп до питейна вода и се доближава до целта 50% да се намали населението без достъп.

Изключителен прогрес за защита на озоновия слой.
Обезлесяването намалява.
Неуспехи.
Степента на растеж на емисиите на CO₂ се увеличава.
Целта да се намали скоростта на намаляване на биоразнообразието не е достигната.
Всяка година се губят 13 милиона хектара гори.

8. Развитие на глобално партньорство за развитие

Успехи

Нетната помощ 2008г. се увеличава с 10.2% и достига 119.8 млрд. Значим прогрес е постигнат при облекчаването на дълга.

Неуспехи

Донорите дават 35 млрд. по- малко на година от поставената цел за 2005г. Процентът на помощта достига 0.3% от брутния продукт на развитите страни вместо договорените 0.7%. Пропастта в разпространението на интернет между развити и развиващи се страни остава голяма. В съпоставими цени хората от развиващи се страни плащат 6 пъти повече за основни лекарства. (21)

Както и да са оценявани, ЦХР се превръщат във важен елемент на глобалното образование и на образованието за развитие. Те дават съвсем нов тласък за неговото развитие и легитимиране.

Преди всичко те са легитимен израз на идеята за развитие. ЦХР определят глобалните цели на развитието и имат консенсусен характер, а също така в тях са определени приоритетни глобални проблеми за решаване. Със своя програмен характер и със съчетаването на глобални цели с конкретни показатели за постигане Целите на хилядолетието за развитие представляват необходимата рамка за действия. Въпреки всички критики, че те не са експлицитно основани на правата на човека, по принцип реализирането на всяка от Целите и на конкретните задачи реализира основни права на човека и представлява конкретна програма за права на човека. От цел №8 „Развитие на глобални партньорства“ (но и от всички останали цели) се откроява принципът на солидарност и подкрепа, без който не могат да бъдат намерени трайни решения.

В този опитът човечеството да помени посоката на развитие образованието за развитие или глобалното образование също се променя. То вече не е главно регистриране и представяне на глобални проблеми, а с формулиране на Целите има ясна точка на отнасяне, предмет на изучаване. Съвсем определено, днес може да си представим образование за развитие, основано и организирано около Целите на хилядолетие за развитие. Разбира се, това ще бъде образование, насочено не само към осемте цели, а опитващо се да потърси и неспоменатите проблеми, да изследва по-пълната картина на развитие на човечеството, причините на съществуващите глобални проблеми, да покаже тяхната взаимовръзка. Глобалното образование използва Целите на хилядолетието като отправна, но съвсем реална точка за изследването на част от проблемите на съвременния свят.

Светът с неговата глобалност, с безбройните му проблеми и развития е труден обект за изследване и разбиране и това е ключов проблем на глобалното образование. Целите на хилядолетието са този необходим фокус, който помага глобалното образование да се превърне в нещо реално, в нещо постижимо. Може да не успеем да научим как функционира целият свят, но може да научим как част от ключовите проблеми, от които зависи неговото съществуване и бъдеще, намират своето решение.

Самите Цели с тяхното конкретизиране в отделни задачи, а след това и с процеса на реализиране, дават модел за справяне или за опит за справяне с глобален проблем – анализ, мерки, изграждане на коалиции, формулиране на политики за решаване, мониторинг и оценка на постигнатото. Благодарение на цялата система за мониторинг ние може да използваме данните за изследване на даден проблем в сравнителен план или на реализирането на Целите за отделна страна или групи страни по света. Изучаването на реализиране на Целите на развитието предполага изследване и разбиране на причините за съществуващите неравенства в различните области и пътищата за тяхното преодоляване. В този смисъл в глобалното образование, основано на Целите на хилядолетието съдържа и силен елемент на социална справедливост, както и на межкултурно образование и чувствителност.

Очакваното преформулиране на ЦХР през 2015г. дава възможност за актуализиране на съдържанието на глобалното образо-

вание. Така в съвместно поставяните Цели за развитие се превръщат в предмет на глобалното образование. То следва да улеснява и подпомага тяхното осъществяване като учи хората да разбират и да се ангажират с проблемите на света, като повишава глобалното съзнание и глобалната чувствителност, като гради глобалното гражданство.

Критиките към Целите на хилядолетието идват от най-различни посоки, което е и нещо нормално за една програма за действие, основана на Декларация, приета с консенсус от всички държавни глави.

Твърди се, че Целите на хилядолетието са по-скоро хуманитарни отколкото цели на развитието и голяма част от тях имат компенсаторно действие. Със сигурност е така, но това е първата крачка за към едно съгласувано развитие. Всяко подобно определяне на развитието и на неговите приоритети в един свят на изключителни неравенства ще има и компенсаторен характер. Не може да се очаква развитие на цялото човечество, ако тези хуманитарни цели не бъдат осъществени или с други думи не бъдат елиминирани най-крайните последствия от неравномерното развитие.

Целите на развитието не могат да бъдат постигнати без съществена реформа на целия световен икономически, политически и социален ред. Това е също основателна критика, но ако Целите на хилядолетието бъдат осъществени, това ще е стъпка към промяна на този ред.

Друга критика е че Целите не слизат под повърхността, че това не са цели за преодоляване на причини, а за последствия. Със сигурност това е оправдан упрек. Но целите на хилядолетието не са глобален план за развитие, а кризисен план за справяне с някои елементи на недоразвитието. Това е възможното в този момент, в името на постигане на тези Цели могат да обединени усилия, ако се реализират, ще бъдат защитени правата на човека, макар и в ниска степен. Целите на хилядолетието са само първа стъпка от един дълъг път, който човечеството трябва да поеме, ако се стреми действително към посоката, определяна от Декларацията на хилядолетието.

Често се критикува се недостатъчното наблюдаване на правата на човека. Действително в самите цели езикът на правата на чо-

века липсва, но той е налице в Декларацията на хилядолетието, а и на практика реализирането на всяка цел и подцелите означава осъществяване и гарантиране на основни права на човека.

Самите Цели на хилядолетието не са резултат от широк консултативен процес и това е основателна причина следващите планове за световно действие да бъдат предшествани от обсъждане на всички равнища, включващи всички страни – и държавни структури, и гражданско общество и бизнес.

Със сигурност Целите на хилядолетието не са обикновен план за действие, а са по-скоро отражение на рефлексията на човечеството върху нашия свят в началото на новото хилядолетие. За да се стигне до тях, се провеждат ред световни форуми: Устойчиво развитие – Рио де Жанейро 1991; Права на човека – Виена 93; Против расизма и дискриминацията – Дърбан 1992; Овластяване на жените – Пекин 1995г. Така че по-скоро може да гледаме на Целите на хилядолетието като обобщение на възгледите за социално развитие през последното десетилетие на 20 век.

Често се обръща внимание, че Целите на хилядолетието са неустойчиви. Действително влиянието на глобалната криза забавя тяхното осъществяване, но трудно може да бъде и другоаче в този неустойчив свят. Факт е, че е изграден механизъм за наблюдение, че има гласност, и че през 2015г. Целите на хилядолетието ще бъдат отчетени и формулирани наново. Друг е въпросът, че при опитите за справяне с кризата не се полагат достатъчно усилия да бъдат отчетени интересите на най-бедните страни, както следва от Целите. „Целите на хилядолетието обединяват неолибералния подход със социалдемократичната реторика, за да се постигне общоприета рецепта за справяне с кризата.“ Дори и да е така, това е необходимо за постигане на консенсус в глобален план.

Друга критика обръща внимание върху факта, че международните организации не се отнасят сериозно към Целите. Целите на хилядолетието са за определяне на един нов световен дневен ред, а голяма част от международните организации имат своя дневен ред, структура, ресурси, традиции. Обвързаността и съгласуването на действията на толкова много и различни институции е невъзможно поне на този етап. Ясно е, че целите на хилядолетието влизат в плановете и в отчетите на международ-

ните институции, при обосноваването на техните философия и програми. Целите на хилядолетието вече са неотменима част от глобалната действителност и трудно може да се представи съвременният свят без тяхното съществуване.

Бележки:

1. VinayBhargava, Introduction to Global Problems, World Bank, 2010, p.1.
2. VinayBhargava, Introduction to Global Problems, World Bank, 2010, p.1.
3. VinayBhargava, Introduction to Global Problems,World Bank, 2010, p.2.
4. Manuel Castells, Global Governance and Global Politics in Political Science and Politics, January 2005, p.3.
5. Manuel Castells, Global Governance and Global Politics in Political Science and Politics, January 2005, p.4-5.
6. VinayBhargava, Introduction to Global Problems, World Bank, 2010, p.3.
7. Титус Александър, Програма за образование за световно гражданство, Център „Отворено образование, С.2008.с.51.
8. VinayBhargava, Introduction to Global Problems,World Bank, 2010, p.3.
9. Copenhagen Consensus 2012.Solving the world challenges. Copenhagen 2012.
10. Gilda Wheeler Education for Environment and sustainability, State of Washington, 2007.
11. Jan Pakulski, Global elites in Globalization Studies, Routledge International Handbooks, 2010, p.335.
12. Global Trends 2030:Alternative worlds. A publication of the National Intelligence Council, December 2012, NIC 2012-001.
13. David Held, Anthony McGrew, Globalization/Anti-Globalization,Polity Press,Cambridge, 2007, p.144.
14. David Held, Global Governance in Globalization Theory, Polity Press, Cambridge, 2007, p. 256-57.
15. David Held, Globalization Theory, Polity Press, Cambridge, 2007, p.249.
16. David Held, Globalization Theory, Polity Press, Cambridge, 2007, p. 249.

17. Millennium Declaration, UN General Assembly, September 18, 2000. 55th Session.
18. Millennium Declaration, UN General Assembly, September 18, 2000. 55th Session.
19. September 2010 – David Sogge, Transnational Institute
20. Millennium Declaration, UN General Assembly, September 18, 2000. 55th Session.
21. The Millennium Development Goals Anapshot. Prepared by DESA base don its annual Millennium Development Goals Report New York, March 2010.

ГЛОБАЛНИЯТ УЧИТЕЛ

„Учител, който не е глобален гражданин и глобален учещ се, не може ефективно да преподава глобално образование...ще му бъде трудно да практикува глобално образование, основано на етиката на солидарността.“ (1)

Като се има предвид, че глобалното образование започва да се развива през последните две десетилетия, е ясно, че горното съждение е твърде категорично. То насочва към първата трудност, пред която се изправяме, когато характеризираме глобалния учител. Опитваме се да формулираме изисквания, компетенции или ролеви характеристики, които като цяло по-рядко може да открием у учителите, преподаващи глобално образование. Това важи с особена сила за посткомунистическите демокрации, където все още глобалното образование няма статут на учебен предмет, не е част от програмата, а учителите, опитващи се да въведат по-скоро елементи или теми от глобалното образование са твърде малко. Глобалният учител е поглед към бъдещето, към едно ново образование. Ако е наистина така, навлизаме в света на пожеланията, предположенията, където определяща е визията.

* * *

Нека си представим Учителя с група деца на брега на глобалния (виртуален или действителен) свят.

Кой е Учителят?

Пазач, който ги предпазва от опасностите на глобалния свят и убеждава в преимуществата на парчето суша, макар и постоянно заливано от вълните?

Информатор, който събира информация за океана и я предава на бъдещите пътешественици или жители на сушата?

Инструктор, който е познал и разбира океана, и учи децата за характера и особеностите му и как да сърфират по-успешно?

Изследовател, който периодично се гмурва в океанските вълни, търси новото, промените, опасностите и възможностите и ги предава на последователите си?

Мъдрец, който разкрива тайните на океана?

Моряк, лодкар, носещ се по вълните, преживяващ океана, вдъхновяващ се и мечтаещ за него?

Какво представлява океанът? Визията на местния лодкар, сърфист или хаосът на вълните и стихииите, за които няма обяснение и ред; разчертаното или опитомено в учебните програми пространство или постоянният вятър на промените – неочакван, странен, преобръщащ пространства и съдби?

А групата ученици, израстваща с устрема и скоростта на реалните, но и на виртуалните вълни, потопени в информационните течения, неразбиращи или задъхващи се пред стихията и безкрая, търсещи нови хоризонти или късче спокойна и твърда земя?

Какво е да си учител в този глобален свят на промените, в разширяващия се океан на знанията, точица на брега на безкрая между сградите, вълноломите, историята, традициите, корабите, стихииите?

Понякога се стоварва цунами и всичко губи смисъл, както при пандемия и при световна война! Глобалните проблеми проникват и пронизват света, по-страшни и по-могъщи от всичко споменато горе, поставят под въпрос силата и естеството на разума и на човешката раса и оцеляването ѝ.

Какво е да си учител в настъпващото глобално време и пространство? Глобален ли е учителят само поради това, че в длъжностната характеристика е записано глобално образование или образование за развитие или че покрива нови теми и области от учебните програми?

Не идва ли появата на глобалното образование да подсказва, че е време за ново образование, образование за спасението или за апокалипсиса? С понятието глобално не означаваме ли точна необходимостта от образование за света, разтегнат до предела и отвъд предела на възможностите си? Не препотвърждава ли образованието в обществото на знанието силата си и същността си именно като глобално? Като образование, което трябва да

отговаря на рамките на епохата. Така както глобално е било образованието за свободните граждани в елинския свят – смесващо в едно съдбите на общности, богове, хора и търсещо отговор на цялостни и крайни въпроси.

* * *

Появата на глобалното образование или на идеята за глобално образование изостря чувствителността ни към образованието и към учителя. Изострената чувствителност още не е познание и разбиране. Ролята на учителя в този нов свят е неясна, често нито той знае какво иска, нито ние знаем какво да очакваме и да изискваме от него.

Класическата роля на учителя е водач в света на знанието. Но тази роля – с развитието на науките, на средствата за масова информация, на всеобщото образование, с увеличаващата се роля на родителите като въвеждащи децата си в света, с нарастващата самостоятелност на младите хора – е все по-рутинна и незабележима.

Ако не учителят и ако не образованието, кой ще води, социализира, младия човек? Да оставим всичко на медиите, на информационните вълни е да се откажем от бъдещето или от идеята, че образованието може да управлява и нашия живот и живота на общността?

Светът е различен; настъпва другият виртуален свят, далеч по-могъщ и вездесъщ от света на книгите; различно е знанието, необхватно, но и потикващо хора и общности да се обединяват с помощта и в името му, различни са хората. Различна е и идеята за света. За пръв път започва да се налага идеята за обединяване, и наглед на противоположната ѝ – за естествеността на разнообразието, както и производните им идеи за солидарността, взаимопомощта, толерантността.

Различна е средата – светът навлиза в училище, в живота на учителя и на ученика далеч по-властно и по-неограничавано от преди.

Различни са децата – частичка от този свят, а същевременно по-свободни по-неограничени, по-изплъзващи се при опитите за въздействия и по-трудни при усилията ни да общуваме и да учим.

Иска ни се глобалният свят да е изграден върху глобални ценности, но те стават все по-трудни за разбиране и за следване в живота ни. Едно е да обединяваш чрез ценностите или да затваряш с ценностите един малък свят и поведения в общността, друго е да го правиш в абстрактното и често невъобразимо пространство на глобалността.

Днес мислим другояче за глобалния свят. Той не е абстракция, предмет или процес, който трябва да изследваме и разберем. Глобалният свят е това, което ние правим от и със света. Той е мечта, идеал, но и постоянна и всеобхватна практика, насочена идея, която се осъществява навсякъде и по всяко време. Ние конструираме света, виждаме как нашите действия променят очертанията му. Освобождаването от властта на съдбата или на хаоса, е невъзможно без образование. Дизайнът на света е плод на действията, на мислите на образовани изследователи и граждани.

* * *

Едно е да бъдеш учител и водач в стандартизирани, очертани области и съдържания като география, история, друго е в един едва сега разбиращ целостта си, крайността, но и неопределеността и неустойчивостта си свят.

Нека използваме пак метафората на океана. Учителят има парче от необятната му повърхност, което се опитва да пренесе, да представи на своите ученици, но в стихията и безредието на вълните и това парче губи очертанията, а често и смисъла си и за учителя и за учениците.

Глобалното образование дава шанс (както и гражданското образование) да преоткрием, да преизмислим образованието.

„Устойчивото развитие може да предложи споделения език на надеждата и на възможностите, тъй като предполага широк кръг от алтернативи. Неопределеността, а не редът става водещ принцип на педагогиката, в която различни възгледи, възможности и различия, са открити като част от опита да се прочете бъдещето с условности, а не от гледната точка на водеща нарация, която залага, а не проблематизира специфичните понятия на работата, прогреса, институциите.“(2)

„Като образователен процес образованието за устойчиво развитие търси на първо място да развива такива рамки на ума (рамка на устойчивост – б.а.), а не положителни нагласи и поведения, не да осъществява показатели на устойчивостта и да поднася „релевантно“ знание, както е заложено в политическите документи. То изисква учителите и учещите да бъдат отворени и ангажирани с комплексността и със значението на нещата, така както в голямата литература: да се настроят към хармонията и дисхармонията в света, чрез изостреното чувствителност и привързаност; да могат да видят света по начин, който е в същността си поетически и неманипулативен.“ (3)

Всичко това предполага и нова роля или появата на глобален учител, с нови компетенции, отговорности, така както в миналото отпращащият се в далечните или в неоткритите пространства се е нуждаел от качества, умения, и е будел очаквания, различни от тези на уседналите в затворената общност хора.

В основните насоки за глобално образование на Център Север-Юг на Съвета на Европа се отбелязва: „главна роля на глобалния преподавател е да помага на хората да разбират света. Той трябва да познава главните проблеми и поне един от тях в дълбочина; да познава международните политически институции и тяхната динамика; да разбира главните теоретични модели, концепции и идеологически подходи към световната политика; да помага на хората да мислят критично за собствените и тези на другите твърдения и умствени модели; да помага на хората да намират и да оценяват информация за главните проблеми и перспективи; да окуражава хората да развиват познание и умения за да развиват ефективни действия като граждани“. (4) Нека забележим с каква лекота се нахвърлят изисквания към учителя. От една страна се залага съществуването на огромни когнитивни компетенции, даващи възможност за познаване и разбиране на света, а от друга – социални компетенции не само да учи хората, но и да им помага „да развиват ефективни действия като граждани“!

По-различни, но не по-малки са изискванията към учителя по образование за развитие на Асоциацията за образование за развитие: солидно знание за широк кръг глобални проблеми, комбинирано с трайно посвещение към разширяването на това зна-

ние; практически опит за развитие и адаптиране на местни и глобални материали, за да се повиши чувствителността за развитието. Учителят трябва още да поддържа баланс между екологично, социално, политическо и икономическо; да моделира ценности; да свързва глобално и локално и национално; да осъзнава отношенията на власт в международните отношения; активно да се противопоставя на евроцентристкото мислене. (5)

От голямата екологична организация Оксфам предлагат друга листа на изискванията: „емпатия и чувство за общо човечество; посвещение към социална справедливост; оценяване и уважение към различията; загриженост за околната среда; чувство на учудване и любопитство; интерес и загриженост за другите; нарастващ интерес към световните събития; нарастващ интерес към разликите и разнообразието, чувство за отговорност за околната среда и за използването на ресурси; загриженост за несправедливостта и неравенството; загриженост за последствията от нашия начин на живот върху околната среда; загриженост за бъдещето на планетата и за бъдещите поколения; посвещение на стил на живот за устойчив свят; посвещение на изкореняването на бедността“. (6)

Нека прегледаме и характеристиките на учителите по география – традиционните глобалисти в образованието: „да търсят нови пътища, да преподават текущите проблеми като бедност, намаляване на бедността, сигурност за храна, движение на населението, устойчиво развитие; да създават уроци, които свързват живота на учениците и въображението, като съживяват географията и ѝ дават обновена ценност; да дават нов фокус за изследване на локалността; да усилят основните концепции на географията – именно за мястото и мащаба като мощни оръдия, да анализират уникалността на резултатите като производна от уникалността на човешките и физическите процеси; да допринасят чрез ученето по география за развитието на глобални перспективи и глобално гражданство“. (7)

Изброихме толкова изисквания към глобалния учител и е очевидно колко непосилни са те за постигане. Все още в повечето страни глобалното образование не е част от учебните програми, няма учители по глобално образование и следователно нито се говори за подготовката им, нито за това какви трябва да бъдат

компетенциите им. Постулираният товар на изискванията към глобалния учител е по-скоро очертаване на желаното или на идеалния тип учител, а до нормативното институционализиране на тази роля ще мине дълго време.

Глобалното образование, а с него и глобалният учител възникват в момент, когато се преформулира цялата концепция за образование и за ролята на учителя. По-точно е да кажем, че не изискванията към учителя са прекомерни, а ние по-скоро ги отнасяме към не към съвременния учител, а към учителя от бъдещето.

Това е и първата дилема в учителската роля на глобален учител. Изискванията и очакванията към него са твърде високи до степен, при която той трудно може да им отговори. В самата професионална съдба на учителя по глобално образование се вгражда глобалността на света с неговите проблеми. Той учи за тях в свят, в който информацията протича по други и по-важни канали за ученика, в който училището губи ролята си на основен източник на знания, за изграждане на нагласи, за утвърждаване на ценности.

Очертаването на кръга от компетенции за глобалния учител, ако и да е определяне измеренията на дейност и реализация на учителя от бъдещето, не е абстрактен проблем. Глобалното образование не е възможно да бъде осъществявано от традиционния тип учители или от учители случайно изпълняващи тази роля – поради нови учебни програми, поради възможност за заетост.

Затова трябва да бъдат очертани идеалните изисквания, когато тази професия се появява и утвърждава със съзнанието, че макар и неосъществими в целостта си, тези изисквания дават посоката на професионално, а и на личностно развитие, защото както се вижда и от изискванията, глобалното образование още веднъж напомня за вграждането на личността на учителя в професията.

Остава въпросът как да се достигне до тях как да бъдат подбрани учителите, как да бъдат подготвени, как да се работи с тези, които идват от други предметни области? Как познаването, разбирането и преподаването на този глобален свят да стане дейност, даваща смисъл на усилията, страст, а не непосилен товар?

Компетенциите дават възможност да подредим малко обърканите изисквания и очаквания към глобалния учител.

Концепцията за компетенциите е практична в няколко плана. На първо място опитва се да обвърже в една, макар и обща схема, знания, умения, нагласи, ценности, които бяха изкуствено разделени в старите педагогически схеми. На второ място, позволява да се обобщят (дори и с риска да станат прекалено общи или лишени от смисъл) тези често изолирани или несвързани знания и умения. Компетенциите позволяват да се формулира по нов начин какво и как трябва да бъде учено и по този начин се променя същността на образованието като процес.

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) определя компетенцията като нещо „повече от знания и умения. Тя включва способността да се посрещнат сложните предизвикателства, като се основава на мобилизирането на психологически ресурси (включително и умения и нагласи) в определен контекст. (8)

В социалното образование „под ключови компетенции се разбира многостранно виждане за компетенции, което включва широки способности, които взаимодействат в синергия за постигането на целта на преподаване.

В компетенциите като подход влизат:

- ◆ Знания (да знаеш какво);
- ◆ Нагласи и поведения (да осъзнаваш как действаш в даден контекст и защо);
- ◆ Нагласи (отвореност към промяната, мотивация);
- ◆ Когнитивни умения (преработване на информация, критическо мислене и критичен анализ);
- ◆ Експериментални умения (да знаеш как да реагираш и да се адаптираш на основата на предишното знание и социални умения).“ (9)

„Учителската компетентност да обучава на социално-икономическо разнообразие засяга „какво“, „как“ и „защо“, така нареченото ноу-хау да действа в специфична разнообразно образователно съдържание, така че знанията, ресурсите и способностите да се мобилизират, добавят и трансформират, за да донесат добавена стойност“. (10)

Общите европейски принципи за учителски компетенции и квалификации са:

- работа с информация, технологии и знание;
- работа с хора от близката образователна среда: ученици, колеги, училищни и неучилищни партньори;
- работа в и с обществото, на различни равнища на сложност и изразяване: местна, регионална, национална, европейска, глобална. (11)

Румънските автори предлагат във втората част на книгата за глобално образование следните основни компетенции, като за тази цел смятат, че е необходимо да се обвържат главните области на компетенции за учителската професия и да се отчетат основните цели на глобалното образование или на образованието за развитие.

- Знание за широк кръг глобални проблеми и капацитет за разширяване на това знание
- Да насочва своята дейност към развитие у учениците на специфични компетенции в областта на глобалното образование;
- Да използва стратегии и методи на обучение, които наблягат – прогресивно развитие на знания,
- Да използва активни методи;
- Да използва образователни стратегии, които позволяват вариране на формите на действие;
- Учене чрез правене, основано на конкретни задачи;
- Способност да подкрепя връзките глобално/локално и между членовете на групата;
- Да използва компютри като средства и среда на учене
- Да адаптира дейностите по отношение на особеностите на учениците;
- Да използва разнообразни методи на оценяване;
- Да рефлектира върху процеса на учене на учениците и върху собствената дейност;
- Да използва ИКТ. (12)

Както се вижда, като се изключат две от компетенциите, всички останали могат да бъдат отнесени за всеки учител, а ние сме убедени, че глобалният учител е нещо по-различно.

В по-голяма степен към компетенциите на учителя по глобал-

но образование подхожда класификацията на Одигер за компетенции на учителя по демократично гражданство.

1. Когнитивни компетенции – компетенции с правен и политически характер; знание за света – историческо и културно измерение; компетенции с процедурен характер, които се пренасят в различни ситуации – способности за анализ, синтез, способност за спор, способност за рефлексия; знание на принципите и ценностите на правата на човека и демократичното гражданство.

2. Етически компетенции и ценностни избори – индивидите конструират себе си и отношенията си в съгласие с дадени ценности. Свободата, равенството, солидарността, толерантността предполагат признаване и зачитане на себе си и на другите, способност за изслушване, рефлексия върху мястото на насилието в обществото и начините за решаване на конфликти, положително приемане на другите и на различията.

3. Способност за действие известна като социална компетентност – способност да се живее с другите, да се сътрудничи, да се създават и прилагат съвместни проекти, да се поема отговорност, способност за решаване на конфликти, способност за участие в публичен дебат, аргументиране и избор в реална ситуация.

Компетенциите, които се предлагат от Съвета на Европа за учителя по демократично гражданство и права на човека са прекалено общи и не могат да бъдат от голяма полза при глобалния учител.

„Дял 1 Знание и разбиране

1. Цели на образованието за демократично гражданство.
2. Ключова международна рамка на ОДГ.
3. Съдържание на учебната програма на ОДГ.
4. Контекст на приложението на ОДГ.

Дял 2 Обучение и дейности на учене, които развиват ОДГ в класната стая и в училище

5. Планиране на подходи, методи и учебни възможности
6. Включване на принципите и практиките на ОДГ в собственото учене
7. Установяване на основни правила за добър училищен етос
8. Развитие на ред стратегии, които подпомагат уменията на учениците за обсъждане.

9. Използване на различни подходи в оценяването.

Дял 3 Обучителни и дейности на учене, които развиват ОДГ чрез партньорство с общността

10. Учебна среда, която подпомага използването на различни източници.

11. Сътрудничество с подходящи партньорства от общността.

12. Стратегия за противопоставяне на всички форми на дискриминация.

Дял 4 Прилагане и оценяване на участнически ОДГ подходи

13. Оценяване на участието на учениците в процеса на взимане на решения.

14. Моделиране на ценностите и нагласите на демократичното гражданство.

15. Обзор, мониторинг и оценка на учителските методи и на ученето на учениците.“ (14)

Не по-различни са компетенциите за обучение в разнообразие, разработени от екип на Съвета на Европа, което не ги прави много използвани при конструирането на компетенции за учителя по глобално образование.

„1. Знания и разбиране на политическия, нормативния и структурен контекст на социално-културното разнообразие.

2. Знание за международната рамка и разбиране на главните принципи, които се отнасят към социално-културните разнообразие.

3. Знание за различните измерения на разнообразие: етничност, пол, специални потребности и разбирането за техните следствия в училищна среда.

4. Знание за подходите, методите и материалите съответстващи на разнообразието.

5. Умения за изследване на различни социо-културни проблеми.

6. Рефлексия върху собствената идентичност и ангажираност.

7. Инициране и поддържане на положително общуване с ученици, родители и колеги от различни социо-културни среди.

8. Признаване и отговор на комуникативните и културните аспекти на езика (езиците), използвани в училище.

9. Създаване на атмосфера на откритост и уважение в училищната общност.

10. Мотивиране и стимулиране учениците да се ангажират в индивидуално учене (индивидуално и в сътрудничество с другите).

11. Включване на всички родители в училищни дейности и общо взимане на решения.

12. Справяне с конфликтите и с насилието за предотвратяване на маргинализирането и практиките на училищен неуспех и тяхното влияние върху учениците.

13. Отнасяне към социално-културното разнообразие в учебните програми и в институционалното развитие.

14. Установяване на участническо, включващо и безопасно учене.

15. Подбор и модифициране на методи на обучение за потребностите за учене на учениците.

16. Критическо оценяване на разнообразието в учебните материали, в т.ч учебниците, видео, медии.

17. Използване различни подходи за културно чувствително обучение и оценяване.

18. Систематична рефлексия и оценяване разнообразието.“ (15)

Отсъства задълбочено изследване на компетенциите, твърде много са повторенията, общите определения и така евристичната стойност на определяне на учителската подготовка и квалификация чрез компетенциите е много малка. При глобалното образование е нов предметът – глобализиращият се свят в процес на развитие и в търсене на устойчивост на различните равнища (местно, национално, глобално). То доста наподобява гражданското образование, но рамките на учене и преподаване са по-широки, взаимодействията далеч по-мощни и което е важно, ако при гражданското образование гражданинът е исторически формирала се категория в рамките на националното общество и има съгласие за ролята и характеристиките на учителя по гражданско образование, както и в много голяма степен са изследвани и ясни характеристиките на националното общество – правни, социални, икономически, културни. При глобалното образование нито има яснота за глобално гражданство, нито за самото глобално образование, нито за учител по глобално образование, нито пък самият предмет– глобализиращият се свят е описан и систематизиран, което би помагало разбирането му.

Предложените по-долу компетенции са на основата на различни идеи и разработки (16),(17). Те по-скоро са опит да се очертае структурата на компетенциите, а следователно и квалификацията на глобалния учител, а не опит да се систематизира дейността на осъществяващи глобално образование и образование за устойчиво развитие учители.

Компетенции на глобалния учител

Когнитивни компетенции

- Знания за глобалния свят, за тенденциите в развитието му, за глобалните проблеми и за взаимосвързаността им, за основните теории, обясняващи съвременния свят, развитието.
- Знания за публичните политики за справяне с глобалните проблеми на различни ранища – местно, национално, регионално, глобално.
- Знание и способност за представяне на глобалните/локалните измерения на глобалните проблеми и развития, както и знания за миналото, настоящето и очертаващото се бъдеще.
- Знания за промяната в съвременното общество, за промяната и нейната роля в собствения му живот и в живота на общността.
- Знания за межкултурно разбирателство и за различия.
- Знание и разбиране за собствената личност, като продукт на култура, на сложни образователни изисквания.
- Знания и разбиране на взаимната зависимост между главните системи на съвременното общество, за ролята на природните системи като среда, поддържаща живота, знания за връзката между социалните проблеми (бедност, население, потребление) и деградацията на глобалната среда, знание за устойчивост на природна, социална и икономическа системи.
- Знание за потребностите и правата на бъдещите поколения.
- Знание и разбиране на проблемите на качеството на живота и справедливостта във връзката им с процеса на устойчиво развитие.

- Знание за възможностите на земята да поддържа живота на човечеството, знание за алтернативни идеи за растеж и развитие, за ключови ресурси, които понастоящем са изчерпани или деградирани, знание за въздействието на политическите и икономически сили върху използването и управлението на ресурсите.
- Познаване на подходи за устойчиви решения на проблемите: юридически, икономически, управленски, научни, технологични, образователни.
- Знание за действия, които могат да бъдат предприети за лично равнище, на равнище домакинство, на общностно и институционално равнище по отношение на устойчивото развитие
- Разбиране на глобалните ефекти на местни действия и обратно, способност да интегрира в своята територия глобалното и локалното.

Етически

- Свобода, солидарност, помощ, сътрудничество
- Визия за бъдещето общество и за развитието, основана на устойчиво развитие
- Съзнание за отговорно гражданство, права и отговорности, произтичащи от гражданството,
- Изясняване на личните ценности по отношение на устойчивото развитие глобализацията
- Критическа самостоятелност, чувство за отговорност, способност за вземане на решения, със съзнание за съществуващите ограничения относно управлението на общите блага и на крайността на ресурсите
- Способност да действа като гражданин на индивидуално и колективно равнище, за да инициира промени

Обучителни

- Способност да подбира или разработва подходящи стратегии на преподаване и учене по глобално образование.
- Способност да балансира интуитивните, интелектуални, афективни когнитивни подходи в ученето, да използват прякото преживяване в различен контекст, да използва знани-

ето на учениците и на местната общност, както и абстрактното деконтекстуализирани знания за глобалния свят и проблеми.

- Стимулира любопитство и желание за по широко знание, за сложността на света, да помага и улеснява учещите в процеса на развитие на глобално съзнание, да е способен на емпатична солидарност насочена към всички, които права са нарушени.
- Съдейства за интеграция на знанието и на методологиите, за да се конструира ново познание
- Съдейства за рефлексия, дейности и поведение за конструиране на активно гражданство към всичко на планетата.
- Да изучава и изяснява собствените ценности и ценностите на групата, свързани с глобалния свят.
- Да използва интерактивни методи, за да подпомага развитието и размяната на гледни точки по отношение на глобалния свят и проблемите му.
- Използва междупредметни и транспредметни подходи, когато е необходимо
- Да оценява напредъка на учениците по глобално образование в следните области: разбиране на връзките между причина и ефект, към осъзнаване на на комплексността и взаимните връзки между процесите и проблемите; от оценяване значението на индивидуалната дейност към разбиране на необходимостта от сътрудничество с другите за постигане на промяна; от възгледа, който разделя екологичните, икономически и социални аспекти на устойчивото развитие към по-интегриран, цялостен подход; от загриженост за личните и местни проблеми на устойчивостта към разбиране на националните и на глобалните проблеми на устойчивостта и на връзките между тях; от фокусиране върху настоящите проблеми на устойчивостта, към оценяването на минали решения и на последствията от сегашните тенденции за бъдещето; от безкритично приемане на възгледите, ценностите и предположенията на другите относно устойчивото развитие към критическа, творческа оценка на алтернативни възгледи и на възможни решения.

Взаимодействие със средата

- Включва училището/класа в инициативи на общността/ региона/ света за решаване на глобални проблеми.
- Организира партньорства, мрежи в непосредствената социална и педагогическа среда.
- Взаимодейства и организира взаимодействия на учещите се с актьорите от актьорите местната общност, с властите,
- Подготвя и управлява проекти и включва ефективно в тях учещите се
- като начин на осъществяване на контакт със средата
- Отворен е към глобалната среда – използва партньорства, създава мрежи или включва учещите се и себе си в съществуващи глобални /национални мрежи. Установява контакт с групи от различни части на света, за да се осъществява взаимно учене и да се установяват отношения на сътрудничество и на межкултурен обмен.
- Установява отношения с медиите и използва новите форми на общуване и езици.

Роли на учителя

Предметен специалист.

Глобализацията е характерна за съвременното развитие на света и тя е предмет на глобалното образование. Глобалният учител трябва да познава ключовите процеси на глобално развитие – изграждане на глобален ред, борба на интереси и конфликти, глобални движения за промяна, глобални проблеми, възникващи в процеса на глобализация.

Самото изброяване на областите на знания подсказва, че огромният брой глобални учители не ги притежават и обикновено имат определен обем от знания в своята област на предметни специалисти. Без знания не може да бъде изградена глобална чувствителност и глобално съзнание. Тези знания, за да са основа на глобалното съзнание, са и знания, основани на опита – или придобиването им изисква време и посвещение. Накрая това са знания за глобалните развития и проблеми на различни равнища – в местен, регионален, глобален план.

Учителят не само трябва да придобие солидни знания за основните (глобални) проблеми, а същевременно глобализацията изисква и по-комплексни знания (икономически, социални, културологични, психологически), за да бъде разбрана. Подобна е ситуацията при гражданското образование, което не се изчерпва само с познаването на законите, правата на човека и институциите на страната, а изисква познаване на начините на развитие на демократичните процеси във всяка една област, за необходимите промени, за да може да бъде изградена гражданска чувствителност и позиция, за да може да се развие и възглед за цялостното развитие на даденото общество.

Определено ключови за глобалния учител са знанията за глобалните проблеми на света, но и знанията за международното устройство на света, за основните тенденции в развитието му, за същността на глобализацията в различните социални сфери, за глобални инициативи и политики като Цели на хилядолетието. Не по-малко важни са и знанията за проблемите на развитието в нашата страна и за развития в различни региони, като Африка, чието развитие или недоразвитие се превръща в световен проблем.

Разбира се, може да си представим и глобално образование, където ролята на специалисти по отделните глобални проблеми или развития се изпълнява от предметните специалисти: промени в околната среда (биология, химия), социални промени (социология, гражданско образование), икономически промени (икономика, география). Това обаче не отменя новите знания, които трябва да бъдат усвоени от учителя в глобалния свят. Безвъзвратно отминава времето на самодостатъчността на добрия предметен специалист в която и да е образователна област.

Нарастващата взаимосвързаност на процесите изключва само усвояване и боравене с определени обеми знания и информация и кара учителя постоянно да излиза извън предметната специализация. Изисква се компетенцията да може да видиш проблемите и развитията в своята област на фона на другите глобални развития и във връзка с тях, изисква се изразяване на отношение към различните виждания и теории за същността и развитието на света, за същността и за решаването на глобалните проблеми.

От гледна точка придобиването и развитието на когнитивна компетентност е естествено учителят да проявява ангажираност, да заема активна позиция, да трупа опит.

Идеята за устойчиво развитие е добър пример за промените в характера на знанието и образованието. Идеята за устойчивост е в търсене на взаимовръзки. Не може да говорим само за екологично равновесие като изключваме бурните социални процеси. Обратно, не може да говорим за развитието на големите агломерации от хора като се спираме само на междучовешките отношения, а изключваме икономическия, културния характер и екологичния характер на тези образувания.

Така разбираната роля на предметен специалист изисква и съвсем нов тип начално образование за учители, доколкото никой от учителите не учи глобално образование и излиза като по-скоро специалист, който може и да е напреднал в познаването и разбирането на даден глобален проблем: например, икономика – бедност; социология – дискриминация; психология – межкултурно разбиране и общуване; биология – пандемии, екологично равновесие; химия – замърсяване; право – права на човека, международен правен ред.

Учителят гражданин, демократ, общественик

Живеем в глоболизиращ се свят, но това далеч не означава, че ролята на глобализацията е безспорна. Нито глобалните проблеми, нито принципите на изграждане на един глобален свят, основан на социална справедливост се приемат безусловно. Не само посоката на глобализация е под прицел, но и често се атакува самата глобализация, поставя се под въпрос смисълът ѝ или нейният капиталистически характер. В света са доста силни и тенденциите на изолационизъм, на национализъм, на решаване на проблемите само в рамките на собствената общност, на продължаващо развитие на национална гражданска чувствителност и съзнание.

Затова нова и различна е ролята на учителя като глобалист, като социален активист, като демократ. Без тези характеристики той трудно може да изпълнява мисията си като преподавател по глобално образование.

Проблемът за активна глобална гражданска позиция и активизъм е изключително труден, доколкото ангажираността опре-

делено се свързва с приемане на дадена по-скоро радикална идеология (или частичен възглед) за състоянието и развитието на света. Така реално учителската реализация като предметен специалист и тази на активист е сблъсък на различни измерения – между широко информиран и разбиращ глобалните процеси и явления специалист и активист, затворен в кръга на решаваните проблеми или в рамките на приеманата за решаването им идеология. Това е сблъсък на две роли: тази на просветителя–специалист и на идеологически и често политически обвързания активист.

Няма обективна безпристрастна точка за развитието по света. За да е по-драматично положението рядкост са и изложения за развитието на света като цяло, написани безпристрастно. Обикновено съществуващите описи и обяснения на света, това от което учителят може да се учи, са пристрастни, политически и идеологически. Учителят трудно може да стигне до безпристрастно знание, обективни гледни точки, за да ги предаде на своите ученици. Възможният изход е преподаването за установяващия се глобален свят като се излагат отделните позиции и за развитието му, и за съществуването и решаването на глобалните проблеми. В кратките срокове това е невъзможно и затова учителят търси синтези, опростявания – а това вече е представяне на политизирана, идеологизирана картина на света. Възможно е учителят да използва осъществяването на правата на човека и реализирането на демократичните принципи като критерии за оценяването на теориите за решаване на глобалните проблеми, за политиките за решаване на проблемите. По този начин се избягва тясното идеологизиране и се търси преподаване основано на идеите, които господстват в обществото – демокрация, права на човека, справяне с глобалните проблеми, реализиране на глобални програми като ели на хилядолетието за развитие.

Понякога се разграничава между глобалното образование, което е по-скоро с информационен, образователен характер за света и изисква учители – ерудити и познавачи, и областта на образованието за развитие, която предполага ангажиране по-скоро с неотложни проблеми (на различни равнища) и изискваща по-скоро учители–водачи, социални активисти.

Разбирач на света помагач за разбирането

Както бе посочено, главна роля на глобалния учител е да помага на учещите да разбират света. Ролята е изключително трудна за осъществяване, защото изисква от учителя не някакви откъслечни знания, а разбиране на функционирането на света (основателно е съмнението доколко подобно разбиране е възможно), поне на един от проблемите му в детайли и предаване на това разбиране. За разлика от философските теории, обясняващи света, които са отдавна кодифицирани и за които учителят получава и образование и разполага с достатъчно информация (най-вече под формата на учебник), тук нито информацията е систематизирана, нито съществуват учебници, които излагат различните теории за съвременния свят, нито съществува начално образование на учители, насочено към изграждането на разбирането на света. Обикновено навлизаният в областта на глобалното образование учител има достъп до някои схематични обяснения на глобалните проблеми или идеологически изложения на основните процеси на развитието. Практикуването на глобално образование, обикновено като допълнителна дейност, не оставя време и възможности за самостоятелно информиране и образование, а социалният активизъм често води до идеологизиране на разбирането на света и проблемите му на различните равнища.

Учителят помага за разбирането на света като използва мрежовия характер на света. Той показва и обяснява мрежите на учениците и същевременно им създава условия за участие в мрежи при изследването и работата по глобалните (или национални и местни) проблеми. Основното е, че разбирането на света е незавършен процес, труден, сложен и въвличеният в него учител трябва просто да го следва, да бъде в ролята на учещ се, така както и неговите ученици.

Глобалният учител като мениджър

Такава е ролята на всички учители, но тук самият характер на предмета, и излизането извън пределите на класната стая (при осъществяването на проектна дейност или при дейности във виртуалния свят) изисква по-сериозни мениджърски умения. Необходимо е повече управление, на процеса на учене отколкото при

други предмети, при създаване на безопасна среда на учене (в трудно познаваем свят с рискове и опасности), за развитие на гражданската ангажираност, за моделирането на нови отношения като осъществяване на положителни взаимодействия, постигането на култура на сътрудничество, недискриминация и ангажираност и в класната стая и в проектната дейност.

Учителят като брокер между децата и средата

Глобалният учител заедно с децата се гмурва в реалния (или виртуален) свят на проблемите, но винаги е напред. „Учителите са като брокери между децата и тяхната бързо променяща се среда, а не като преподаватели на сертифицирана информация.“ (18) Учителят като брокер между средата и учениците, между глобалния свят и учениците е роля, която обикновено се ограничава до тясна предметна област при другите дисциплини.

Ролята на посредник е ключова при глобалното образование и предполага висока рефлексивност, самокритичност, възможност за подбор и за оценяване както на развитието, които ще бъдат поднесени на учениците, така и на оценяване на възможностите на учениците да се справят с предоставяните информация и знания.

Учителят като критичен социален водач на учениците

В качеството си на критичен водач в глобалния свят учителят съдейства за дейности, поведение и рефлексия, развиващи активно глобално гражданско съзнание. Учителят е в ролята на Сократ, на търсещия истината, като подлага на съмнение съществуващите дадености, обяснения и митове, и развива критическото мислене и рефлексивността у учениците. Глобалното образование е прекрасна образователна област, тъй като в нея всичко е в постоянно движение, нищо не е установено и окончателно, може да се променя и ще се променя, всичко е предмет на обсъждане, подлага се на съмнение, на критики и се търсят добри решения за промяна. Когато в рамките на глобалното образование се осъществяват проектни дейности, глобалният учител помага учениците да проектират и планират, да осмислят дейността си, да виждат нейните перспективи и ограничения, да виждат себе си в дейността.

За да бъде ефективен в тази своя дейност на критичен водач, учителят следва да се обърне първо към себе си и да изучи себе си – да си дава сметка за своя национализъм, религиозна, расова предубеденост, идеологическа и знанийна ограниченост.

Учителят е водач на младите хора сред глобалните проблеми на света, той им помага при обясняването и разбирането на света. Учителят, като и всеки от нас е подвластен, засегнат от промените, изпитва влиянието на глобалните проблеми.

Като човек често той отхвърля промените, не забелязва проблемите, но като преподавател той трябва да ги анализира, оценява, да ги включва в картината си на света., „Бързите промени правят невъзможно за който и да е да следи какво става. Ние се осланяме на нашите карти на ума или ключови концепции, които да ни кажат кое е важно и къде да търсим информация. Картата на ума е идеология, парадигма или светоглед, която предопределя начина по който гледаме света“. (19) Проблемът е дали и в каква степен тези карти на ума помагат учителя в работата му като глобален учител. За повечето учители светът е хаотично случване на събития, направлявано от неясни сили, където ролята на човека или общността е сведена до минимум. За други картата на ума се свежда до най-примитивно виждане на света като място за господство на силните, където няма развитие и промени към по-добро, където различията и зависимостите са трайни. Отсъствието на глобално съзнание, на възприемане и на разбиране на света дискредитира не само учителя в тази му роля, но и поставя под съзнание смисъла на глобалното образование.

Затова и често работата на учителя се състои в повърхностно повтаряне и излагане на глобални проблеми, на сантиментални или необосновани призови за тяхното решаване, на осъществяване на акции в подкрепа на дадена кауза, в плъзгане по повърхността на света и на проблемите. Затова за ролята на учителя като водач в глобалния свят на проблемите се изисква начално образование и постоянна следваща подготовка. Само така може да бъде изградено и развито глобално съзнание и глобална чувствителност. Те се нуждаят и от непрекъснато хранване за развитието си – информация за глобалните проблеми, специални ориентири каквито са теориите за световно развитие и за решаване на проблемите. Глобалното съзнание означава и способ-

ност за саморефлексия – изследване на собствената определе-ност, на вижданията, зависимостите, на скритата система от вяр-вания за света и развитието му.

Етичният учител

Да преподаваш за глобалния свят или за собственото обще-ство означава да преподаваш и за принципите, върху които този свят трябва да се развива, за принципите на отношения между хората, които самият глобален учител следва и утвърждава в дейността си. Глобалното образование не е опис на абстрактен, застинал свят, неповлияно от принципите на осъществяване на правата на човека, на социалната справедливост, на сътрудниче-ството, на солидарността. В това е и голямата дилема на препо-даването на глобалното образование, за да преподаваш за света, трябва да изградиш отношението си към света не само какъвто е, но и какъвто трябва да бъде.

Напоследък тихомълком се оправдава и привиква с negliжи-рането на ценностите при преподаването на гражданското обра-зование, на хуманитарните предмети. Позитивизмът и обектив-ността не могат да бъдат наши водачи, но и водачи за децата. Ние ги учим за света днес, но и за света, в който могат да живеят утре, светът който може да бъде техен.

При социализма всичко, на което бяха учени младите, се твърдеше, че възплъщава във все по-голяма степен идеите на спра-ведливостта, доброто, прогреса. Оттогава се утвърди невярата в ценностите, а с нея и страхът да се говори за ценности, да се утвърждават ценности, да се учи на ценности.

Днес е точно обратното. Описваме и учим за света като не-справедлив, пълен с проблеми, конфликти, неравенства, но и описваме и учим за този свят и какъвто би могъл да бъде и да се осъществи – светът като развитие към реализиране права на чо-века, към развитие на човека, като търсене на доброто и осъще-ствяване на доброто, изразяващо се в свобода, равенство, шан-сове, справедливост, уважение, толерантност, сътрудничество, солидарност, подкрепа.

За това обединяващата е идеята за доброто общество, за доб-рия живот, за добрия човек. Днес това е идеята за устойчивия живот. Живот за удовлетворяване на потребностите и развитие

на личността, в хармония със себе си, с околните и със средата; живот в устойчивата общност и в устойчивия свят, изградени на взаимното развитие и зачитане на личностите, на осъществяването на правата на човека, на развитие чрез сътрудничество и подкрепа, на търсене на хармония в отношенията с природата.

Учителят междукултурен изследовател и дизайнер

Глобалният свят е предизвикателство за глобалния учител, а класната стая е негово отражение, малък но увеличаващо се разнообразен свят. Преди всичко това е свят, в който в увеличаваща се степен „учителят не може да учи като залага, че „равно, значи еднакво,,. Учениците идват от многобройни култури, езици, стилове на живот и монокултурната среда, не съответства на всички потребности на учениците.“ (20) Това е свят, който учителят не може да пренебрегва, да подценява или да не отчита в своята дейност. Митът за хомогенната класна стая, за еднаквите образователни потребности започва да изчезва във все по-отворените и шарени съвременни общества. „Следователно, императивът е учителите да включват културата на ученика и да я свързват с работата в клас. Социалните, емоционални, поколенчески и контекстуални проблеми, трябва да бъдат отчитани, когато се създава безопасна среда за учещите при изучаването на глобалните проблеми, на техните позиции и на позициите на другите.“ (21)

Проблемите на бедността, на дискриминацията, на овластяването, на пола, на нарушените отношения с природата, на справедливостта/ несправедливостта, на нарушените взаимоотношения при решаването им, са и проблеми на националното общество, а често и проблеми на училищната общност. Учителят трябва да помага на ученето за света в контекста на една все по-глобална и проблемна класна стая.

Затова и по нов начин се поставя въпросът за отговорността на глобалния учител – отговорност към себе си, отговорност за подбора на това, което ще преподава, отговорност за отношенията с учениците, за осигуряването на глобална атмосфера на учене, отговорност за осъществяването на справедливост в процеса на учене, отговорност за партньорство, за зачитане на личността на ученика, за зачитане на културната среда на ученика, отговорност за създаване на свят на глобално учене със зачита-

не на правата на глобалния учещ се – да бъде, да знае, да се учи с другите.

Създаването на глобална класна стая е процес на признаване на многокултурността на учениците като се изследват техните потребности. Парадоксалното е, че именно при изследване на глобални проблеми и развития се налага и този индивидуален подход. Без него изучаването и разбирането на глобалността няма смисъл. То е свързано с участниците, с живота им, с местното общество, с глобалното общество. Кои са участниците в групата (преподаватели и учещи), каква е средата, откъдето идват, как тяхната културна идентичност се възприема в групата и в обществото, в което живеят? В България все още ние предпочитаме да не търсим отговори на тези въпроси като подчертаваме, че разслояването е все още малко, че отсъстват деца на имигранти, че класовете в горния курс са относително хомогенни от етническа гледна точка.

Създаването на подходяща среда за глобално учене означава да се изследват ролята на учениците, отношенията им вътре в групата, означава да се гради глобалната класна стая чрез проектни дейности, чрез обсъждания, проучвания, чрез спазване нормите на справедливостта, чрез безусловно зачитане правата на учениците. В тази глобална стая е важно младите хора да се самоанализират, да се възприемат като част от общността. В повечето случаи, особено в новите демокрации, те принадлежат към онеправданите, към бедните, към дискриминираните. Именно сензитивизирането за тяхното място днес в училище, а утре и в обществото поставя въпроса и за техните права и отговорности и за зачитането им. Така те могат да видят собственото си развитие като овластяване, като придобиване на права или борба с тяхното нарушаване, да видят глобалните проблеми като техни проблеми и същевременно да видят своето място в тях – като личности, борещи се за правата си, за зачитане на демократичните принципи, за постигане на социална справедливост.

Така контекстът на глобално учене включва света в различните му измерения от локално към глобално, а учебната среда е центрирана върху учещия се в отношението му към проблемите. Това е среда, помагаша за изграждането на глобална чувстви-

телност и градена върху принципите на демократично, участническо, кооперативно и основано на преживяванията учене.

Тази среда осигурява и практика (най-вече под формата на проекти или инициативи). Тя започва с търсенето на отговор на въпроса „Какво правя и какво мога да правя за света около мен?“, и е практикуване на промени, на участие, на ангажираност, на сътрудничество за изследване или решаване на проблеми.

Учителят балансър

Подходящата учебна среда изисква и намиране на ново решение на проблема за равновесието в учебния процес.

Равновесие между непосредствената учебна среда и околния свят, което се постига като се търсят местните измерения на проблемите, като учещият се вижда своите проблеми като част от глобалните, като се изследват влиянията на широкия свят върху местната среда и ученика, като чрез проектна дейност се заличава границата между класната стая и средата. Глобалното образование е от развитието, които взривяват затвореното образование. То предполага и търси да осъществи равновесие между учител и учещи, което е далеч по-динамично от съществуващия модел на приемано вградено неравенство. Преодоляването на ролята на учителя като снабдител на знания, като модел на поведение, като притежаващ единствената истина поставя това равновесие на нова основа. Учителят е водач в света на знанията, на обясненията за проблемите и за света, като предлага изградена оценъчна система за случващото се, привлича със зрелостта на моралните съждения.

Равновесието се постига чрез признаване ограничеността на собственото знание и интерпретации, чрез необходимостта от постоянно учене (също приемане ролята на учещ се), на допускане възможността да се учи от учениците, от признаването на ценността на техните концепции за проблемите, на тяхното уникално виждане на света, на тяхната едва ли не вродена глобалност. Учениците често може да превъзхождат глобалния учител в достъпа до информация, във владенето на езици, в познаването на дадени части от глобалния свят, в посветеността при работата по проекти. Учителят е този, който е по-напред, който коор-

диниера, който води, който знае или ще направи така, че в трудна ситуация да се върви в правилната посока.

Равновесие може да търсим и по оста песимизъм – оптимизъм. Младите учещи се са оптимисти по дефиниция, те навлизат в света и го откриват. Учителят има своето минало, своя опит и преживяване на света, своите надежди и разочарования – това е нормално и неизбежно. Собствената тревожност и съмнения могат да бъдат преодолявани като учителят поставя съмненията си под формата на въпроси и търси отговорите им в процеса на учене. Равновесие се постига парадоксално чрез притежаването на визия за устойчивия свят, за устойчивото общество, за устойчивия живот. Визията, която се предава в процеса на учене на учениците, поставя учителя наред с тях – визията обединява.

Глобално образование – проблеми и дилеми на преподаването и на утвърждаването на тази предметна област

Глобалното образование е проблематично, не само защото е нова област, където няма нищо установено, където отсъства традиция или канон, така важни в традиционното образование. То е проблематично поради своя предмет. Глобализиращият се свят в различните му измерения, за който няма нито общоприети обяснения и схеми, нито съгласие какво представлява, а и рядко се правят опити за концептуализирането му. В началото на тази глава използвахме метафората на океана, за дилемите и трудностите пред дръзналия да се пусне по вълните или да надникне в дълбините.

Мога ли да разбера океана или да бъда доволен от търсенето на смисъл в безрайния кръговрат и движение? Ако изградя подобно разбиране, мога ли да го предам на другите, така че да ме следват? Достатъчно ли е разбирането и има ли очевидна полза в опита да обгърнеш необхватното? Преклоняването или примиряването пред неизбежното и непостижимото не е ли признание за поражение и отказ да се изпълнява ролята на учител? Опростяването на стихии не излага ли на опасност живота и съществуването на бъдещите плувци и пътешественици? Плаването срещу или на гребена на вълната не е ли безрасъдство или

стратегия на отчаянието и безпомощността? Възхвалата на движението на вълните не крие ли поражението от неразбирането им? И в крайна сметка каква е нашата отговорност – на брега на неизбродното с младите хора вперили поглед в него и очакващи отговори и решения?

Глобалността на предмета е проблем и за глобалния учител и за учещия се.

Учителят не може да се справи с океана на знанията, нито да следи развитието в глобалния свят. Опростяването, стереотипното, идеологическо възприемане и предаване на света е възможен отговор Друга възможност е пренебрегването на теорията, на абстрактното разбиране, сравняване и оценяване и съсредоточаване върху практическите решения на местните прояви на глобалните проблеми.

Не по-малък е проблемът за учещия се – разбирането или навлизането в дълбочина на глобалния свят не е по-силите му, а при опростено предаване не може да бъде събуден и поддържан познавателния интерес, нито да се градят необходимите компетенции.

„За да могат критически да оценят проявите на устойчивостта и следователно да развият устойчивостта като рамка на ума, учениците е необходимо да получат значително знание и разбиране от природните и от социалните науки, от хуманитарните науки и от изкуствата. Това знание трябва да бъде подбрано, класифицирано и преподавано по начини, които да дадат учениците възможност да придобият холистична перспектива върху околната среда и развитието, въпреки че възможността за една единствена „истинска“ или „правилна“ перспектива трябва да бъде разглеждана с крайна предпазливост.“ (22)

Съвременният постмодернизъм малко надценява ситуативно-то и основано на преживяване конструиране на знанията. Първо младите хора не притежават достатъчно опит, за да могат сами да градят своята визия на глобалния свят, не притежават и достатъчно знания за да могат сами да развият собствени карти на ума. Те се нуждаят от помощ, от обяснителни схеми, за да концептуализират своя опит. Новото е, че първо те се включват активно в този процес, разширяват знанията си чрез участие, про-

ектни дейности, обсъждания, моделирания на развития, ценно-
стно изясняван. Те разполагат и с общи концепции каквито са
правата на човека и на демократичното общество. Тези концеп-
ции ги насочват, служат като ориентир сред хаоса на глобализи-
ращия се свят, дават им възможност да оценяват развития и про-
цеси, както и да оценяват своите действия.

* * *

Познаваме ли е светът, можем ли да разберем този галактика
от събития и ако можем, може ли да овластим учещите се, така
че да променят своята среда и свят, да допринасят за промяната
на света? От отговорите на тези въпроси зависи и възможността
за развитие на глобална чувствителност, на глобална идентич-
ност, на глобална рефлексия.

Големите въпроси водят и да въпроси във всекидневната ра-
бота на глобалния учител.

„Това действителен проблем ли е? Моите уроци отразяват ли
многомерната същност на проблемите? Занимават ли се с при-
чините и решенията или само със симптомите?

Уроците ориентирани ли са към бъдещето? В уроците пред-
лагам ли реалистични решения? Някои от решенията, осъщест-
вени ли са с по-малко ресурси от средата и допринасят ли полза
за повече хора?

Какво е необходимо да се постигнат устойчиви решения? В
моите уроци показвам ли факторите за промяна? Кои са най-
важните фактори за промяна? Отразени ли са реалистично в уро-
ците механизмите на властта и тези за постигане на промяна?

Уроците подкрепят ли развитието на гражданска глобална
идентичност, демокрацията, на активно и критично гражданст-
во?“ (23)

Отнасянето към глобалния свят също има своите особенос-
ти. Възможно е да се гърсят и изучават глобалните тенденции на
развитие или глобални проблеми. Друга възможност е изследва-
нето на различията, на конфликтите, на противоречията в света
или анализът и оценяването на световните развития през при-
змата на идеята за глобална справедливост и осъществяване на
правата на човека. Понякога подходът към глобалната действи-

телност се изразява в квантифициране на характеристиките или показателите на развитие и тяхното изучаване и сравняване.

Схемите на представяне на света в училище са по необходимост твърде опростени, а когато са поднесени по стария метод на обучение предпоставят по-скоро индоктриниране. Младият ум може да падне в плен на леви популистки модели за обяснение и решаване на проблемите на света. Те са по-разработени, по-опростени, носят като че ли бързи решения, основани на справедливостта и защитата правата на човека.

В този глобален свят учителят се изправя пред безкрая на знанието, неподредено, огромно, постоянно увеличаващо се, предпоставящо всякакви обяснения и служещо за потвърждение на различни, често противоположни теории.

При характеристиката на глобалния учител е важно да отчетем класификацията на различните форми образователен глобализъм – тя е направена на основата на материал, характеризиращ различните форми на образователен екологизъм. (24)

Наивният глобализъм се основава на науката и на идеологията като маскира социалните структури и процеси, които възпроизвеждат неустойчиви форми на развитие. Науката идентифицира и определя глобалните проблеми, разглеждат се извън социалния контекст и се разработват стратегии, чрез които те могат да бъдат решени.

Друга форма е глобалната наука и управление – където хората изразяват на глобално равнище своите проблеми, които надхвърлят техния конкретен опит и култури, и след това чрез действия помагат за глобалното управление на проблемите / някои от акциите на гражданското общество/.

Глобалният идеализъм се стреми да промени нагласите и ценностните системи на учещите. Веднъж обучени за глобализацията и устойчивото развитие на света, разбрали проблемите и изградили нагласи и придобили ценности, те ще действат самостоятелно и рационално и ще превърнат своята загриженост за глобалните/локални проблеми в подходящо лично и политическо поведение.

Критичният глобализъм признава социалното конструиране на действителността, но и значението на разнообразието от знания и опит на хората за глобалните проблеми и тяхното решаване.

не, а оттук и необходимостта да се закотви глобалното образование в знанието, което хората произвеждат и потребяват във всекидневието си. Местното знание, идентичности и дискурси са начална точка за рефлексия и действие по отношение на по-академичното знание и водят до създаването на социално полезно знание или до гражданска наука, която се валидизира чрез приложението ѝ. Включването на общностите в контекста на местни Агенда 21 дава начини за оценяване сместа от местно и академично знание чрез процес на участническо изследване. Критичният глобализъм със свързва с анализ на дискурси, с гражданско образование и с образование за устойчиво развитие, които развиват устойчивостта като рамка на ума.

Позицията на глобалния учител е трудна за отстояване. Той може да допуска ограничеността на знанието си, след като и най-големите експерти в конкретните области го признават, но как да прави това пред учениците. Признаването на незнание или на недостатъчно знание води и до приемане на опростени схеми за света или проблемите му, но същевременно и до обратното – до невъзможността да се произнасят или да се защитават крайни тези (всяко твърдение по всеки проблем може да бъде оспорено).

Същевременно учителят трябва да привикне да приема неяснотите, непълните и недокрай разработени схеми и твърдения. Част от информацията е прекалено много и объркваша, част – недостъпна, а учителят със своите възможности и ресурси няма време за задълбочени изследвания. Същевременно той не може напълно да се доверява на интерпретациите на информацията и на ставашото, тъй като в повечето случаи те са по-скоро предубедени и идеологизирани.

Друга трудност в дейността на глобалния учител е необходимостта от привикване с различията, с другостта. Новото гражданско образование учи да се свиква с различията в рамките на държавата, а глобалното – с приемането на многообразието на глобализиращия се свят.

Глобално измерение – връзка във време, пространство, важни проблеми

Как да познаваме съвременния свят – чрез предизвикателствата за развитието му или чрез изучаване на структурите му?

Доколкото няма цялостна теория за съвременния свят, по-оправдано изглежда изучаването чрез предизвикателствата за развитието му. Това се изразява в определянето на ключовите предизвикателства и проблеми, в търсенето на тяхната връзка във времето, както и в описание на глобалното проблемно пространство или в съставянето на карта на разпространението и на проявлението на глобалните проблеми. Изучаването на проблемите дава една динамична, не цялостна, но достатъчно значима и достоверна картина на света.

При изследването на глобалните предизвикателства учителят е на оста на времето – обвързва моменти и елементи от миналото, настоящето и бъдещето на света. Този фокус кара по друг начин да се гледа на историята, като процес когато са породени и „подготвяни“ настоящите глобални проблеми, като общ процес на движение на човечеството, а не като история на отделните нации.

За глобализацията е историческият подход е важен, защото показва изплитането на мрежата на планетарни отношения и зависимости и оформянето на света като цяло. Учителят трябва да умее да разграничава националната история в рамките на глобализиращия се свят. Глобалната история по-добре изтъква развитието на света, еволюцията на идеите, на развитието на човека (на потенциала, правата, отговорностите му). Глобалният исторически фокус помага да разберем противоречивото и бременно с толкова развития настояще, да разпознаем света около нас и да изследваме пътищата на промяната. Този фокус показва, че за голяма част от хората на тази земя глобалната история и развития в по-голяма степен определят съдбата им, от национална история и прави по-лесно приемането на съвременната глобалност.

Учителят и училищната култура

Добре е да се различават и разграничават различните исторически оформили се начини на преподаване, които са ключова част от училищната култура.

Същественото при **предмодерния начин на преподаване** е установени схеми да бъдат възпроизвеждани без промяна. Майсторството се постига чрез достатъчно повторение на тези фор-

ми и схеми, а очакването към учениците е тяхното овладяване, което е и критерий за образованост.

При **модерния учебен процес** се отива по-напред. Важни са не само формите и схемите, но повече опитът да се отиде по-дълбоко, под повърхността, да се излезе извън наличната информация. Начинът за представяне на света се основава на научните методи, а очакванията са, начинът на представяне на света в програмите е чрез научните методи, а очакванията към учещите се е да станат просветени.

При късно **модерния учебен процес** важно е проблематизирането на света и предположението, че той е рефлексивно конструиран по отношение културните, социални, политически и материални условия. Ученето е чрез критично отношение към съществуващото знание като основа за създаване на нови начини на виждане, правене, на комуникативни действия като основа за осигуряване на колективно самосъзнание и самоорганизация. Светът се представя в програмите като се следва критична перспектива (критична дистанция) от съществуващите форми на език, социални практики, форми на социална организация. При този модел целта на учещите е тяхната еманципация.

Постмодерният учебен процес представлява фрагментарни наративи, деконструиране на света. Знанието е рефлексивно конструирано по отношение към социалните – политическите, култури, материални гледни точки и идентичности. Начинът на учене е чрез създаване на фрагментарни наративи, оправдани по отношение на естетическо експресивни критерии на групите за идентичност, отколкото на някакви универсални теоретични, научни или морално-правни критерии, При този процес ученето и откриване и празник и същевременно възпроизвежда различия. Виж.(25)

„Докато Кемлис гледа на тези ориентации като допълващи се, той е загрижен как те са отразени в съвременните програми, как образователни реформи, водени от неолиберали наблягат на предмодерната и модерната ориентации за сметка на късно модерната и постмодерната и как без последните училищата не могат да развият демокрация и това причинява недоволството и недисциплинираността на учениците. Късно модерната и постмодерната ориентации гледат на знанието като на социално кон-

струирано и признават увеличена рефлексивност, като индивидите стават по чувствителни и осъзнават различия, погрешимостта на знанията и непреднамерените последствия от приложението им. Докато късният модернизъм е за възможността за постигане на консенсус по отношения на общи истини, които дават основа на критическата педагогика, постмодерното учене приема само частични или местни истини и по-широка концепция на рационалността и се оценява от нови политики на идентичност.“ (26)

Може ли да се идентифицират учителят и учещият се с проблемите на този свят?

Идентифицирането и чувствителността към глобалните проблеми би следвало да не представлява трудност в един взаимозависим свят, където всеки изпитва влиянието им и обикновено страда от последствията. На Запад вглеждането в историята води до чувството за вина за състоянието на света днес, за отговорност и за ангажираност за промяната на този свят, изграден на неравенства, дискриминация, бедност, експлоатация.

При по-голямата част от държавите и общества отсъствието на национална история през по-продължителен период, означава и отсъствие на отговорност за света в миналото и за неговото състояние понастоящем. Чувствителността на жертвата изключва чувствителността и отговорността за настоящето и дори грижата за бъдещето. Заучената безпомощност, в рамките на цялото общество поражда равнодушие към минало и към настояще, а безразличието не ражда визии или отговорност за промяна. Затова ролята на глобалния учител за изграждане на компетенции за съпричастност, за разбиране, за включеност, за поемане и носене на отговорност в много от новите демокрации или в развиващите се страни е изключително трудна.

Под повърхността на проблемите?

Да се обобщат в някакъв списък глобалните проблеми е относително лесно. Те са толкова много и са доста обговорени и проучвани. Трудното за глобалния учител е слизането под повърхността – анализът на проблемите, търсенето на връзки между тях, на пораждащите фактори и на това какво ще стане в бъдеще, показване на цялостната картина, породена от препли-

тането на проблемите. Всяко изследване на отношения и на проблеми е и изследване на отношенията на власт, а днес властта е толкова размита, дори и в рамките на местната общност или националната държава. Освен това всеки проблем е сам по себе си океан от отношения, развития, обвързаности, а от учителя се очакват опростени представяния на проблемите, за да бъдат разбрани от учениците.

Живеем в света на промените, но промяната е преди всичко плашеща.

Глобалният учител не може да отбегне въпроса „Какво е мое отношение като човек към промяната?“ Може ли да оцелявам в света на промяната без визия или в света на глобалното образование без идея за света, към който се стремим, в който глобалните проблеми ще намерят своите решения? Какви са и как се осъществяват промените, ако за посока сме приели осъществяването на правата на човека и демократичните принципи?

Глобалният учител е за промяната и големият парадокс в дейността му е, че като такъв трябва да има визия за необходимите промени, които трудно може да се каже как и под каква форма ще се случат. Образованието като програма не само за разбиране, но и за подобряване на света води бързо до нормативно, предписващо обучение. Проблемът е, че по-добрият и устойчив свят може да бъде описан, но трудно може да бъде предписан.

За нашето време е ключов страхът от промените, от постоянния вятър на промените. Затова да бъде продавач на надежди и водач в промените е сред най-трудните роли на глобалния учител.

Ангажирането

Самата вяра в или проповядването на промяната (неизбежна, разумна, и/или плашеща) изисква и ангажираност. Ангажираността може да се изразява в посвещаването на проблемите, в тяхното съвместно представяне, но и може да се състои в практическа ангажираност в правенето на публични политики, в участие в акции на сътрудничество и солидарност. Ангажираността може да се изразява в съзнателна проектна дейност за учене на живо как учещите да се отнасят, да разбират, да променят и да обичат този свят.

Проблеми на собствена култура.

Глобалното образование е учене за други светове и култури. Без да е наясно за собствената културна определеност, трудно учителят ще учи за света и още по-трудно ще преподава. Трудът, съпровождащ постигането на межкултурни сравнения, усилието и необходимостта да погледнеш критически и отстрани на своята култура и на своята личност и съдба като продукт на тази култура, невъзможната задача да не стереотипизираш другите култури, да не слагаш етикетите на расата, пола, континента, развитието – това е част от нелеката съдба на глобалния учител.

Именно като глобален той трябва да бъде модел за разбиране, за зачитане на другите, за толерантност в този поделен свят; да помага на учениците да разбират настъпващата глобална култура и глобализацията като взаимопроникване, като сблъсък на култури, понякога и като унищожаване на култури. Глобалният учител е отговорен за тази перспектива – интересна, завладяваща, свързана с нашия живот. Но той е и защитникът на регионалната, националната или местна култури, които оцеляват, адаптират се или се развиват в глобализацията се свят. Задачата му е трудна, защото да постигаш межкултурното разбирателство, е да учиш как другите живеят своя живот и да може да помогнеш на учениците при необходимост да се ангажират активно с преживяванията и съдбите на другите. Ролята е трудна, защото глобализацията е не само вълнуващото взаимодействие на култури, но и културен империализъм, икономическо и политическо завладяване на света. За да се разбере глобализацията от културна гледна точка в духа на глобалността, трябва да се осигурят виртуални и реални осезаеми връзки и именно това дава проектната дейност. Проектите за глобалните проблеми, за други общества и култури осигуряват връзка, помагат да се научи, да се съпреживее, да се разбере живота на другите. Проектът е межкултурна работа и усилие, конкретно навлизане в други култури, срещи, сравнения, анализи на собствената ситуация и съдба, разбиране измеренията на собствената култура, търсене реализирането на сходни ценности, права, отговорности. Защото, ако не разберат сами какво става, учещите се по-леко ще прехвърлят отговорността на другите – на правителствата, на международните органи, на международните корпорации и ще гледат на све-

та като на конспирация, където няма място за усилията на хората да променят живота и средата.

Глобалното образование цели създаване на глобална идентичност, което прави живота на глобалния учител труден, тъй като все по-проблематични са общностната, национална или групова идентичност.

Както споменава Хауърд Гарднър „зад разбирането за глобализация – ние се опитваме да захраним глобалната съзнание – нагласа да сложиш своя непосредствен опит в по-широка матрица на развития, която оформя света, да конструираш идентичност като член на световна общност, или поне да ориентираш някои свои действия в тази насока (например образовани връстниците дейности, справедлива търговия, отговорно потребление,...),.. (27)

Трудно е да се каже доколко глобалният учител може да подпомага развитието на подобна идентичност. Ако „съзнанието е способност която ни определя като вид,, кое и какво представлява глобалното съзнание, което ни определя като глобален вид? Глобалното съзнание представлява ли някакъв по-висок род съзнание и може ли то да бъде култивирано или да бъде подкрепяно неговото развитие? Невроученият Антонио Дамасио определя по-високия ред на човешкото съзнание като комплексна възможност на ума, която позволява конструирането на автобиографичен аз (или на идентичност). (28) Въпросът какво съставлява тази идентичност – дали идентифициране само с близките, с общността, с рода, с нацията или с нещо по-голямо и какви са шансовете за изграждането ѝ? Според Дамасио като се срещаме с различни обекти ние ги организираме като концептуални рамки и ги записваме в ума, както и чувствата за тях. Така ние разбираме все повече връзката между тези обекти и самите нас автобиографично – като познаващи, като чувстващи, като актьори във взаимодействието с нашата среда.

Ако си представим добре развита система за глобално образование, то няма ли да се гради измислена временна, поддържаща от групата учещи се и от учебните ситуации, глобална идентичност, която после да намалее или изчезне, след като престане да бъде целенасочено захранвана. В развитите общества на За-

пад съществуват много движения, групи, които дават възможност на младия човек да продължи развитието на глобална идентичност. В училище ние спомагаме за развитието на концептуална рамка за познаване и разбиране на света, която се съотнася към бедните все още юношески преживявания. Изследването на глобалните проблеми в живота на младите хора – свобода, развитие на личността, дискриминация, образование, нарушаване на правата – води до развитие на глобална идентичност, която е подкрепяна от глобализиращите влияния на света – мода, музика, учебна и професионална реализация.

Европейско мислене.

Друга трудност за глобалния учител е преодоляването на евроцентризма в глобалното образование. Лесно е да се обяви глобалният учител да не е евроцентрик в мисленето си. Въпросът е дали има друга визия за развитието на света и за проблемите му, достатъчно убедителна за жителя на Европа. Визиите за света, идващи от развиващите се страни не са ли по-скоро местни и нерелевантни? Африка, която най-много се нуждае от помощ за решаване на проблемите си, по-скоро е затворена в себе си и не живее в глобалното (както общностно, така и индивидуално). Не е ли европейската визия за глобализиращия се свят налагащата се в мисленето и конструирането на глобализацията?

От друга страна нашето мислене на източноевропейци, израснали в епохата на комунизма, не е ли по съзвучно с това на хората от развиващите се страни – без да имаме отговорност за миналото, да очакваме помощ в настоящето и в предвидимото бъдеще за приобщаването и живота ни в глобалния свят? Защото „да се подготвиш за агонизъм, за откритост, взаимност, реципрочност и само-рефлексия не е лесна задача и изисква да бъдат намерени начини човек да остане интегриран, като в същото време се освободи от ригидността и е отворен за нови идеи и връзки.“ (29)

Справяне със свръхтовар

Глобалното образование може да се разглежда и като опит да се разбере дали глобалният учител може да се справи със свръхтовар – товарът на знанието, товарът на другите култури, обичаи, видове мислене, товарът на освободените и живеещи в по-гло-

бален свят ученици, техните възгледи за света и искания, товарът на приемане и на поддържане на промяната, товарът да отхвърлиш ключови неща от своето виждане за света и за другите и за собствената си личност, товарът на изискваната ангажираност и социална активност, товарът на социалната несправедливост и на неосъществените права на човека. Смесът на дейността на глобалния учител е в осъзнаването на тези товари, в опита те да бъдат преодолені, в постоянното търсене на средства за това преодоляване – знания, компетенции, нагласи, ценности. „Учителите се борят да позиционират учениците някъде в глобалната матрица между неангажираността и парализиращият свръхтовар,.. (30) Най-доброто средство за преодоляването му е развитието на глобална чувствителност, на глобално гражданство, на участие и отговорност в и за този глобален свят.

Младият човек трябва да стане част от света

Дори и младият учещ се да е по-глобално обвързан и по-свещен в много отношения от учителя, той е същевременно пасивен, изгубен, неосъзнаващ огромността и взаимозависимостта на широкия свят, а дори и на своя малък, набраздяван и подвластен на моди, технологии и мрежи свят? Чрез глобалното образование опитваме да придадем глобални измерения на местните, а и на личните му проблеми, да го овластяваме за тяхното решаване в общността, да развиваме компетенциите му да води живот в глобалния свят, да преживява този свят във връзките си с другите хора (и най-вече с връстниците) в рамките на групата по глобално образование.

Глобалният наратив и локалното

Тези тези два полуса на глобалното в съвременността представляват основна трудност за глобалния учител. Глобалното е абстрактно, дори и чрез технологиите да става осезаемо и афективно. То не може да бъде постоянен източник на зареждане за пътешествия и за проучване на света. Локалното е, което дава възможности за съотнасяне, то обхваща живота на младия човек, има смисъл за него, е отправна точка на планове, на мечти в глобалното. Изучаването и съпоставянето на глобално и локално, тяхното противопоставяне е постоянният мотор на учене на

младия човек за глобализацията и стъпка за изграждане на неговата съдба в глобалното бъдеще.

Как да учим за света като цяло и да обединяваме младите хора с посланието за бъдещето, когато същият този свят и бъдеще са неясни, често описвани като мрачни, опасни, застрашаващи оцеляването ни. Най-простият пример са безбройните катастрофични филми, които сигурно влияят на формирането на глобалното съзнание на младите, но подобни примери са и посланията на политиците (особено на тези в опозиция), бичовете на бедността, пандемията, дискриминацията, унищожената природа, сушиите, бурите. Как тези събития с отрицателен знак да бъдат използвани за градене на оптимизъм, на вяра във възможността за промяна? И как това може да стане в контекста на страни като България, където се проявяват с острота всички проблеми, поставени в Целите на хилядолетието за развитие?

Един от пътищата е младите хора да могат да идентифицират глобалните проблеми като заплахи за развитието на личността им, а не като абстракции на световното развитие. Необходимо е изследване функционирането на собствената личност на учещия се в този свят на рискове, опасности, но и на търсене на добри лични и общностни решения на проблемите. Глобалният учител търси за обсъждане и анализ конкретни ключови за човешката съдба ситуации, рискови или опасни като глад, смърт, болести, нарушаване на основни права и свободи. Ситуации, в които младият човек поставя себе си и своите потребности и интереси, са със сигурност подобни на безброй лични ситуации в глобалния свят. Така се създава интерес, така се поражда съчувствие, така се гради глобална идентичност и желание за оказване на подкрепа или поне солидарност, ако човек се окаже на по-можещата, с повече ресурси страна на света.

Новият желан свят изисква сътрудничество, помощ, солидарност, самоограничаване, а настоящият модел на развитие е основан на личностна и общностна самоизява, на конкурентността, на реализирането на собствените (лични, групови, национални) интереси. При глобалното образование стремежът е да се изследват (или да се моделират) ситуации, в които са очевидни

преимствата на сътрудничеството, на откритостта. Както при ученето за решаване на конфликти е ключова идеята за търсене на общите интереси и градене върху тях на мостове на съгласие, така и тук императивът на сътрудничество може да се извежда от изследването на глобалните проблеми и техните решения, от осъществяването или запознаването с инициативите за солидарност или при реализирането на проекти за подобряване живота в местната общност. Глобалното образование може да бъде силно, ако се използва новият език на ученето – да учиш с другите, да съпреживяваш, да емпатизираш, да разбираш други хора и култури. Ученето може да бъде учене на империализъм, на безкрайна конкурентноспособност, на егоцентризъм, но това не е ученето на глобалния свят. Тук да си по-успешен в света, е да бъдеш в състояние да живееш с другите и при необходимост да им помагаш или да получаваш подкрепа. Това е и езикът на груповото учене, което намира съвсем адекватен обект във взаимосвързаната глобалност и е подходящо при изследването на масови явления и проблеми, както и създава групова идентификация.

Голямата цел и трудност за глобалния учител е да представи развитието не само като преодоляване на глобални проблеми, а като глобални политики за решаването на тези проблеми. Копенхагенският консенсус, който формулира планове за бъдещо развитие, обединява блестящи умове, но те не чертаят обща визия за бъдещето, а се опитват да определят конкретни политики, които отговарят на решаването на най-належащи проблеми в нашия глобален свят. Успехът на всяка политика зависи от публиката, от всички нас по отношение на проблемите на глобалния свят. Така както решаването на проблем с проект води до формулиране на конкретна политика, осъществяването на която зависи от членовете на местната общност, така и глобалният проблем зависи от създаването и осъществяването на глобална политика. Представянето и изучаването на публични политики се превръща в ключов момент от глобалното образование. Така по-ясно се вижда възможността за развитие на света или на съставлящите го общности, така личи и ролята на хората в този процес, така изучаването на света и визията за неговото подобряване придобиват смисъл. Глобалното управление на света се представя не само като изграждане на система от

институции, но и като осъществяване на безброй политики, които са в основата на мрежата на глобалното общество

Публичните политики като предмет на образованието помагат да се преодолее едно неразрешимо за много традиционни предметни области противоречие – между ученето и действието. Политиката се изучава, но и политиката се прави от активни граждани. Така действието, активността, социалната чувствителност, образоваността – всички ключови моменти на съвременното гражданство или на глобалното гражданство намират мястото в изучаването на публичните политики като средство за решаване на проблеми.

Ученето за глобалния свят е нетрайно и непълно без рефлексия. Малкото място в учебните програми, огромният обем на знания, времето, което изисква събирането на информация от мрежата, почти винаги изяждат времето за рефлексия. Новите знания, необичайният мащаб за разбиране на общността, малкият социален опит на участниците, сложността на проблемите, липсата на ясни и убедителни отговори на въпросите изискват повече рефлексия откъдето и да е другаде. Освен че светът зависи от самите нас, светът е такъв какъвто го мислим и правим.

Така че, премислянето, рефлексията е необходимо за правилния дизайн на нашите действия за промяна – в рамките на малкия училищен проект, за решаването на проблем на местната общност, на проблеми между две държави или проблем, обхванали целия свят.

Рефлексията и споделянето са мъдростта на гражданина и на гражданството, а още повече те стават актуални за развитието на неизбежно глобалния свят.

Бележки:

1. Becoming a Global Citizen, Global Education Network Europe, 2012, p.23.
2. Henri Giroux, Critical Education in New Information Age, Oxford, 1999. p.102.
3. John Huckle, Education for Sustainable Development, A Briefing Paper for the Training and Development Agency for Schools, 2006, p.25.

4. Global Education Guidelines, North-South Center of the Council of Europe, Lisbon, 2009.
5. Questioning Education. Discussion paper. DEA, 2008, p.22.
6. Education for Global Citizenship, Oxfam, 2006, p.16.
7. Geography. The Global Dimension, DEA, 2004.
8. The Definition and Selection of Key Competences, OECD, 2005.
9. Francois Audiger, Basic Concepts and Core Competences for Education for Democratic Citizenship, COE, Strasbourg, 2000. P.8
10. Policies and Practices for Teaching Sociocultural Reality, A Framework of Teachers Competences for Engaging with Diversity, Council of Europe, 2010, p.64-67.
11. *Common European principles for teacher competences and qualifications* (Brussels, 2005).
12. Eugen Stoika, Angela Tesileanu, The Teacher in the Development Education, in Global Development Education part.2, OEC, Sofia, 2013.
13. Francois Audiger, Basic Concepts and Core Competences for Education for Democratic Citizenship, COE, Strasbourg, 2000. P.12
14. How teachers could support EDC/HR Education, Ministry of Education, Lisbon, 2012
15. Policies and Practices for Teaching Sociocultural Reality, A Framework of Teachers Competences for Engaging with Diversity, Council of Europe, 2010, p.64-67.
16. Educare alla cittadinanza mondiale, Documento di riferimento della Piattaforma Educazione alla Cittadinanza Mondiale, 2010.
17. „Knowledge and Skills for Sustainable Development.(as determined by Forum for the Future’s consultation workshop), July 21styy, 2004)
18. John Huckle, Education for Sustainable Development, A Briefing Paper for the Training and Development Agency for Schools, 2006, p.26.
19. Global Education Guidelines, North-South Center of the Council of Europe, Lisbon, 2009.
20. Becoming a Global Citizen, Global Education Network Europe, 2012.,
21. Becoming a Global Citizen, Global Education Network Europe, 2012,
22. John Huckle, Education for Sustainable Development, A Briefing Paper for the Training and Development Agency for Schools, 2006, p.40.
23. John Huckle, Education for Sustainable Development, A Briefing Paper for the Training and Development Agency for Schools, 2006.
24. John Huckle, Education for Sustainable Development, A Briefing Paper for the Training and Development Agency for Schools, 2006, p.42.
25. John Huckle, Education for Sustainable Development, A Briefing Paper

- for the Training and Development Agency for Schools, 2006, p.46.
26. John Huckle, Education for Sustainable Development, A Briefing Paper for the Training and Development Agency for Schools, 2006, p.47.
  27. Howard Gardner, From Teaching Globalization to Nurturing Global Consciousness, in Learning in the Global Era, Institute of California Press, 2007, p.56.
  28. Howard Gardner, From Teaching Globalization to Nurturing Global Consciousness, in Learning in the Global Era, Institute of California Press, 2007, p.56.
  29. Becoming a Global Citizen, Global Education Network Europe, 2012, p.23.
  30. Becoming a Global Citizen, Global Education Network Europe, 2012, p.54.